

Om sorg og omsorg

Å miste et søsken og leve med foreldre i sorg: ungdoms reaksjoner og opplevelser av foreldrenes og skolens ivaretagelse av dem i tiden etter

Snefrid Tjørn
Master i Spesialpedagogikk
Universitetet i Stavanger
Mai 2012

Universitetet
i Stavanger

DET HUMANISTISKE FAKULTET

MASTEROPPGAVE

Studieprogram: Mastergradsstudie i
speisalpedagogikk

Vårsemesteret, 2012

Åpen

Forfatter: Snefrid Tjørn

.....
(signatur forfatter)

Veileder: Thormod Idsøe
Biveileder: Atle Dyregrov

Tittel på masteroppgaven: Om sorg og omsorg

Å miste et søsken og leve med foreldre i sorg: ungdoms reaksjoner og opplevelser av foreldrenes og skolens ivaretagelse av dem i tiden etter.

Engelsk tittel: Living with Bereaved Parents after the Loss of a Sibling: Adolescent's Reactions and Perceptions of their Parents' and School's Caretaking in the Aftermath.

Emneord: Sorg
Sorgreaksjoner
Sekundærtap
Foreldreakapasitet
Sosialiseringfaktorer
Kristehåndtering i skolen

Sidetall: 87
+ vedlegg 7 sider

Stavanger, 13.05.2012

Forord

Da jeg begynte denne studien, var Norge ennå et uskyldens og fredens land. Den 22. juli 2011 ble vår historie endret, da 77 mennesker måtte bøte med livet. 69 av disse var ungdommer som hadde reist på leir for å dele sitt engasjement og sin tro på en bedre framtid. Vi svarte med å forlange større åpenhet mot andre kulturer og større engasjement i politisk liv. Mer enn noen gang gikk våre tanker til alle som ble rammet denne dagen. Vi gikk i fakkeltog og la ned blomster. De pårørende skulle sakte vende tilbake til sin hverdag; foreldre, gjenlevende søsken og de som overlevde tragedien. Vi skulle ta imot barn, ungdommer og voksne i skoler og på arbeidsplasser. Vi håper og tror at noe slikt aldri vil skje igjen.

Samtidig vet vi at enkeltmennesker og familier vil rammes igjen av sin tragedie. Sykdom. Ulykker. Selvmord. Det kan vi bare til en viss grad verne oss mot. Barn, unge og voksne dør og tilbake sitter pårørende i bunnløs sorg. En sorg som ikke får landsdekkende oppmerksomhet, men som likevel rammer den enkelte nådeløst og brutalt.

Arbeidet med studien har vært både krevende og givende. Givende fordi det har gitt mye innsikt og kunnskap på et svært interessant felt. Tematikken fikk fornyet aktualitet gitt det som skjedde den 22. juli. Prosessen har vært krevende både rent arbeidsmessig og følelsesmessig. Lange pauser i arbeidet grunnet sykdom har til tider tært på motivasjon, samtidig har sterke historier fra litteratur og mennesker jeg har møtt, berørt meg.

Jeg vil benytte anledningen til å rette en varm takk til de modige ungdommene som stilte opp som informanter til denne studien. Uten deres åpenhet og evne til å dele av dyrt kjøpte erfaringer, hadde ikke studien blitt til. Også takk til mine engasjerte kontaktpersoner som har bidratt med rekruttering til studien. En stor takk går til min veileder ved UiS, Senter for Atferdsforskning, dr. psychol. Thormod Idsøe, som har hatt en åpen dør og alltid sørget for at kaoset ble håndterlig. At jeg også i startfasen fikk et møte med biveileder dr. philos. Atle Dyregrov, leder for Senter for Krisepsykologi, hvor jeg fikk del i hans enorme kjennskap til feltet, virket svært motiverende for meg.

Ønsker til slutt å takke hver og en i min ”heiagjeng”; alle som har støttet og hjulpet meg og trodd mer på prosjektet enn jeg selv til tider gjorde.

Sandnes, mai 2012

Snefrid Tjørn

Sammendrag

Studien er et bidrag til økt forståelse for hvordan sorg kan påvirke foreldrekapasitet, idet den har undersøkt ungdommers reaksjoner og opplevelser knyttet til det å miste et søsken og leve med sørgende foreldre. Jeg har også undersøkt hvorvidt skolen har bidratt til ivaretagelse. Basert på teori og tidligere forskning, har jeg vist at nedsatt foreldrekapasitet kan forventes etter tap av barn. For de gjenlevende barna blir dette å betrakte som sekundærtap, jamfør tosporsmodellen. Foreldrekapasitet er belyst med utgangspunkt i sosialisering-faktorene støtte, tilsyn og autonomi. Disse faktorene har også betydning på andre arenaer, som skolen. Et kvalitativt, fenomenologisk forskningsdesign ble valgt, med semistrukturert intervju som forskningsmetode. Resultatene viser et mangfold hva gjelder opplevelser knyttet til egne reaksjoner, foreldrekapasitet og skolens ivaretagelse. Men funnene peker i samme retning; at tap av søsken medfører endringer i foreldrenes fokus på sosialiseringfaktorene overfor gjenlevende barn. Endringene jeg fant var nedsatt kapasitet i forhold til støtte, økt fokus på tilsyn og lavere fokus på autonomi. Med hensyn til skolen viste resultatene viktigheten av lærerstøtte og at forholdet til klassevenner blir ivarettatt.

Abstract

The present study is a contribution to understanding how bereavement may affect parenting, as I have focused on adolescent's reactions to, and perceptions of having lost a sibling and living with bereaved parents. I have also questioned the school's role in caretaking after the loss. Based on theory and previous research, I have shown that a decrease in parents' functioning is to be expected after the loss of a child. This can be considered as secondary losses for the surviving children, according to the Dual Process Model. Parenting is explained in terms of the socialisation processes connection, regulation and autonomy, which also are considered critical in the context of school. A qualitative research design was chosen, and data was collected through interview. The results show a diversity regarding grief, parenting and the school's caretaking. But to some extent, they point out the same; that the loss of a sibling leads to changes when it comes to the socialisation processes towards surviving children. The changes I found were a lower capacity regarding connection, higher focus on regulation and lower focus on autonomy. As to school, the findings showed the importance of teacher connection and supervising peer relations.

Innhold

Forord	s. 3
Sammendrag	s. 4
Innhold	s. 5
Kapittel 1: Introduksjon	s. 8
BAKGRUNN OG FORMÅL.....	s. 9
FORSKNINGSSPØRSMÅL OG PROBLEMSTILLING.....	s. 9
ANNEN FORSKNING.....	s. 11
AVGRENSNING OG BEGREPSAVKLARINGER.....	s. 12
OPPGAVENS VIDERE INNHOLD.....	s. 13
Kapittel 2: Teoretisk rammeverk	s. 14
SORG.....	s. 14
<i>Hva er sorg</i>	s. 14
<i>Et historisk tilbakeblikk</i>	s. 16
<i>Nyere teori: The Dual Process Model of Coping with Bereavement</i>	s. 18
<i>Buckle og Flemings teori: Bereaved Parenting</i>	s. 20
<i>Kjønnforskjeller</i>	s. 23
<i>Ungdom og sorg</i>	s. 24
<i>Å miste et søsken</i>	s. 26
FORELDREFUNKSJONER.....	s. 28
<i>Connection, regulation og psychological autonomy</i>	s. 29
<i>Konsekvenser ved mangelfull foreldrekapasitet</i>	s. 31
SKOLEN SOM STØTTENDE ARENA.....	s. 31
<i>Læringsmiljøfaktorer</i>	s. 32
<i>Erfaring med skolen</i>	s. 33
<i>Aktuelt lovverk</i>	s. 34
<i>Hva kan skolen gjøre?</i>	s. 35
Kapittel 3: Metode	s. 38
DESIGN.....	s. 38
<i>Mål</i>	s. 38
<i>Forskningsstrategi</i>	s. 38
<i>Forskningsmetode</i>	s. 39
INFORMANTER.....	s. 39

<i>Utvalg og inklusjonskriterier</i>	s. 39
<i>Rerkuttering</i>	s. 40
<i>Deltakerne</i>	s. 41
DATAINNSAMLING.....	s. 41
<i>Det kvalitative forskningsintervju</i>	s. 41
<i>Intervjuguide</i>	s. 43
<i>Meg selv som instrument</i>	s. 44
<i>Pilotintervju</i>	s. 44
<i>Gjennomføring</i>	s. 44
BEHANDLING AV DATA.....	s. 47
<i>Analysering og tolkning</i>	s. 47
<i>Transkribering</i>	s. 48
<i>Meningsfortetting, kategorisering og fortolkning</i>	s. 49
ETISKE BETRAKTNINGER.....	s. 50
STUDIENS TROVERDIGHET.....	s. 51
Kapittel 4: Resultater og diskusjon	s. 52
FAKTAOPPLYSNINGER.....	s. 52
<i>Informant A</i>	s. 53
<i>Informant B</i>	s. 54
<i>Informant C</i>	s. 54
FORELDRENES SORGREAKSJONER.....	s. 54
INFORMANTENES SORGREAKSJONER.....	s. 56
<i>Følelsesmessige reaksjoner</i>	s. 56
<i>Reaksjoner i forhold til å ha foreldre som sørger</i>	s. 58
FORELDRENES OMSORGSEVNE FØR DØDSFALLET.....	s. 59
<i>Foreldrestøtte</i>	s. 59
<i>Foreldretilsyn</i>	s. 61
<i>Foreldres autonomistøtte</i>	s. 61
FORELDRENES OMSORGSEVNE ETTER DØDSFALLET.....	s. 62
<i>Foreldrestøtte</i>	s. 62
<i>Foreldretilsyn og foreldres autonomistøtte</i>	s. 67
<i>Med DPM som forståelsesramme</i>	s. 68
SKOLENS IVARETAKELSE.....	s. 68
<i>Tilbakeføring til skolen</i>	s. 69

<i>Skolens tiltak</i>	s. 70
<i>Lærerstøtte</i>	s. 71
<i>Informantenes råd for framtiden</i>	s. 72
FORHOLDET TIL VENNER.....	s. 72
FUNKSJONSNIVÅ ETTER DØDSFALLET.....	s. 74
METODISKE FORBEHOLD.....	s. 76
KONKLUSJONER.....	s. 77
<i>Foreldrenes sorgreaksjoner</i>	s. 78
<i>Informantenes sorgreaksjoner</i>	s. 78
<i>Foreldrenes omsorgsevne før dødsfallet</i>	s. 78
<i>Foreldrenes omsorgsevne etter dødsfallet</i>	s. 79
<i>Skolens ivaretagelse</i>	s. 80
<i>Forholdet til venner</i>	s. 81
<i>Funksjonsnivå etter dødsfallet</i>	s. 81
<i>Oppsummering</i>	s. 81
IMPLIKASJONER FOR PRAKSIS OG VIDERE FORSKNING.....	s. 83
<i>Forskning</i>	s. 83
<i>Skolen</i>	s. 83
Litteratur	s. 85
Vedlegg	s. 88
VEDLEGG 1: INTERVJUGUIDE	
VEDLEGG 2: GODKJENNING FRA NSD	
VEDLEGG 3: INFORMASJONSSKRIV	
VEDLEGG 4: SAMTYKKEERKLÆRING	

Kapittel 1

Introduksjon

Torun Lians film ”Bare skyer beveger stjernene”, forteller historien om jenta Maria. Hun opplever at morens kjærlighet til henne blir slukt av sorgen moren gjennomgår, etter å ha mistet sin sønn, jentas lillebror i kreft. Vi opplever jentas sterke lengsel etter moren, slik hun var før, og til slutt konfrontasjonen mellom dem der jenta spør i fortvilelse: elsker du meg? Filmen bringer på bane et tema som er viktig men sjelden snakkes om. Hvordan oppleves det for et barn å ha foreldre i sorg? Kan sorg påvirke evnen til å ta vare på de gjenlevende barna, og i tilfelle, hvordan? Balansen mellom å bli grepet av sorg, og kravet om å fungere som normalt, er umenneskelig vanskelig, og ikke et valg foreldre har. En velger ikke hvordan sorgen rammer. Filmen beskriver hvordan det er å være et gjenlevende barn, hvor mors oppmerksomhet ikke rekker lenger enn til den som er død. Vi får se at sorg kan lamme og gjøre syk, men det er først og fremst barnets opplevelser vi får innblikk i.

Introduksjonskapittelet vil i fortsettelsen redegjøre for hva studien handler om. Jeg vil gi et innblikk i hva som har ført meg til oppgavens tema og hvorfor jeg mener det er viktig i det spesialpedagogiske feltet. Videre vil jeg si noe om hva som er formålet med undersøkelsen, og komme fram til den endelige problemstillingen som blir førende for oppgaven. Jeg vil også kort vise til annen forskning og presentere den mest aktuelle litteraturen på området... Det vil være behov for å gjøre noen begrepsavklaringer og avgrensninger i forhold til teorien knyttet til temaet, og til slutt vil jeg presentere de resterende kapitlene i oppgaven.

Bakgrunn og formål

Historier i media har bidratt til undring og et behov for større forståelse for hva sorg kan gjøre med evnen til fortsatt å være foreldre for de gjenlevende barna. I min grunnutdanning fra sosialhøgskolen valgte jeg også tema fra sorgfeltet, da med fokus på barn i sorg. Min interesse for dette feltet er solid og vedvarende.

Som i filmen, vil mitt utgangspunkt i denne studien, være å ta de gjenlevende barnas perspektiv. Jeg ønsker å få fram opplevelsene av å være den som ikke døde, den som foreldrene ikke sørger over, den som gjerne kan bli litt glemt i den krisen og det følelsesmessige kaoset som oppstår når foreldre mister et barn. Jeg går inn i studien med en antakelse om at det gjenlevende barnet opplever endringer i måten det blir ivaretatt på, etter å ha mistet et søsken.

Skolen er i tillegg til hjemmet, en sentral arena i et barns liv. Skolen skal fremme læring. Men også utvikling av vennskap og muligheten til å motta omsorg er viktige aspekter ved skolen. På skolen kan barnet som har mistet et søsken, bli ivaretatt av voksne som ikke er direkte berørt av tapet, og få en pause fra et familieliv som i sterk grad preges av sorg og savn. Jeg ønsker å vite noe om hva skolen har gjort i møte med de gjenlevende barna, og hva barna selv mener kunne hjulpet dem i deres situasjon. Har de opplevd å møte forståelse og omsorg? Har læreren våget å være tilstede for dem på en måte som har vært god?

Kunnskap om foreldrenes evne til å ivareta de gjenlevende barna, er viktig for å kunne møte barna og tilrettelegge skoledagen på en best mulig måte. Raundalen og Schultz (2006, p. 11) etterlyser lærere som tørr å involvere seg i barnas kriser, og sier at en ”proaktiv og våken holdning” er viktig for å fange opp og kunne møte barna på en god måte. Det vil si at lærerne selv må oppsøke kunnskap, i motsetning til å være passivt avventende. I tillegg kreves kunnskap om sorg og kriser, for på den måten å bygge kompetanse og mot til å ta vare på de barna som trenger det mest.

Det er mitt håp at denne studien kan bidra til større kunnskap om hvordan det oppleves å miste et søsken og ha foreldre som er i sorg. På den måten kan andre voksne i barnets nærhet tørre å være en signifikant person for barnet. Det er ikke bare spesialpedagogene ved skolene som trenger denne kunnskapen, men alle voksne som har kontakt med barn og unge. Følgelig er formålet å få frem ny kunnskap om dette temaet, som igjen kan gjøre skolen i bedre stand til å ta vare på det enkelte barnet på en god måte. Spesialpedagogen er gjerne den som bringer slik kunnskap videre til de andre ansatte ved skolen.

Forskningsspørsmål og problemstilling

Når et barn dør rammer tragedien hardt. I Norge anno 2010 opplevde over 350 familier å miste et barn ved dødfødsel eller i første leveår. I tillegg døde 90 barn fra 1 til 14 år og 99 barn mellom 14 og 19 år. (SSB, 2010). De nærmeste pårørende er foreldre og søsken. Men også besteforeldre, venner og slekt rammes. Hvordan sorg oppleves og kommer til uttrykk, kan være svært forskjellig for ulike mennesker. Både forhold ved den sørgende selv, forhold ved hendelsen og situasjonen rundt den sørgende, vil ha påvirkning på den mening tapet tillegges og hvordan det oppleves (Bugge, Eriksen, & Sandvik, 2003). Dette skal vi se nærmere på i neste kapittel som tar for seg aktuell teori.

Det strider mot naturen at barn dør fra sin foreldre, og en vet at mange foreldre sliter med mer langvarige og intense sorgreaksjoner enn andre grupper av etterlatte (Bugge, et al.,

2003; Hindmarch, 2009). Buckle & Fleming (2011) fremholder at et tap blir vanskeligere å bære, desto tettere relasjon en hadde med den avdøde. Forholdet mellom foreldre og barn er nettopp slik at relasjonen er preget av unik fysisk og psykisk nærhet. Forfatterne mener også at jo mer av en selv en har investert i et annet menneske, desto større blir tapet når denne personen dør.

Foreldre som sørger over sitt barn og samtidig har gjenlevende barn i sorg, står overfor en svært krevende og vanskelig situasjon. Mange foreldre som mister et barn, kan ha vanskelig for å se de gjenlevende barna, fordi sorgen tar mye av deres krefter og oppmerksomhet (Bugge, et al., 2003). En sørgende mor sier: ”det å miste sitt eget barn er så grusomt, og jeg tror dessverre mange foreldre ikke klarer å stille opp nok for de gjenlevende barna. Vi klarte det i hvert fall ikke” (Gjestvang, Slagsvold, & Dyregrov, 2008, p. 155).

De gjenlevende barna, den avdødes søsken, er blitt frarøvet en som stod dem nær, kanskje for første gang i deres unge liv. Barn og unges sorgreaksjoner er blitt utførlig beskrevet i forskningslitteratur, og vi vet en del om hvordan det er best å imøtekomme dem (se blant andre Dyregrov, 2006). Gjenlevende barn har sin egen sorg å bearbeide og trenger ekstra støtte i tiden som følger. I tillegg opplever de at mor og far også er i en sårbar fase, og gjerne ikke har like mye å gi som før. Stroebe (2001) sier at det å miste et søsken, ofte innebærer et dobbelt tap; både relasjonen til en bror eller søster, og tapet av foreldrene som er fordypet i sorg og ikke har samme energi til å fungere som foreldre for de gjenlevende barna. I sin gjennomgang av forskning på feltet, mener Holliday (2002) å ha funnet at gjenlevende barn som har mistet et søsken, er spesielt sårbare for mistilpasning.

Særlig ungdom er i en utsatt posisjon om de mister et søsken. Foreldre antar gjerne at de er store nok til å klare seg selv, slik de naturlig nok gjør på mange områder. I tillegg er ungdom i en løsrivelsesfase og relasjonene til foreldrene er ikke like nær som før (Evenshaug & Hallen, 1991). Dette kan gjøre det vanskelig for ungdom å ta kontakt om de skulle trenge det. Ungdomstiden kan også føre med seg flere konflikter og dårligere kommunikasjon mellom foreldre og barn, noe som kan gjøre det vanskeligere for foreldre og være til støtte for sine ungdommer. Noen vil oppleve at de ikke forstår hverandre, at de har ulike måter å sørge på som skaper avstand i stedet for nærhet (Bugge, et al., 2003). Det er også slik at gjenlevende barn kan ønske å gjøre byrden lettere for sine foreldre ved ikke å vise sin egen sorg (Webb, 2002). Hvor mye ansvar tar ungdommene for sine foreldres følelser i denne prosessen? Opplever de å kunne uttrykke egen sorg innen familiens rammer eller forsøker de å dempe eller skjule sine reaksjoner for å lette foreldrenes hverdag? Dyregrov sier at: ”for unge er

derfor sjansen for å bli alene med sorgen, eller bli oversett i sin sorg, stor” (Gjestvang, et al., 2008, p. 220).

Med dette som bakgrunn, synes jeg det er mest relevant og interessant å rette fokuset mot ungdommer. Jeg vil sette søkelyset på følgende spørsmål: Hvordan opplever ungdom det å miste et søsken? Hvilke reaksjoner kan forventes? Hva innebærer det å være sørgende foreldre? På hvilken måte påvirker mor og fars sorg deres evne til omsorg for de gjenlevende, og kan dette igjen påvirke ungdommenes funksjonsnivå? Hva gjorde skolen for å støtte den unge i tiden etter? Jeg ønsker likevel å ha en relativt åpen inngang til spørsmålene. Kanskje har ungdommene andre fortellinger enn jeg forventer. Spørsmålene kan sammenfattes i problemstillingen:

Hvilke reaksjoner opplever ungdom som har mistet et søsken, og hva er deres opplevelse av foreldrenes og skolens ivaretagelse av dem i tiden etter?

Annen forskning

Som vist ovenfor ønsker jeg å undersøke hvordan sorg kan påvirke omsorgsevne, og hvordan dette oppleves av ungdommen selv, i tillegg til å se på skolens rolle. Så langt jeg kan se, er det ikke tidligere gjort forskning i henhold til denne problemstillingen, og kunnskapen som kommer fram er nyttig for å forstå mer av kompleksiteten i det å miste et søsken og leve med sine sørgende foreldre. Ny kunnskap kan øke kompetansen vår til å møte denne gruppen på en bedre måte, og kan også være til hjelp for foreldre som opplever å miste et barn. Ikke minst kan vi få bedre forståelse for hva som kan forventes av foreldre i sorg.

Mye forskning er gjort vedrørende å være søsken av syke og dødende barn. Forskningen har også satt søkelys på gjenlevende barn og deres opplevelse av sorgen og endringene i familiestrukturen. Men jeg har ennå til gode å finne forskning som knytter sorg direkte til foreldrefunksjon på samme måte som jeg vil gjøre i denne undersøkelsen.

Et nytt bidrag på feltet er imidlertid gitt av psykologene Buckle og Fleming, som har skrevet den nevnte boken ”Parenting after the death of a child” (2011). Boken presenterer tidligere forskning, en ny kvalitativ studie utført av dem selv og deres kliniske erfaring fra sorgfeltet som psykologer. Boken vil være en viktig kilde i denne studien, da den berører samme tema, men med foreldrens perspektiv som utgangspunkt.

Jeg vil her også nevne boka ”Ung Sorg” (Gjestvang, et al., 2008), som gjengir intervjuer med ungdommer som har opplevd tap. Boka gir verdifull innsikt i sorgfeltet, på en usminket og direkte måte.

Avgrensning og begrepsavklaring

Sorgfeltet er stort og omfatter svært mye teori og forskning. Det er ikke mulig med denne oppgavens omfang og favne om alt, derfor er det nødvendig å gjøre noen avgrensninger. Innledningsvis vil det også være nyttig å skille mellom noen av de mest brukte begrepene på feltet.

Sorg, krise og traume er tre begreper som kan knyttes til hverandre men som har ulike definisjoner. Med sorg menes ens personlige reaksjoner på tapet av en betydningsfull person (Bugge, et al., 2003). Krise betegnes som en overveldende hendelse fordi den ikke kan møtes med tillærte mestringsstrategier (Raundalen & Schultz, 2006). Fokus i kriseteori er på den reorganisering av personligheten som kreves i kampen for å mestre hendelsen eller situasjonen som en overveldes av (Lazarus, 2006). Med psykisk traume menes *overveldende, ukontrollerbare hendelser som innebærer en ekstraordinær psykisk påkjenning* (Raundalen & Schultz, 2006, p. 15) for den som utsettes for hendelsen. Å miste noen som stod en nær, vil utløse sorg for langt de fleste. I mange tilfeller vil det også føre den rammede inn i en krisetilstand, dersom tapet medfører store endringer som han må lære å mestre på nye måter. Noen ganger kan også tapet påføre den rammede et traume, eksempelvis dersom denne var vitne til ulykken som forårsaket dødsfallet.

Dette fører oss videre til diagnosen posttraumatisk stresssyndrom (PTSD). Tilstanden har mange fellestrekk med sorg og disse kan være vanskelige å skille fra hverandre. Symptomene er påtrengende minner, søvnforstyrrelser, forhøyet årvåkenhet, irritabilitet, konsentrasjonsproblemer, angst, unngåelse og klinisk signifikant stress og svekket fungering (Dyregrov & Dyregrov, 2008; Raundalen & Schultz, 2006). Det er viktig ved behandling å vurdere om den sørgende også lider av PTSD, da dette kan skape forstyrrelser og gjøre sorgforløpet vanskelig. I slike tilfeller bør lidelsen behandles før eller parallelt med at en setter søkelyset på virkningen av tapet (Buckle & Fleming, 2011). Videre i oppgaven vil jeg ikke gå inn på teorien om PTSD, da dette ikke er mitt fokus her.

For noen mennesker utvikler sorgen seg i en slik retning, at en selv etter lang tid ikke klarer å fungere i hverdagen. Denne tilstanden har lenge vært erkjent, men forskningen på området er i følge Buckle & Fleming (2011), ganske ny. Tilstanden har fått ulike navn av ulike forskere, blant annet morbid, atypisk, sykelig, uforløst og komplisert sorg. Terminologien som brukes i dag er på engelsk "prolonged grief disorder" (PGD), og kjennetegnes ved kronisk og fortærende lengsel etter den avdøde, kronisk sorg og grubling, manglende mening med livet, følelsen av at "en del av meg" døde sammen med den avdøde, og en overbevisning om at ens liv vil forbli tomt uten den avdøde (Buckle & Fleming, 2011,

p. 10). Symptomene må føre til en signifikant svekkelse i å kunne fungere på jobb, sosialt eller på andre viktige områder i livet, for å få diagnosen PGD. De må også ha vært sammenhengende tilstede i seks måneder eller mer. Jeg vil i fortsettelsen forholde meg til hva vi kan kalle ”normal” sorg, og ikke gå inn i konsekvenser av PGD, som en kan regne med vil ha større virkning på foreldrefunksjonen.

Oppgavens videre innhold

Jeg vil i fortsettelsen av denne oppgaven, først belyse den teoretiske rammen som problemstillingen hører hjemme i. De tre hovedtemaene er sorg, foreldrefunksjoner og skole. Vi skal se på sorgforskningens historie og utvikling før vi kommer til dagens modeller, samt fokusere på det særegne ved å være ung i sorg og ha mistet et søsken. Sorgreaksjoner og kjønnsforskjeller i sorgen, vil også berøres. For å kunne vurdere om gjenlevende barn opplever endring i måten de blir ivaretatt på av sine sørgende foreldre, må vi vite hva som ligger i foreldrerollen. Jeg vil presentere en teoretisk forståelse av foreldres funksjoner, slik at endringer i disse kan synliggjøres og vurderes. Vi skal gjennomgå Barbers (1997) sosialiseringsdimensjoner som på engelsk kalles ”connection”, ”regulation” og ”psychological autonomy”.

Til sist i den teoretiske gjennomgangen, skal vi ta for oss skolens betydning for et barn som har mistet et søsken, og har foreldre i sorg. Jeg viser her til at de tre sosialiseringsdimensjonene også er viktige faktorer i et læringsmiljø, og stiller spørsmålet hvorvidt skolen kan fremme barnets mestring av sin nye situasjon. Vi skal også se på hva lovverket sier om skolens plikt til å ivareta barna, og belyse krisehåndtering i skolen.

I tredje kapittel tar vi for oss studiens metodiske opplegg. Jeg vil først vise hvilket design som er valgt og på hvilket grunnlag, dernest følger en redegjørelse i forhold til informantene som deltar. Datainnsamlingen beskrives så, hvor jeg diskuterer det kvalitative forskningsintervjuet, viser hvordan intervjuguiden ble bygget opp, drøfter min rolle som undersøkelsens instrument, samt beskriver gjennomføringen av pilotintervju og studiens intervjuer. Hvordan dataene ble behandlet, er beskrevet så utførlig som mulig, med vekt på analyse, transkribering og systematisering.

Kapittel fire inneholder studiens resultater og diskusjon. Temaene som blir tatt opp her, svarer til problemstillingen, og følger intervjuguidens tematiske oppbygging. Vi ser først på informantenes opplevelser i forhold til egne og foreldres sorgreaksjoner. Videre tar vi for oss foreldrenes omsorgsevne før og etter dødsfallet, med vekt på de tre nevnte sosialiseringsdimensjonene. Vi ser så på hvordan skolen har bidratt til ivaretagelse av

informantene og dernest på betydningen av venner. Hvordan informantene vurderer eget funksjonsnivå etter dødsfallet følges av konklusjoner og oppsummering. Til slutt presenteres implikasjoner for praksis og videre forskning.

Kapittel 2

Teoretisk rammeverk

I dette kapittelet skal vi gå dypere inn i den faglige teorien som finnes på feltet, for å få en god forståelse av temaet som er angitt i problemstillingen. Den teoretiske forståelsen danner grunnlaget for presentasjonen og tolkningen av resultatene. Studiens teori kan deles inn i tre hovedemner, som nevnt over. Vi starter her med sorgteorien.

Sorg

I dagligtale blir begrepet sorg benyttet i sammenheng med det å miste noen som stod en nær, for eksempel i en trafikkulykke eller ved sykdom. Vi assosierer ordet med savn, gråt og smerte, følelser som etter en passe lang stund går over. En vid definisjon betegner sorg som alle personlige reaksjoner på betydningsfulle opplevelser av tap (Bugge, et al., 2003). Men, sier forfatterne, sorg er også betegnelsen på en tilpasningsprosess som går over tid, der den sørgende benytter ulike mestringsstrategier. Vi skal i fortsettelsen de på flere ulike måter å definere eller forklare sorg på.

Hva er sorg

Fra å være sterkt preget av fasetenkning, har sorgforskning de senere årene foksuert mer på de individuelle uttrykkene sorg kan ha (Bugge, et al., 2003). Disse kan gjøre seg gjeldende som fysiske, følelsesmessige, tankemessige og atferdsmessige reaksjoner, samt endringer i relasjoner og roller. Men hvordan den enkelte reagerer, er avhengig av flere forhold, derfor kan to mennesker reagere helt ulikt på den objektivt samme tapsopplevelsen (Bugge, et al., 2003). Det er for det første forhold ved personen selv som er avgjørende for reaksjonene. I dette ligger at kjønn, alder, tidligere erfaringer og personlighet er styrende for hvordan situasjonen tolkes og håndteres. For det andre har forhold ved selve hendelsen betydning, for eksempel måten det skjedde på, om det var ventet eller uventet, og egen livssituasjon. Buckle & Fleming (2011) viser til forskning som sier at for foreldre som har

mistet et barn, er mye av sorgreaksjonene felles selv om omstendighetene rundt tapet er forskjellige. Om barnet hadde en lengre sykdomsperiode før det døde, oppleves det likevel som uventet og unaturlig. For det tredje vil situasjonen rundt den sørgende ha innvirkning på hvordan tapet oppleves. Dette innebærer familiesituasjon, hvorvidt en har andre gode relasjoner, om en opplever anerkjennelse for egne reaksjoner, tanker om og syn på hendelsen og sosial støtte (Bugge, et al., 2003).

Det er viktig å være klar over at det er store individuelle forskjeller på hvordan sorgen arter seg. Ethvert menneskes sorg vil ha ulik form og vi kan ikke si at noe er riktig og noe er galt (Gjestvang, et al., 2008). Forskjellene gjelder både følelsesmessig intensitet, evne til å tilpasse seg den nye situasjonen, hvilke behov en har for hjelp og støtte og hvordan en lar sorgen få komme til uttrykk. Vi skal senere se på kjønnsforskjeller hva gjelder sorg.

Et annet aspekt ved sorg, er at den er periodisk og tidkrevende (Bugge & Røkholt, 2009). Det innebærer at sorgen kan skifte karakter flere ganger, slik at den sørgende opplever perioder i sorgen på ulik måte. Det er ikke nødvendigvis slik at sorgen er verst i begynnelsen, for så å bli gradvis bedre. Noen erfarer en opptrapping i intensiteten etter lang tid. Særlig barn og unge som når nye utviklingstrinn, vil kunne oppleve nye og smertefulle perioder i sorgen. Forståelsen for at sorg tar lang tid, har økt de senere årene. En har lenge trodd at sorgen fulgte et bestemt mønster og at det første året var verst. Men mange kan fortelle at det andre året er like ille, og at smerten dukker opp på nye måter etter lang tid (Ranheim & Michelsen, 2002). Felles for alle er at sorgen er svært energikrevende, noe som ofte fører til at den sørgende fungerer dårligere enn før (Buckle & Fleming, 2011; Bugge & Røkholt, 2009). Sorgen krever også mental kapasitet, og det kan være vanskelig å utføre oppgavene på jobb og skole (Gjestvang, et al., 2008). Dette vil vi komme tilbake til senere.

Buckle & Fleming (2011) fremhever at det å miste et barn fører til tap på ulike nivåer. Det første og umiddelbare er det fysiske tapet av barnet som er borte. Dette vil raskt påvirke alle aspekter av foreldrenes liv og fungering, og det vil også føre til endret syn på egen identitet, familien og verden. Som tidligere nevnt, sier forfatterne at jo mer av oss selv vi investerer i et annet menneske, desto større er tapet av vårt selv når denne personen dør. Det andre nivået av tap handler om familien. Når et familiemedlem dør, blir familien endret for alltid. Foreldre og søsken forandres i seg selv og inntar gjerne nye roller, noe som påvirker hele familien som system. For det tredje sier forfatterne, vil et barns død føre til tap av fremtidshåp og forventninger som var knyttet til barnet. Foreldre opplever at de er frarøvet viktige hendelser som de hadde sett fram mot, men som likevel ikke kommer til å skje, som barnets bryllup og det å få barnebarn. Denne type tapsopplevelse gir sorgreaksjoner som også

kan dukke uventet opp når foreldre ser at venners barn på samme alder som avdøde, når viktige milepæler i sine liv. Det fjerde og siste nivået av tap som Buckle og Fleming (2011) beskriver, er den påtvungne overgivelsen av illusjoner og vurderinger om verden som trygg og god. Det finnes ikke lenger svar på fundamentale spørsmål og foreldrene blir fylt av frykt og sårbarhet. Tanken om at en er beskyttet og trygg, må vike for en ny forståelse av verden som tilfeldig, unaturlig, kaotisk og ond.

Som nevnt i introduksjonskapittelet, regnes sorgen i forbindelse med det å miste et barn, som den verste, sammenlignet med andre typer tap. Buckle og Fleming (2011) refererer til Sanders' forskning fra 1980, der hun fant at foreldre rapporterte mer intense sorgreaksjoner med symptomer som depresjon, sinneløshet, skyld, fortvilelse og større grad av somatisering. Disse funnene er senere blitt bekreftet i en rekke andre studier. Hindemarch (2009) har funnet at dem som både har mistet foreldre, ektefelle og barn, framhever tapet av barnet som det mest smertefulle. Det er også funnet at foreldre som har mistet et barn har høyere dødelighet, samt større risiko for å utvikle affektive lidelser og fysisk sykdom (Buckle & Fleming, 2011; M. Stroebe, Schut, & Stroebe, 2007).

Å håndtere et barns dødsfall er en vanskeligere oppgave enn å håndtere dødsfall av andre familiemedlemmer (Margaret S. Stroebe, 2001). Dette begrunnes blant annet med at det emosjonelle tilknytningsbåndet mellom barn og foreldre er intenst, og et resultat av sterke krefter av biologisk, evolusjonsmessig og psykologisk art. Disse kreftene skal forsikre at barn vil bli født og tatt vare på, sier forfatteren. I kapittel 7 vedrørende personlig vekst etter tap, framheves det likefullt at noen foreldre kan fortelle om positive forandringer etter tapet av et barn. Dette gjelder særlig i forhold til ekteskap og relasjoner i familien. Stroebe (2001) viser til flere studier gjort på 80-tallet, kan vise til at foreldre synes forholdet til ektefellen er bedret, at forholdet til de gjenlevende barna er blitt nærere, at de lettere kan sette seg inn i andre menneskers sorg og vise empati, og at de setter større pris på, og prioriterer tiden de har sammen som familie.

Et historisk tilbakeblikk

Vi skal her se på de klassiske teoriene om sorg som har preget vår tenkning og forståelse det siste århundret. En har gjennom evaluering av disse teoriene funnet sentrale begrensninger, og nye teorier har blitt utviklet. Særlig de siste 20 årene har det skjedd mye innen forskning på sorgfeltet, i følge Buckle & Fleming (2011).

I 1917 skrev Freud en artikkel som fikk avgjørende betydning for vår forståelse for sorg. Hans psykoanalytiske tilnærming, gav oss blant annet nøkkelbegrepet *sorgarbeid*

(Davidsen-Nielsen & Leick, 1987). Sorgens mål var i følge Freud å bryte bindingen som finnes mellom den som sørger og den døde, et arbeid som krever stor psykisk innsats av den sørgende. Når tilknytningsbåndene til den døde var kuttet, kunne den sørgende investere sin energi i andre relasjoner (Buckle & Fleming, 2011). Begrepet sorgarbeid skulle vise seg å få stor innflytelse på sorgfeltet helt fram til i dag. Det brukes både i faglitteratur og blant folk flest, og flere teoretikere har brukt begrepet i utviklingen av sine teorier om sorg (M. Stroebe & Schut, 1999). Vi skal senere se på kritikken som er blitt rettet mot bruken av begrepet de senere årene.

Freuds teori er blitt utfordret av blant andre Hagman, som i 1995 kom med en kritisk gjennomgang og reformulering av den psykoanalytiske teorien (Buckle & Fleming, 2011). Han mener at tilknytningen til den døde ikke brytes, men opprettholdes. Dette skjer gjerne ved hjelp av objekter som minner om den døde, eller gjennom religiøse overbevisninger. Denne tilnærmingen støttes av nyere forskning (Packman, Horsley, Davies, & Kramer, 2006), og Buckle & Fleming (2011) mener dette stemmer overens med deres funn.

Flere andre sorgforskere har dannet teorier om sorg som et arbeid som består av ulike *faser* eller *oppgaver*. Den meste betydningsfulle av disse, er i følge Buckle & Fleming (2011), Kübler-Ross (1969), som arbeidet med dødende pasienter på 1960-tallet. Han delte sorgarbeidet inn i følgende faser: benekting av den smertefulle realiteten, sinne, forhandling, depresjon og til slutt aksept. Faseteoriene er senere blitt kritisert for å være for rigide og lineære, og for ikke å ta hensyn til de individuelle og kulturelle forskjellene som finnes.

Bowlby (1961) ga sorgen et nytt ansikt gjennom sine studier av barns tilknytning til og løsrivelse fra moren, og ved at han utviklet en stadieteori for sorg (Phase Model), mener Bugge, et al., (2003). Fasemodellen beskrev sorgen som et utviklingsforløp gjennom fire faser, for å håndtere kampen mellom de to motsridende impulsene; tilknytningsatferd og behovet for å gå videre i livet uten den døde. De fire fasene i sorgen er: sjokk, lengsel og protest, fortvilelse og til slutt gjenopprettelse. Tilknytningsteori er av Stroebe & Schut (2008) blitt erklært som den mest betydningsfulle kraft i dagens sorgforskning, og vi skal komme tilbake til deres bidrag på feltet under neste punkt.

Med referanse til Bowlbys forskning, sier Hughes (2009) at det finnes en sammenheng mellom tilknytningsstil og tapsopplevelser, og at en i hovedsak kan skille mellom to ulike tilknytningsstiler; trygg og utrygg tilknytning. Forfatteren beskriver tilknytningsstilene og framholder at to tredjedeler av barna utvikler trygg tilknytning i barndommen, mens en tredjedel utvikler utrygg tilknytning. Videre viser han tilknytningsstilene er avgjørende for måten sorg blir mestret på. Dette skal vi ikke gå videre inn i her.

Rando (1993) som referers av Buckle & Flemming (2011), har utviklet en sorgteori som deler prosessen inn i tre klart definerte tidsperioder eller faser: unngåelse, konfrontasjon og tilpasning. Rando avviser at en kan ”bli ferdig” med sorgen, eller ”komme over det”, og Buckle & Fleming (2011) har funnet støtte for dette synet gjennom sin forskning.

I Norge har Davidsen-Nielsen & Leick (1987) sin bok fått stor betydning for utviklingen av sorgstøttearbeid (Bugge, et al., 2003). De bygger i stor grad på Bowlbys tilknytningsteori, og opererer med fire faser eller oppgaver i sorgen: erkjennelse av tapet, sorgens følelser, tilegnelse av nye ferdigheter og reinvestering av den følelsesmessige energi. Oppgave nummer to er den mest krevende følelsesmessig. Deres bok har fått stor betydning for utviklingen av sorgstøttearbeid i Norge .

Nyere teori: The Dual Process Model of Bereavement

Som nevnt innledningsvis, har teoriene om sorgarbeid og ulike stadier eller faser i sorgen møtt kritikk de senere årene. En er blitt mer observant på at sorg har ulike og individuelle uttrykk, og at sorgen ikke følger en rett linje fra a til å, men bukker seg fram og tilbake mellom stadiene og de følelsesmessige uttrykkene.

I 1999 lanserte Stroebe og Schut en ny teori; The Dual Process Model of Coping with Bereavement (DPM) (M. Stroebe & Schut, 1999). Forfatterne viser til den kritikken som har kommet etter forskning på og evaluering av ”sorgarbeidshypotesen”. Det er de senere år blitt satt spørsmålsteget ved om dette er en god og helsefremmende måte å sørge på. Videre påpekes behovet for mer kunnskap om hva som er gode strategier i forhold til sorg; hva fører til helsegevinst og hva skaper sårbarhet. Forfatterne så behovet for en ny modell, og denne ble opprinnelig utviklet for å forstå mestring av tapet av en partner. Men som forfatterne sier, er den også potensielt anvendbar i forhold til andre typer tap. Etter flere års erfaring og forskning på modellens anvendelse og gyldighet, kom forfatterne i 2008 med en oppdatering av denne.

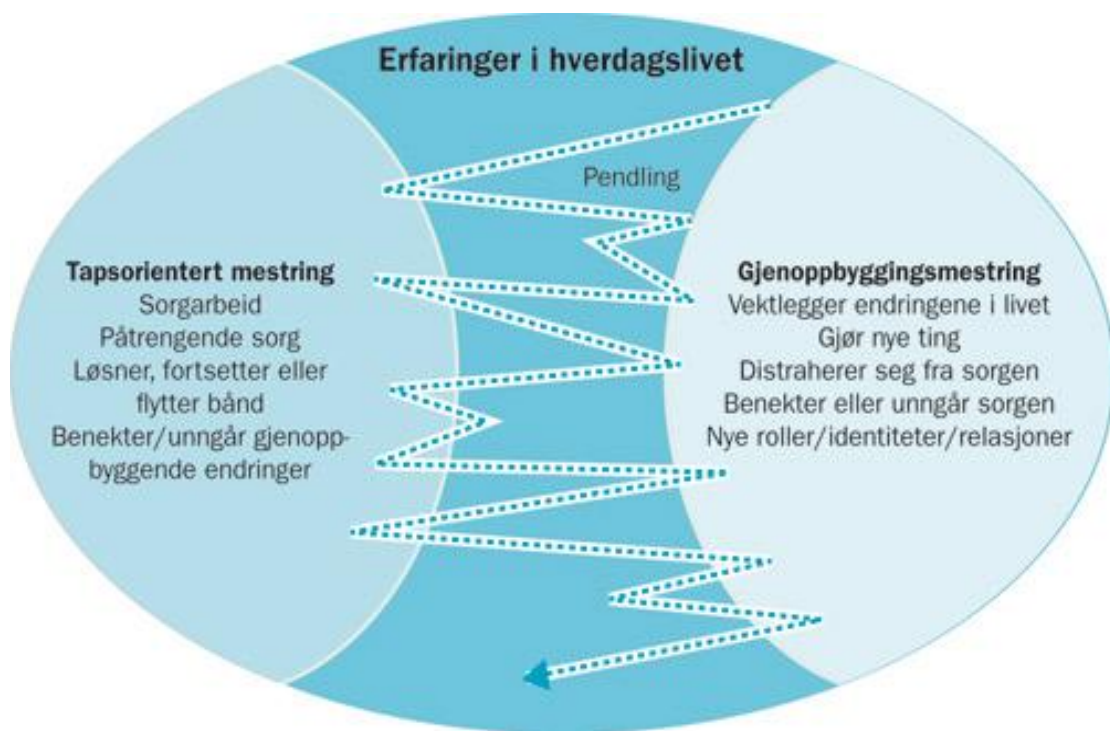
Forfatterne poengterer at dette er en mestringsmodell, som vil beskrive måter mennesker håndterer tap på, og ikke resultatene av sorgarbeid. I så henseende bygger modellen på Lazarus & Folkmans (1984) stressteori, som vektlegger at stress oppleves når kravene i en gitt situasjon overstiger ens ressurser. Sentralt i teorien er ens vurdering av situasjonen, som enten utfordrende eller stressende.

DPM er bygget opp rundt tre sentrale begreper: *loss-orientation*, *restoration-orientation* og *oscillation*. De to første begrepene handler om det som er tapt, henholdsvis primær- og sekundærtap. Loss-orientation refererer til den sørgendes tilbøyelighet til å tenke

på og søke etter den døde, noe som også innebærer sorgarbeid. Den sørgende fokuserer på relasjonen som ikke lenger er, på hendelsene rundt dødsfallet og på minner fra tiden de hadde sammen. Mye tid kan gå med til grubling og lengsel, og en rekke følelsesmessige reaksjoner vil oppstå.

Restoration-orientation refererer til fokuset på sekundære tap, som er en følge av primærtapet. Her kjemper den sørgende for å orientere seg i en ny og endret verden uten den døde. En essensiell komponent i sorg er nettopp å måtte tenke nytt, reorganisere og legge nye planer for livet.

Modellen står omtalt i Tidsskrift for Norsk Psykologforening, vol 48 nummer 9, der begrepene er oversatt til norsk av Tone Andressen, med Atle Dyregrov som faglig konsulent. Modellen har på norsk fått navnet *Tosporsmodellen*, og de to sporene er henholdsvis *tapsorientert mestring* og *gjenoppbyggingsmestring*.

Begge orienteringene er stressende faktorer (stressorer), og vil være kilder til sorg og angst for den sørgende. Begge vil også være en del av sorgprosessen, og den sørgende vil variere fokus mellom dem, derav begrepet oscillation, som er oversatt til *pendling*. Begrepet viser også til den sørgendes måte å gå inn og ut av sorgen på, noen ganger i konfrontasjon, andre ganger ved unngåelse. Prosessen er skiftende og dynamisk, og har å gjøre med personlig stil, kjønn, kulturelle forskjeller og tidsaspektet. Dette skiller den fra andre sorgmodeller. Stressorene består av både positive og negative påvirkninger og vurderinger. Et

viktig poeng er at nettopp pendlingen mellom de to stressorene er nødvendig for god mestring. Forfatterne mener at den første tiden etter tapet er mest preget av tapsorientert mestring, mens den sørgende etter hvert bruker mer av tiden på gjenoppbyggingsmestring.

Videre i artikkelen blir det argumentert for at modellen holder mål og kan forklare komplisert sorg, kjønnsforskjeller, sosial og kulturell kontekst og tidsdimensjonen i sorg, som så vidt ble nevnt over. Vi skal komme tilbake til kjønnsforskjeller i sorg senere.

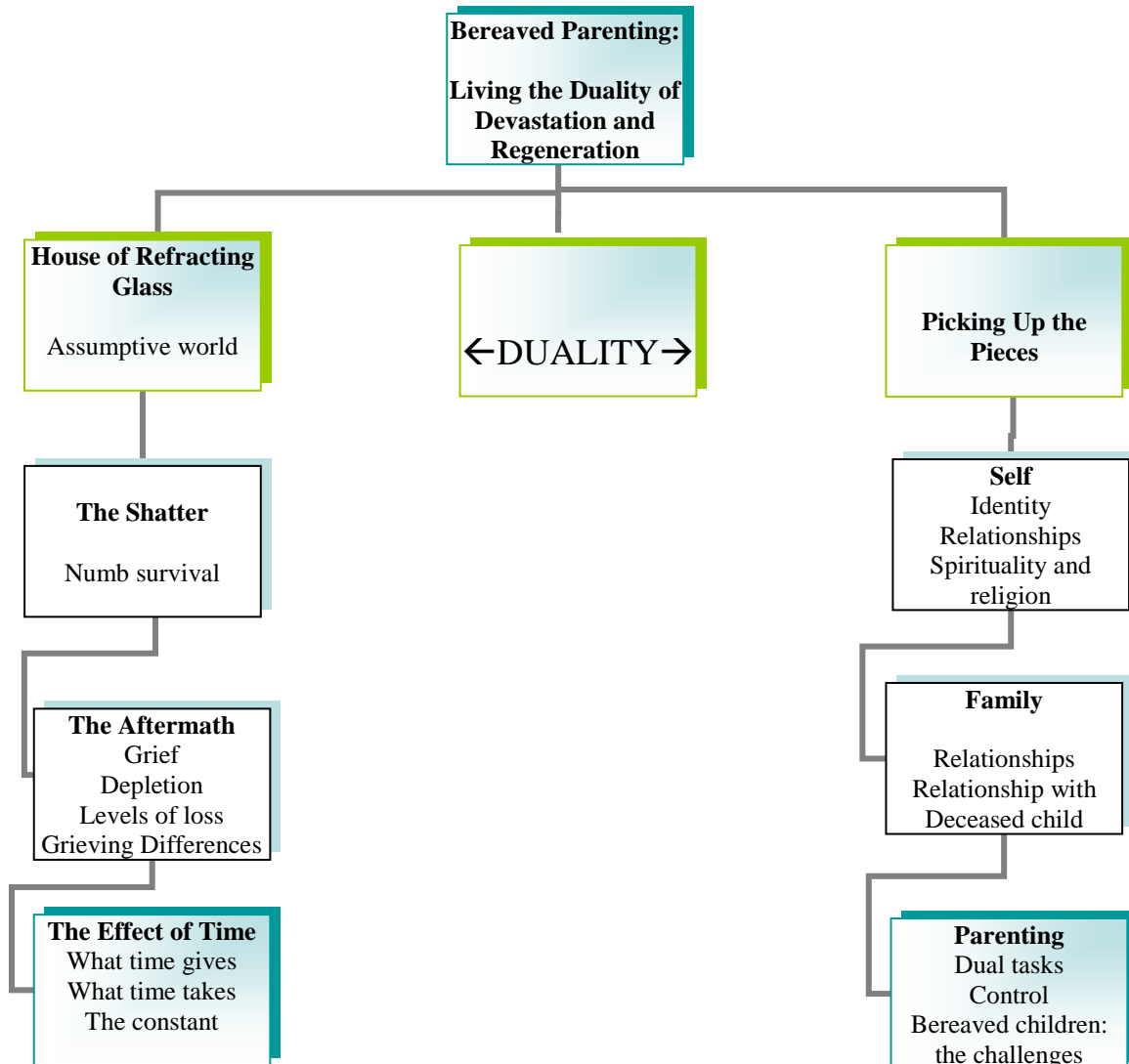
Buckle & Flemings teori: Bereaved Parenting

For å få en forståelse av hva foreldre som mister et barn gjennomgår, skal vi her se på forskningen til Buckle & Fleming (2011). Bidraget er verdifullt for bedre å kunne sette oss inn i hva sorg kan gjøre med foreldrekapasiteten. Deres bidrag viser kompleksiteten i det å sørge over et tapt barn samtidig som en har andre barn å ta vare på. Jeg vil i min studie ha fokus på konkrete foreldrefunksjoner, noe vi kommer tilbake til.

Buckle & Fleming (2011) mener at resultatene av deres forskning er sammenfallende med tosporsmodellen (DPM), at de illustrerer taps- og gjenoppbyggingsorientering som mestringsstrategier og at de utvider modellens generaliserbarhet fra tap av partner til sorgen etter å ha mistet et barn. Når det gjelder pendlingen mellom de to mestringsstrategiene, mener forfatterne at sørgende foreldre (særlig mødre) blir *dratt* mot gjenoppbyggingsmestring veldig tidlig i sorgen på grunn av deres gjenlevende barns behov for omsorg. Dette strider i noen grad mot DPM, der vi så at pendlingen var mer dynamisk og på den sørgendes premisser.

Til tross for denne konsistensen, argumenterer forfatterne for at det å miste et barn og samtidig måtte ivareta gjenlevende barn, er en så krevende og spesiell omstendighet at det krever en egen modell med andre begreper enn det vi finner i DPM: *we have intentionally used different descriptors than Stroebe and Schut (1999) to reflect the annihilating impact of the death of a child. It is beyond loss; it is devastation. Furthermore, the antithesis is not restoration, but regeneration* (Buckle & Fleming, 2011, p. 126). Å miste et barn forandrer alt, for alltid, og reaksjoner som er unormale ved andre typer tap, er nettopp typiske ved tap av barn. For å hindre at foreldre som har mistet et barn blir møtt med urealistiske forventninger, påpeker forfatterne nødvendigheten av en modell som tegner et tydelig og nøyaktig bilde av foreldres sorg. Nøkkelkonseptet i Buckle & Flemings modell er *Bereaved Parenting: Living the Duality of Devastation and Regeneration* (2011, p. 37). Kjernen i dette er å måtte ivareta gjenlevende barn samtidig som en er knust av sorg; å leve i spenning mellom *ødeleggelse* og *gjenfødelse* (min oversettelse). Ødeleggelse fordi tilværelsen slik de rammede foreldrene kjente den, blir smadret. Gjenfødelse fordi deres eksistens må bygges på nytt grunnlag. Dette

kan synes som to uforenlige oppgaver. Vi skal her se nærmere på modellen, og jeg har valgt å beholde de engelske begrepene. Figuren viser nøkkeltbegrepene i teorien slik forfatterne har modellert den.

”House of refracting glass” refererer til vår trygge og forutsigbare eksistens som vi møysommelig har bygget opp rundt oss (som et hus), og som hviler på tre hovedantakelser; at verden er et godt sted, at det som skjer er forklarlig og gir mening og at vårt selv har en moralsk verdighet. Buckle & Fleming (2011) kaller dette for vår ”assumptive world”, hvor vi tolker alt som skjer innenfor rammen av våre forestillinger. Idet døden er et faktum, og foreldre mister et av sine barn, kollapser huset og denne forestillingsverdenen blir knust, her betegnet som ”the shatter”. Foreldre beskriver at i denne tilstanden handler det om overlevelse, og en følelse av nummenhet bidrar til deres fungering. Følelsesløsheten kunne vare fra uker til måneder, og når den slapp taket, ble den erstattet av en smertefull bevissthet om

rekkevidden av tapet som var lidd, ved å miste et barn. ”The aftermath” rommer slik et nytt bilde av verden som høyst utrygg, sorgens følelsesmessige uttrykk, utmattelsen som følger i dens kjølvann, bevissthet omkring ulike sørgeformer mellom mann og kvinne i et forhold og de mange sekundære tapene som følger av å miste et barn.

”The effect of time” viser til hva tiden gjør med sørgende foreldre, på godt og vondt. Foreldrene i forfatterens undersøkelse, forteller alle at tiden gir en lettelse i sorgens intensitet og at bølgene kommer sjeldnere. Men tiden er også bittersøt fordi en glemmer mer enn ønsket, kan kjenne på tomhet og at tilknytningen til det døde barnet i noen grad forsvinner. Likefullt kan tiden ikke omgjøre det faktum at et barn er borte, da denne bevisstheten er konstant.

På den andre siden finner vi det foreldrene gjør for å imøtekomme kravet om å bygge en ny tilværelse og for å gjenopprette eller gjenføde deres liv. Livet vil for alltid være forandret og kan aldri bli som før, og foreldrene må finne nye grunnlag for videre eksistens, her kalt ”picking up the pieces”. For det første vil tap av et barn ha store følger for ens eget selv, her kalt ”self”. Ens identitet blir rammet, og en må arbeide for å finne nye holdepunkter. For foreldrene i undersøkelsen er det å leve i øyeblikket blitt viktigere, og derav en omgjøring av prioriteringer. Dette får også innvirkning på foreldrenes relasjoner til andre, både i form av mindre toleranse for overfladiskhet og bagateller, og en åpnere holdning overfor andre som opplever tap eller andre vanskeligheter.

En stor del av arbeidet med å gjenopprette tilværelsen, handler for det andre om familien. Flertallet av foreldrene beskriver at forholdet mellom familiemedlemmene har blitt tettere og at de er mer sensitive overfor hverandres behov. Endring i familiens rutiner er også en del av å bygge ny familieidentitet, da mye av det som ble gjort før, er for smertefullt å gjennomføre etter tapet. Herunder kommer også det foreldrene gjør for å opprettholde en tilknytning til det døde barnet.

For det tredje vil det å være foreldre utgjøre en stor del av gjenfødselen. ”Parenting” betegner alt det foreldre gjør for de gjenlevende barna, og det er mødrene i undersøkelsen som har mest å si om dette doble kravet; å sørge og være foreldre samtidig. Å skulle ta seg av gjenlevende barn etter å ha mistet ett, blir for noen en overveldende og uoverkommelig oppgave, og ved henvisning til flere forskere, sier Buckle & Fleming (2011) at det ikke er uvanlig for barn å føle seg oversett i denne perioden. Fedre er i større grad enn mødre, i fare for å overse egne behov, da ønsket om å redde andre familiemedlemmer er stort. Dette kan også være en måte å unnsnippe egen smerte på. Alle foreldrene i undersøkelsen fungerte på et

lavere nivå etter tapet, men det var stor variasjon med hensyn til i hvilken grad forpliktelser ble imøtekommet.

Som vi så over fører det å miste et barn til at ens forestillingsverden blir knust. Av dette følger følelsen av å miste kontrollen. Verden er ikke lenger forutsigbar og trygg, og foreldre vil gjøre alt som er i deres makt for det aldri skal skje igjen. Dette fører ofte til overbeskyttelse av de gjenlevende barna, og Buckle & Fleming (2011) fant at barna i stor grad har forståelse for dette og er samarbeidsvillige. Det er to grunner til overbeskyttelse. Det ene handler om barnas sikkerhet og det andre handler om foreldrenes følelse av ikke selv å overleve om tragedien skulle ramme på ny. Dette gjør at alt som kan kontrolleres, blir kontrollert. Fedre viste størst bekymring i forhold til hva overbeskyttelsen kunne føre til av manglende utvikling av selvstendighet og uvavhengighet.

Det siste punktet vi skal ta opp her, vedrører de gjenlevende barnas økte behov for omsorg. Å mistet et søsken er særlig vanskelig fordi det i så sterk grad berører foreldrene og deres kapasitet. Buckle & Fleming (2011) kaller dette sekundærtap for barna, og mange av deres reaksjoner vil være et forsøk på å tilpasse seg dette. Foreldre med flere gjenlevende barn må i tillegg håndtere ulike sorgestiler mellom barna, og det faktum at de ikke kan fjerne smerten som deres barn er påført. En kritisk komponent i forhold til de gjenlevende barna, var å finne en ny mening i tilværelsen, der forståelse eller hensikt var viktig.

Kjønnsforskjeller

”Jeg tror kanskje at vi mannfolk sørger litt annerledes enn kvinner. I etterkant ser jeg at kona mi hadde sin måte å sørge på, og jeg hadde min” (Gjestvang, et al., 2008, p. 156). Dette sitatet blir uttalt av en mann som har mistet sin sønn. For mange kan ulikheter i sorgreaksjoner bli en stor utfordring i forholdet, etter å ha opplevd tap (Bugge, et al., 2003). Mangel på forståelse for hvordan den andre har det, kan skape avstand og sette forholdet på prøve. Noen blir også opptatt av at den andre ikke viser like mye sorg, eller sørger på den ”rette” måten etter et tap, noe som kan føre til konflikter. Vi skal her se nærmere på hva som ligger i disse forskjellene.

Buckle & Fleming (2011) gjennomgår forskning som er gjort med henblikk på forskjellene mellom mor og fars sorg etter tapet av et barn. Det mest generelle en kan si om kjønnsforskjellene, er at mens kvinner søker fellesskap og har behov for å snakke og dele sine følelser, vil menn søke ensomhet og involvere seg i ulike gjøremål for å unngå tankene og følelsene. Menn mener at deres sorg hører til privatlivet, og ønsker i liten grad å dele sine tanker med andre. Ofte er de i utgangspunktet lite villige til å delta i sorggrupper og lignende,

mens kvinner er pådrivere her. Forfatterne viser til en rekke studier hvor mødre beskriver en mer intens og varig sorg enn fedre, samt mer alvorlige og mangfoldige reaksjoner som depresjon, fortvilelse, skyld, sosial isolasjon, somatisering, grubling og meningsløshet. Det er også vist at mødre har vanskeligere for å tilpasse seg en ny verden uten den døde, og de har større tilbøyelighet til å karakterisere hendelsen som et grunnleggende tap av dem selv, samtidig som de overser andre aspekter i livet. Med henvisning til Rubinstein (2004), sier Buckle & Fleming (2011) at mødre viser signifikant større tap av ytre kontroll og følelse av håpløshet, enn fedre. Fedre velger en problem-fokusert mestringsstrategi for å håndtere tapet, oftere enn kvinner. De er mer opptatt av å forsørge og beskytte familien, og føler et behov for å være sterk for familiens skyld. Dette kan føre til at den følelsesmessige delen av sorgen blir skøvet bort og oversett.

Som vi nevnte over, gir DPM (M. Stroebe & Schut, 1999) rom for kjønnsmessige forskjeller i sorgprosessen. Forskerne mener at kvinner fokuserer mer på tapsorientert mestring i det de opplever og uttrykker sine følelser, mens menn har større fokus på gjenoppbyggingsmestring, i det de er aktive med å løse problemer og praktiske utfordringer som oppstår etter tap.

Ungdom og sorg

Det er relevant å se på det særegne med å være ung i sorg. Dette fordi det gir innblikk i hvilken krevende oppgave foreldre står overfor, og hva god ivaretagelse av unge i sorg medfører.

Ungdomstiden er en utfordrende tid i et barns liv hvor en må takle mange forandringer både fysisk og mentalt. Behovet for å passe inn og ikke være annerledes er stort, særlig i tidlig ungdomsfase, og i tillegg kommer behovet for løsrivelse (Bugge & Røkholt, 2009). Forholdet til foreldrene er også ofte komplekst, og ved tapet av et søsken kan dette bli ytterligere komplisert og skjørt (Buckle & Fleming, 2011). Særtrekkene ved ungdomstiden, gjør at ungdom gjerne forholder seg til sorg på en særegen måte, og ikke reagerer som de voksne forventer (Bugge, et al., 2003). Som nevnt tidligere, kan dette gjøre det vanskelig for barn og foreldre å forstå hverandre i tiden etter tapet.

Å være ung i sorg er krevende (Gjestvang, et al., 2008), fordi en må takle to utfordringer på samme tid; sorgen og egen utvikling (Buckle & Fleming, 2011). Dette fordrer en ekstra innsats av foreldrene i en tid der deres krefter er bundet til sorgen. Også for ungdom gjelder det at sorgen kan oppleves forskjellig fra person til person. Enhver sorg har sitt uttrykk og det er problematisk å si at noe gjelder for alle. Reaksjonene avhenger blant annet av

personlighet og kjønn, men også av type dødsfall (Gjestvang, et al., 2008). Intensiteten i sorgen vil variere, og sorgen kan komme sterkt tilbake etter en roligere tid. Etter hvert som den unge når nye milepæler i livet, vil savnet etter den døde dukke opp på nye måter. Også vanskelige hendelser senere i livet, kan vekke sorgen og smerten til live. Slik forstår vi at sorg tar tid, og at den stadig dukker opp selv når en trodde en var ”ferdig” med sorgen (Bugge, et al., 2003; Gjestvang, et al., 2008).

Vi skal videre se kort på hvilke følelser og reaksjoner som er vanlige blant ungdom i sorg. Framstillingen bygger på Dyregrov sitt bidrag i boken *Ung sorg* (Gjestvang, et al., 2008) og Bugge & Røkholt (2009) sine arbeider, og rekkefølgen er tilfeldig fordi det er individuelt hva som oppleves sterkest.

Engstelse, redsel og angst kan gjelde flere områder og for noen føre til et større behov for voksenkontakt og oppmerksomhet. En kan bli redd for døden på egen og andres vegne, og en kan miste troen på en god og trygg framtid. For noen, særlig i tidlig ungdom, vil redselen for å være annerledes være sterk. En ønsker ikke å skille seg ut og bruker mye krefter på å virke helt ”normal”. En del unge beskriver redselen for ikke å bli behandlet som normalt og at andre skal synes synd på dem. En annen type redsel, er redselen for å glemme den døde.

Skyldfølelse og dårlig samvittighet er ofte ledsagende i sorgen både hos barn, unge og voksne. En kan føle skyld både for noe en har gjort eller unnlatt å gjøre. Ved selvmord er dette en svært vanlig følelse. Følelsen av ikke å sørge ”nok” eller ”riktig” kan gi dårlig samvittighet. Ungdom har gjerne behov for å komme vekk fra det tunge følelsesmessige klimaet i hjemmet, og velger å være ute blant venner. Dette kan føre til reaksjoner fra foreldre og andre. Andre følelser som kan gi dårlig samvittighet er lettelse etter dødsfallet, plutselig glede eller opplevelsen av å glemme den døde.

Sinne kan dukke opp oftere enn før hos alle som sørger. Å være i sorg er energikrevende, og mangel på overskudd kan føre til at en blir mer irritabel i forhold til omgivelsene. Sinnet kan ha ulike retninger, og kan komme som en stedfortredende følelse der tristhet og savn var mer forventet. Særlig gutter kan reagere med sinne når de er lei seg.

Forholdet til venner kan endre seg drastisk etter tap. For noen blir venner enda viktigere enn før, fordi situasjonen hjemme er for vanskelig å håndtere og en søker ut. For andre blir forholdet til venner vanskeligere enn før. Dette kan henge sammen med at den som har opplevd tap, ofte går gjennom en intensiv *modningsprosess*, og endrer sine verdier radikalt. En kan slik oppleve at venner ikke forstår hvordan en har det, og dette kan føre til en *følelse av ensomhet* som trenger seg på etter et tap. Denne følelsen kan forsterkes dersom foreldre har liten kapasitet til å ta vare på de gjenlevende barna på en god måte. Noen barn og

unge opplever å bli *sjalu og misunnelig* på den som er død, på grunn av all oppmerksomheten som er rettet mot denne. Mangelen på omsorg og kjærlighet blir vanskelig å takle, og foreldres glorifisering av den døde kan bidra til disse reaksjonene.

Konsentrasjons- og hukommelsesproblemer er vanlig blant sørgende og skaper vanskeligheter i forhold til skoleprestasjoner og forventninger. Sorg og stress krever mental kapasitet, slik at evnen til å fungere i skolehverdagen, reduseres. Konsentrasjonen kan forstyrres av tanker om den døde, engstelse, *tristhet, savn og påtrengende minner* fra tiden rundt dødsfallet. Konsentrasjonssvikten kan gå utover innlæring og motivasjon. *Endret søvnmønster* hos ungdom kan også bidra til å gjøre skolehverdagen vanskelig.

Å *skjule egne behov* er den siste reaksjonen vi skal se på her. Mange barn og unge er svært sensitive i forhold til hvordan foreldrene har det, og ønsker å skåne foreldrene for ytterligere påkjenninger. Noen føler også sterke forventninger til at de skal klare seg selv, og smerten innvendig kan bli uutholdelig. Dette medfører økt *sårbarhet* og en redsel for å fortelle det til noen. I ettertid ønsker mange at de voksne hadde gjort mer for å nå inn til dem.

Å miste et søsken

Å miste et søsken står i en særstilling i forhold til andre tap, fordi det så sterkt preger familien og skaper endringer som følge av foreldrenes sorg (Buckle & Fleming, 2011; Bugge, et al., 2003; Holliday, 2002; Webb, 2002).

Webb (2002) har kommet fram til at barn og unge som mister et søsken, har fire generelle responser på dette. Den første er *"det gjør vondt inni meg"*, og handler om emosjonene som er knyttet til det å sørge. Hos barn og unge kan disse i tillegg få atferdsmessige uttrykk. Den andre responsen er *"jeg forstår ikke"*, som henger sammen med barnets kognitive utviklingsnivå. Ungdom har nådd et høyere kognitivt nivå som gjør at de bedre kan forstå at tapet er ugjenkallelig og at den døde er borte for alltid. Den tredje responsen er *"jeg hører ikke til"*. I tiden etter tapet, er det mye nytt som skjer i familien og hjemmet. Det kommer gjerne mange folk på besøk, både kjente og ukjente (begravelsesbyrå), rutinen blir annerledes og tiden er preget av sterke følelsesutbrudd som kan virke fremmed og utrygt. I tillegg opplever mange unge at venner ikke forstår hva de går igjennom, og opplevelsen av å ikke høre til forsterkes. Den siste responsen er *"jeg er ikke nok"*, og viser til den såre følelsen av at samme hva barnet eller ungdommen gjør, så blir ikke situasjonen lettere for foreldrene. Den henger også sammen med følelsen av at det døde barnet blir favorisert, og at en selv ikke er spesiell. Noen ganger blir denne følelsen så sterk, at barnet eller den unge skulle ønske at det var han/henne som var død.

Dyregrov (Gjestvang, et al., 2008) mener at ungdom er i stor fare for ikke å bli sett fordi omverdenen anser dem som store nok til å klare seg selv. I forhold til den *ytre tilpasningen*, som gjelder hvordan en fungerer i hverdagen, klarer mange seg tilsynelatende bra. Flere har likevel problemer med sin *indre tilpasning*, og har store følelsesmessige vansker (Bugge & Røkholt, 2009).

Endringene som skjer i familien etter tap av et barn, har i stor grad sammenheng med foreldrenes nedsatte kapasitet eller endrede fokus (Buckle & Fleming, 2011). Dette kan karakteriseres som sekundærtap, og sett i lys av DPM, vil ungdommenes tilpasning til, og reaksjoner på endringene, være sammenfallende med gjenoppbyggingsmestring. Hindmarch (1995) beskriver langtidseffekten av foreldrenes sorg og den endrede familiestrukturen som gjenlevende barns sekundærtap. Forfatteren mener at gjenlevende barns reaksjoner på dette, for det første kan innebære å bli en erstatning for det døde barnet (overta dets rolle), og for det andre å for alltid måtte konkurrere mot et idealisert bilde av den døde. Buckle & Fleming bekrefter denne forståelsen, og sier: *Surviving siblings suffer numerous secondary losses in the form of their parent's functional incapacity and the demise of the comforting safety, security, and predictability their family provided* (2011, p. 145). Forfatterne påpeker også at foreldre i dyp sorg er mindre tilgjengelige for gjenlevende barn, noe som skaper forvirring. Å se foreldrene som sårbare og maktesløse, er en kilde til angst hos barnet, framholdes det.

I henhold til systemteori (Ford & Lerner, 1992) vil et barns død ikke bare ha innvirkning på det enkelte familiemedlem, men på hele familien som en enhet. Buckle & Fleming (2011) mener at ulike rolleendringer vil skje på denne bakgrunn. For det første kan opplevelsen av at foreldrene i noen grad mister grepet, føre til uklare grenser mellom barn og foreldre, og at barnet eller den unge i noen grad overtar foreldrerollen. Dette rollebytte er sett fra barnets perspektiv, i ytterste konsekvens nødvendig for å sikre overlevelse. Ved å yte fysisk og emosjonell omsorg for foreldrene, sikres deres følelsesmessige stabilitet slik at familien kan fortsette å fungere. Barn og unges ønske om å skåne foreldrene for egen smerte, som vi så over, er en del av dette bildet (Bugge & Røkholt, 2009). Med henvisning til Horsley & Patterson (2006), sier Buckle & Fleming: *If children witness the unbridled, uninhibited expression of parental grief, they may feel overwhelmed and blame themselves for causing their parents' additional distress. Consequently, they may suppress their feelings and refrain from mentioning the deceased* (2011, p. 155).

Det døde barnets rolle vil også bli gjenstand for omfordeling i familien, ved at et annet familiemedlem utpekes eller utperker seg selv, til å fylle denne funksjonen. Det er det døde barnets søsken, som er mest sårbare i forhold til å påta seg den dødes rolle (Buckle &

Fleming, 2011; Hindmarch, 1995). En forlengelse av dette kan være at gjenlevende søsken oppgir egen identitet og individuelle grenser, noe som kan være forstyrrende i deres videre utvikling (Buckle & Fleming, 2011).

Foreldrefunksjoner

Som vi har sett, omfatter studiens problemstilling hvordan de unge har opplevd sine foreldres ivaretagelse av dem i tiden etter tapet. Vi har til nå tatt for oss teori knyttet til tap, og teorien har vist at sorg kan gå utover foreldrekapasiteten. Problemstillingen krever videre fokus på hva forskningen sier om det å være foreldre. Hvilke funksjoner må en som foreldre ha for å gi barn og unge optimale utviklingsforhold? Dersom sorg påvirker foreldrekapasiteten i negativ retning, hvilke forhold går det konkret utover?

Hvordan vi best kan ta vare på barn er et stort forskningsfelt. I engelskspråklig forskningslitteratur er begrepet "parenting" brukt for å vise til hva som ligger i foreldrerollen. Begrepet lar seg ikke enkelt oversette til ett norsk ord, da det omfatter alt hva som ligger i å være gode foreldre. Det allmenne ordet "omsorg" dekker mye av det som ligger i foreldrerollen, men blir i denne sammenheng for lite presist. Andre norske ord som blir brukt for å oversette "parenting" direkte, er "omsorgsevne", "foreldreskap", "foreldrefunksjoner" og "foreldreprosesser". Begrepene er alle brukbare, og jeg kommer til å veksle i bruken av dem.

Et sentralt begrep i utviklingspsykologi, er sosialisering. Dette er en livslang prosess som handler om å gjøres i stand til å leve i fellesskap med andre og i samfunnet (Bø & Helle, 2008). En må i denne prosessen oppgi noe av sin selvsentrering og tilegne seg fellesskapets væremåter, verdi- og livsmønstre. Sosialiseringen skjer der barnet er sammen med andre. I første livsfase er familien den mest sentrale sosialiseringsarena. Senere blir barnehage, skole, venner og nabolag også viktige sosialiseringsfaktorer (Barber & Olsen, 1997). Det er slik ikke bare foreldrene til det enkelte barn som er deltagende i sosialiseringen. Ikke minst blir barnehagepersonell og lærere sentrale mennesker for barn og unges sosialisering og utvikling.

Barber (1997) har som sentral forsker på dette feltet, gjennomgått forskningslitteraturen og trukket ut essensen av ulike familiestudier. Jeg velger derfor å bruke ham som referanse i den videre framstillingen. Barber mener at det er forskningsmessig enighet om tre dimensjoner som er essensielle i et barns utvikling og sosialisering, som dermed blir de viktigste funksjonene foreldre har. Vi skal se på hver enkelt av disse dimensjonene; "connection", "regulation" og "psychological autonomy". Vi skal også se på hvilke

konsekvenser det kan ha for barnet, dersom de nevnte sosialiseringfunksjonene ikke blir oppfylt i tilstrekkelig grad.

Connection, regulation og psychological autonomy

Av det som foreldre gjør i forhold til barna sine, er det disse prosessene som blir avgjørende for et barns sosialisering og utvikling (Barber, 1997). Begrepene kan oversettes til foreldrestøtte, foreldretilsyn og foreldres autonomistøtte.

Foreldrestøtte. Barber (1997) sier at det finnes massiv forskning som dokumenterer viktigheten av positive relasjoner, der det dannes en følelsesmessig forbindelse mellom barnet og foreldrene, eller andre omsorgspersoner. Sunn "connection" er når barnet *experience consistent, positive emotional bond with significant others such as parents* (Barber & Olsen, 1997, p. 287). Sentralt her står betydningen av tilknytningsteori (Ainsworth & Bowlby, 1991), som understreker at foreldrenes støtte bidrar til kvaliteten på tilknytningen mellom barnet og omsorgsgiveren. Det er vist at stabile, positive og konsistente følelsesmessige forbindelser mellom barn og foreldre, utruker barnet med viktige sosial ferdigheter og en oppfattelse av verden som trygg, sikker og forutsigbar. Idsoe et al., (2008) viser til Barber et al., (2005) som sier at det ikke finnes noen studier som stiller spørsmål ved sammenhengen mellom foreldrestøtte og barn og unges funksjonsnivå. Den voksne kan gi støtte på ulike måter når barnet trenger det. Det inkluderer å gi varme og kjærlighet, vise omsorg og oppmerksomhet og lytte til barnet. Det inngir stor tillit å bli lyttet til og vist interesse (Roland, 2007).

Tilknytningsteorien (Ainsworth & Bowlby, 1991) framholder at dersom foreldre er sensitive til barnets behov, og responderer raskt og på en god måte, vil barnet utvikle trygg tilknytning. Disse barna vil også senere i livet være komfortable i nære relasjoner og kunne tåle og uttrykke sterke følelser (Buckle & Fleming, 2011). Barn som trygt kan vende seg til sine foreldre uten å møte avvisning, vil ikke som noen feilaktig tror, bli avhengig av andre som voksne. De vil derimot utvikle trygghet, motstandsdyktighet og en sunn tro på seg selv. Samtidig kan de søke hjelp og stole på andre når det trengs (Hughes, 2009). For mennesker med trygg tilknytning, vil sorgens smerte være til å tåle, og de vil være i stand til å utvikle sunne og vedvarende bånd til den døde, og begynne å se framover og rekonstruere deres liv (Buckle & Fleming, 2011).

Manglende foreldrestøtte utgjør forsømmelse, en passiv holdning til barnet, lite involvering og mangel på kjærlige følelser (Barber, 1997). Utrygg tilknytning kan deles inn i tre undergrupper, men felles for alle mennesker med utrygg tilknytning, er at sorgen etter et tap blir vanskeligere å takle. Hughes (2009) deler utrygg tilknytning i organisert og

uorganisert tilknytning. Unnvikende og ambivalent tilknytning hører til den organiserte gruppen fordi en med ganske stor sikkerhet kan forutsi hvilke strategier som vil bli tatt i bruk ved opplevd nød og sorg. Begge to er uhensiktsmessige, enten med fokuset: ”jeg klarer meg helt og holdent selv” (unnvikende), eller ”jeg er helt og holdent avhengig av andre” (ambivalent). Den unnvikende vil trolig bare vise noen få eller ingen reaksjoner ved tap, mens den ambivalente med sin klengete atferd, vil oppleve vedvarende sorg og ensomhet (Buckle & Fleming, 2011). Mennesker med uorganisert tilknytning, vil verken stole på sine egne evner eller på andre, og det er ikke lett å predikere deres atferd ved tap fordi den vil variere sterkt (Hughes, 2009). Buckle & Fleming (2011) viser til forskning som sier at mennesker med uorganisert tilknytning vil vise symptomer ved sorg som inkluderer angst og panikk, depresjon, hjelpeløshet, sosial tilbaketrekking, sinne og selvdestruktiv trang som misbruk av alkohol o.a.

Foreldretilsyn er også blitt gjenstand for forskning, og funnet som en betydningsfull dimensjon i forholdet mellom barn og foreldre eller sosialt miljø (Barber, 1997). Regulation er brukt om det foreldre gjør for å gi veiledning, følge opp og sette grenser, både med hensyn til hvilke aktiviteter barna er engasjert i og hvilken type venner de har. Andre typer atferdskontroll er også med i dette begrepet. Særlig har forskning på ungdommer og deres familier vist viktigheten av adekvat regulering av de unge (Barber, 1997). Ved at den voksne tar ansvar og viser kontroll, oppnås trygghet. Det vil si at grensene må være tydelig kommunisert og at den voksne griper inn dersom disse blir brutt (Roland, Vaaland, & Størksen, 2007). Grensene må være rettfærdige og konsistente (Barber & Olsen, 1997).

Foreldres autonomistøtte ble i tidlig forskning identifisert som en sentral komponent i et barns utvikling, men har senere mottatt relativt lite oppmerksomhet fra forskning (Barber, 1997). Begrepet refererer til i hvilken grad sosialiseringprosessen fremmer et barns utvikling av egen verdi, en uavhengig identitet og tro på sine egne evner. Barn utvikler en sunn psykologisk autonomi ved å oppleve egenverdi og uttrykke egne tanker og følelser. Dette fører til utvikling av en stabil selvfølelse og identitet (Barber & Olsen, 1997). For å oppnå dette, er det viktig at foreldrene ikke har en overbeskyttende foreldrestil eller utøver psykologisk kontroll (Barber, 2002). Eksempler på dette er å ugyldiggjøre barnets følelser, hemme eller innskrenke deres uttrykksmåte, påføre skyldfølelse og holde tilbake hengivenhet (Barber, 1997)

Barber (1997) går videre med å påpeke at de tre dimensjonene er viktige samlet, men at forskning også har funnet at de har betydning hver for seg. Han mener videre forskning bør se på i hvilken grad de ulike dimensjonene har særlig effekt på spesifikke deler av barn og

unges funksjonsnivå. Samtidig mener han at det framkommer av forskning at barn responderer på ulike måter ved nærvær eller fravær av de tre sosialiseringdimensjonene, noe vi kommer tilbake til. Det avgjørende, sier Barber (1997), er ikke at foreldrene fyller alle funksjonene, men at barnet blir møtt og ivaretatt i den sosiale setting det befinner seg i.

Konsekvenser ved mangelfull foreldrekapasitet

Foreldre vil naturligvis fylle sin rolle på ulike måter, mer eller mindre bevisst funksjonene connection, regulation og psychological atonomy (norske begreper). Dersom de blir forstyrret i tilstrekkelig grad, for eksempel på grunn av dyptgripende sorg, kan dette føre til en negativ utvikling og et lavere funksjonsnivå hos barna (Barber, 1997).

Vi har allerede sett på hva trygg tilknytning har å si for et barn. I følge Barber (1997) vil et barn som opplever manglende foreldrestøtte kunne utvikle vansker med sosiale ferdigheter og oppleve verden som utrygg. Sentrale sosiale ferdigheter innebærer å ha evne til samarbeid, vise empati, utøve selvkontroll, ta ansvar og praktisere positiv selvhevdelse (Ogden, 2001). Mangelfull foreldrestøtte er også ofte nevnt som årsak til antisosial atferd (Idsoe, et al., 2008).

Manglende foreldretilsyn har innvirkning på barnets evne til selvkontroll, og risikoen for impulsivitet og antisosial atferd øker. Forskning viser at foreldres mangelfulle oppfølging og regulering av barnets atferd, er en av de mest avgjørende faktorene for antisosial atferd (Idsoe, et al., 2008).

Mangelfull autonomistøtte er funnet å kunne relateres til flere forhold. Først og fremst gjelder det manglende selvillit (Idsoe, 2006)). Det er også funnet sammenhenger mellom autonomi og problematferd, da i hovedsak innagerende atferd, som angst og depresjon (Barber, 1997). Noen studier peker i tillegg på sammenheng mellom autonomi og antisosial atferd (Idsoe, et al., 2008).

Skolen som støttende arena

Utenom hjemmet er skolen den arena hvor barnet oppholder seg mest. Det er derfor naturlig og viktig at skolen tar ansvar for å møte den sørgende på en god måte. Barber & Olsen (1997) argumenterer for at de nevnte foreldreprosessene også bør undersøkes i andre sosiale kontekster enn familien, og hevder at det ikke nødvendigvis er foreldrene som er avgjørende, men det at funksjonene blir ivaretatt på en eller annen måte. Vi kan dermed se for oss at skolen kan komme inn som en bidragsyter i forhold til foreldrefunksjonene, i en tid der foreldrene selv har minsket kapasitet. De nevnte prosessene kan da kalles læringsmiljø-

faktorer, og kan benevnes som lærerstøtte, lærertilsyn og elevinnflytelse. Her skal videre se på ulike erfaringer med skolen, deretter hva lovverket sier om barn og unges rettigheter, og videre hva skolen kan gjøre for å imøtekomme sørgende ungdommers behov.

Læringsmiljøfaktorer

Lærerstøtte. En kan gå utifra at lærerstøtte vil ha lignende effekt som foreldresøtte (Idsoe, et al., 2008). I følge Pianta (1999), kan gode relasjoner være avgjørende for et barn både når det gjelder det sosioemosjonelle og akademiske domenet, men også hva gjelder regulering av motorisk aktivitet og kontroll, samt sosial atferd. For eksempel vil et barn som føler seg emosjonelt distansert fra læreren, ikke ha samme læringsutbytte av interaksjoner mellom dem, som den eleven som kjenner en emosjonell tilknytning til læreren. Forfatteren mener at gode relasjoner mellom lærer og elev kan ha både preventiv og terapeutisk effekt. Særlig er han opptatt av barna som av ulike grunner befinner seg i risikozonen. For denne gruppen kan en god relasjon være det som skal til for å hindre en negativ utvikling. Her er det den emosjonelle støtten som er viktigst, det at barnet har noen å stole på som forstår deres problem og kan gi råd.

Slik kan relasjoner fungere som en beskyttende faktor for barnet. Og sosial støtte kan sees på som en buffer mot risiko eller mistilpasning (Lazarus & Folkman, 1984; Pianta, 1999). I følge Lazarus' teori om mestring, vil den mening en person tilskriver en hendelse, være avgjørende for om den skaper stress (Lazarus, 2006). Dette har sammenheng med personlige ressurser, livsoppfatninger og erfaringer som igjen kan skape sårbarhet for visse typer påvirkning. Dersom en er sårbar på et område, vil risikoen øke for mistilpasning eller ikke-adekvat mestring av stress på dette området. En god relasjon til læreren vil i slike tilfeller kunne ha en beskyttende effekt, da risiko alltid opererer i sonen mellom beskyttende faktorer og sårbarhet (Pianta, 1999).

Lazarus & Folkman (1984) framholder at sosiale relasjoner også skaper problemer i livet, og i noen tilfeller vil være den største kilde til stress. Balansen mellom kostnad og gevinst vil variere mellom personer avhengig av sosiale roller og mengden stressende møter. For barn som oppholder seg i miljø preget av belastende relasjoner, er det desto viktigere å ha støttende relasjoner, sier Pianta (1999).

Lærertilsyn vil si lærerens oppsyn med elevenes oppførsel i klasserommet og i friminuttene. Tilsyn vedrører også å holde et øye med elevenes relasjoner seg i mellom, og se til at ikke noen faller utenfor og blir gående alene. Spesielt med tanke på å forhindre mobbing og antisosial atferd, vil lærertilsyn ha betydning (Idsoe, et al., 2008). Vi har sett at venner kan

ha stor betydning for unge i sorg, men at forholdet til venner også kan endres og bli mer komplisert etter å ha opplevd tap (Bugge & Røkholt, 2009; Gjestvang, et al., 2008). Læreren vil kanskje ha like stor mulighet til å overvåke og følge opp dette som foreldre, i og med at mye av kontakten mellom venner foregår på skolen.

Elevinnflytelse. Det er også forventet at lærere gir støtte til utvikling av autonomi ved å tilrettelegge muligheter for elever til å delta aktivt i avgjørelser og valg (Idsoe, et al., 2008).

Erfaring med skolen

Unge som har opplevd tap har ulike erfaringer med skolens ivaretagelse av dem, med hensyn til læringsmiljøfaktorene. Her følger noen eksempler på betydningen av lærerstøtte.

Heldigvis har mange unge gode erfaringer med skolen sin etter opplevd tap, det kommer blant annet fram i noen av de unges egne fortellinger i bøkene *Ung Sorg* (Gjestvang, et al., 2008) og *Vær der for meg* (Ranheim & Michelsen, 2002). En jente forteller at hun selv tok kontakt med læreren sin samme kveld som moren døde. Hun ble møtt med stor forståelse fra skolens side hvorpå læreren ba henne gjøre så godt hun kunne, hverken mer eller mindre. Andre har opplevd skolen som et fristed fra sorgen, et sted en kan slippe og forholde seg til det vonde som har skjedd: ”men på skolen kunne det gå mange dager hvor jeg ikke snakket om mamma eller tenkte på henne. Jeg hadde det bare gøy med vennene mine, og levde livet mitt rett og slett. Egentlig tror jeg det var veldig positivt” (Gjestvang, et al., 2008, p. 35). For denne jenta var dette riktig, men det må være den sørgendes eget valg (Bugge & Røkholt, 2009).

Selv om det finnes historier om gode erfaringer med skolen, er det mye lettere å finne eksempler på at skolen ikke har stilt opp på en god måte. Bugge & Røkholt (2009) framhever at ungdom i sorg opplever manglende forståelse fra omgivelsene, og at press og krav fra skolen utgjør en stor del av problemene. En gutt forteller at han syntes skolens oppfølging etter farens død var veldig dårlig: ”jeg følte at skolen tok meg imot på en helt elendig måte. Noe av det første læreren sa var at jeg ikke måtte bruke dødsfallet som en unnskyldning for ikke å gjøre lekser. Da ble jeg litt forbannet, kan du si....og så gikk det dårlig, eller rettere sagt, det gikk til helvete med mitt forhold til skolen. Jeg var konstant forbanna og sur på lærerne” (Gjestvang, et al., 2008, p. 97) En jente som mistet faren i tsunamien i 2004, kan også fortelle om en skolehverdag der hun ikke ble møtt med forståelse for hvordan hun hadde det: ”jeg sa fra om at jeg ikke klarte å gjøre alle leksene, men da var svaret litt sånn ”ja vel, men da får du minus i boka”. Det var på en måte greit at jeg gjorde mindre, men da gikk det utover karakterene” (Gjestvang, et al., 2008, p. 66).

Dyregrovs erfaring fra sorggrupper for ungdom, er at samtalen nesten alltid kommer fort inn på lærernes støtte og forståelse, eller mangel på dette (Ranheim & Michelsen, 2002). Lærernes forståelse for hvor lenge sorgen kan vare, er mangelfull. Dette gjør det vanskelig å være sørgende ungdom i skolen. Nå har det gått en tid siden dette ble skrevet, og forhåpentligvis er flere skoler i dag mer bevisst sitt ansvar overfor denne gruppen. Vi kan likevel gå utifra at det er en lang vei å gå før forholdene er optimale.

Fortellingene viser at det er tilfeldig hvordan barn og ungdom blir møtt på skolen sin. Det framkommer store variasjoner mellom skoler og mellom lærere, og dermed blir sorgstøtteamarbeidet både usystematisk og tilfeldig (Bugge & Røkholt, 2009). Det trengs økt kunnskap og handlingskompetanse i skolen, noe som kan bidra til økt forståelse av elever som sørger. For den enkelte som opplever å miste noen, er dette essensielt, men det er også viktig på samfunnsnivå.

Aktuelt lovverk

Barn og unge har i følge en rekke lovverk, rettigheter som pårørende og etterlatte . Ulike lover hjemler rett til informasjon, rett til å bli hørt, rett til nødvendig helsehjelp, rett til utdanning og særskilte tiltak ved skoleproblemer og rett til omsorg. Bugge & Røkholt (2009) har gitt en oversikt over dette, og jeg støtter meg her til deres arbeid.

Norge er på mange måter et foregangsland når det gjelder å ta barn og unges rettigheter på alvor. Vi fikk verdens første barneombud i 1981, og verdens første barneminister i 1991. Norge og de andre nordiske landene er også på topp når det gjelder å etterleve FNs konvensjon om barnets rettigheter. Konvensjonen slår fast at alle som har barn eller jobber med barn, har ansvar for å gi omsorg og beskytte barn, samt lytte aktivt til barn og unges ønsker og behov. For å gjøre deltakelse mulig, har barn også krav på informasjon som er tilpasset deres modningsnivå. Retten til omsorg regnes som en grunnrettighet, og må tolkes vidt. Barn har rett til omsorg både på det mentale, fysiske og materielle plan.

Det er en rekke andre lover som regulerer barns rettigheter i Norge, blant annet barneloven som inneholder fagpersonells opplysningsplikt til barnevernstjenesten dersom det er grunn til å tro at barnet blir utsatt for alvorlig omsorgssvikt. Lov om helsetjenesten i kommunene sier at alle har rett til helsehjelp i den kommunen han eller hun bor eller oppholder seg i midlertidig.

Opplæringsloven gjelder både grunnskole og videregående opplæring. Det bærende prinsippet i all opplæring, er prinsippet om tilpasset opplæring, § 1-3. I det ligger at opplæringen skal ta utgangspunkt i den enkelte elevs evner og forutsetninger. Et likeverdig

opplæringstilbud innebærer at alle elever uansett bakgrunn og evner, skal få utfordringer som samsvarer med deres forusettninger. Det vil igjen innebære en individuell tilpasning i forhold til mål, innhold, organisering og arbeidsmetoder (Raundalen & Schultz, 2006). Dette er en utfordring for skolens lærere. I de tilfeller eleven ikke får tilfredsstillende utbytte av opplæringstilbudet, gjelder retten til spesialundervisning. PPT vurderer behovet for spesialundervisning og skriver en sakkyndig uttalelse. En fordel med spesialundervisning er at kvalitetssikringen på opplæringen er bedre, og eleven er sikret ekstra ressurser i form av timer og lærere.

Elever som opplever å miste et søsken, går igjennom en krise etterfulgt av ulike sorgreaksjoner. Som vi har sett, er ofte reaksjonene langvarige, og elevene kan slite med skolen i lang tid. Det vil da gjerne være nødvendig med et opplegg som går utover rammene til den ordinære opplæringen, og det kan være nødvendig og hensiktsmessig å definere opplæringen som spesialundervisning. Tiltakene skal utarbeides i nært samarbeid med de foresatte og med veiledning fra PPT eller BUP (Raundalen & Schultz, 2006).

Hva kan skole gjøre?

Overskriftens spørsmål krever et omfattende svar, som vil strekke seg langt utover denne oppgavens rammer. Det er dessuten gitt ut flere glimrende bøker om emnet, blant annet "Krisepedagogikk" av Raundalen & Schultz (2006), som jeg allerede har vist til. Jeg mener likevel det er på sin plass å si noe om hovedelementene her, slik at informantenes fortellinger kan sees i lys av dette.

Vi kan gå utifra at lærere flest ønsker å være en god støtte for et barn som har det vanskelig. En lærer vet hva det vil si å gi omsorg og trygghet. Lærerens hverdag er imidlertid krevende, og mange kan synes at omsorgsoppgavene tar for stor del av allerede knapp tid. Selv om lærere først og fremst er ansatt for å undervise, har ikke skolen og den enkelte lærer anledning til å fraskrive seg ansvaret for å bidra til barnets mentale helse. Befring (2004) mener at skolens essensielle mandat er å bidra til at barn og unge blir funksjonsdyktige i egne liv. Svært sentrale deler i dette er i følge Antonovsky (1987) å bidra til kontinuitet i barnets liv, gjøre situasjonen håndterbar ved blant annet å senke kravene fra skolen og tilby mer ressurser, samt forsøke å skape en meningsfylt hverdag for den rammede.

Arbeidet med å tilrettelegge skolehverdagen for barn og unge som har mistet noen, kan deles i to; før og etter krisen inntreffer. Det er mye som kan og bør gjøres før en står i en krevende og vanskelig situasjon. For det første har vi sett at skoler håndterer slike situasjoner på ulike måter og at arbeidet ofte er tilfeldig og usystematisk (Bugge & Røkholt, 2009).

Skolen må i sitt forberedende arbeid kartlegge de ressurser som finnes, hvilken kompetanse lærerne sitter med og hva de trenger tilførsel av. For det andre etterlyser mange ungdommer lærere eller andre i skolen som vet hva det vil si å sørge, som har kjennskap til ulike reaksjoner og forståelse for hvor lang tid det kan ta å komme tilbake til et normalt funksjonsnivå på skolen. Dersom skolens ledelse finner at kompetansen er for lav, må den sørge for tilstrekkelig kompetanseheving gjennom utdanning og kurs.

For det tredje bør skolen legge planer for hvordan ulike situasjoner skal håndteres og samle disse i en beredskapsplan. En kan aldri forberede seg fullt ut på en krise som oppstår plutselig og uventet, men en plan kan bidra til å begrense krisens omfang og til at skolens håndtering bli så god som mulig (Raundalen & Schultz, 2006). Selve prosessen med å utforme en slik plan, er også med på å gjøre den enkelte mer mentalt forberedt til å takle en krisesituasjon, slik at krisen kan møtes med større fleksibilitet og handlingsrom, hevder forfatterne. (Som nevnt vil rammene for denne studien begrense det teoretiske omfanget, slik at vi ikke kan gå detaljert inn i hva en slik plan bør inneholde. Interesserte lesere henvises til aktuell litteratur på området.)

Det fjerde og siste punktet under det som bør gjøres i forkant av en krise, handler om kontakt med hjemmet. Skolen bør informere om sitt "ståsted" og rolle dersom det skulle oppstå en krise, og aktivt gi ut informasjon til hjemmene der en oppfordrer foreldre til å ta kontakt med skolen om en krise skulle inntreffe. Det bør komme tydelig fram at skolen ønsker slik informasjon, og at skolen også på eget initiativ vil ta kontakt med hjemmet dersom den blir informert om vanskelige forhold som berører eleven.

Vi skal videre se på viktige holdepunkter i arbeidet etter at en krise har oppstått. Dersom skolen får informasjon som tilsier at en av deres elever er i en krise, for eksempel ved å ha mistet en søster eller bror, må skolen ta kontakt med hjemmet for å gi sin støtte og planlegge veien videre. Det er viktig både for skolen og hjemmet at det opprettes en kontaktperson som kan samle all nødvendig informasjon og bringe denne videre til de rette vedkommende. For eleven er det trygt å vite at alle som trenger informasjon får det, og at han/hun selv slipper å forklare seg overfor alle lærere eleven er i kontakt med (Bugge & Røkholt, 2009).

Videre må det i samarbeid med foreldre, den unge selv og kontaktlærer utformes en kortsiktig og en langsiktig plan. Den kortsiktige planen bør inneholde tiltak for de første dagene etter at eleven har kommet tilbake til skolen. En må bl.a sammen tenke igjennom hvordan eleven ønsker å bli møtt, hvilken informasjon som skal gis til klassekamerater og hvordan den unge kan varsle om at han/hun trenger en pause eller noen å snakke med. For å

skape ytterligere trygghet, må det gis muligheter for eleven å ha noen å snakke med ved behov (Bugge & Røkholt, 2009). Dette må være en som eleven selv er trygg på og som kan være tilgjengelig for den unge.

Den langsiktige planen innbefatter tiltak som gjelder oppfølgingen utover de første dagene. Det må her blant annet tas stilling til om tilpasset opplæring er tilstrekkelig for den unge, eller om det må opprettes kontakt med PPT for en vurdering av behov for spesialundervisning (Raundalen & Schultz, 2006). For alt arbeid i forbindelse med barn og unge i sorg, gjelder prinsippet om fleksibilitet (Bugge & Røkholt, 2009; Raundalen & Schultz, 2006). En har ikke hele oversikten i den første fasen av en krise, og tiltak som synes fornuftige i starten, kan vise seg å ikke være brukbare likevel. Det er også slik at sorgen kommer og går i ulike bølger, slik at tiltak og oppfølging må justeres underveis. Av den grunn må en ha en åpen dialog med eleven og hjemmet i lang tid fremover, slik at skolen til enhver tid kan ta hensyn til den aktuelle situasjonen. Vi er her inne på et annet viktig prinsipp i arbeidet, nemlig forståelsen av tiden det tar – og at dette er individuelt. Noen har lite problemer med konsentrasjonen og kan fort ta opp igjen skolearbeidet, mens de fleste vil slite i lang tid (Gjestvang, et al., 2008). Selv om det kan gå bedre i perioder, må en være klar over at vanskeligheter kan melde seg på ny.

Det kan også være nødvendig med tiltak som kan hjelpe den rammede å opprettholde relasjonene til venner. I mange tilfeller vil den unge modnes brått og oppleve at vennene interesserer seg for uviktige ting (Buckle & Fleming, 2011). Av den grunn er det ikke uvanlig at ungdom i sorg finner nye venner og gjerne noen som er eldre enn dem selv (Bugge & Røkholt, 2009). Det er viktig å gi de unge som er rundt den rammede en sjanse til å uttrykke sin medfølelse. Dette kan gjøres for eksempel ved å frigi tid på skolen til å skrive personlige brev til den rammede, eller avtale tider for felles besøk der gjerne læreren også er med.

Som vi ser er det relativt omfattende og tidkrevende arbeid som må til for å møte elever i sorg på en tilfredsstillende måte. Skolens ledelse må sørge for at den aktuelle lærer får frigitt tiden som trengs slik at det ikke går på bekostning av annet arbeid. Ledelsen ved den enkelte skole må i det hele tatt sørge for at dette arbeidet blir tatt på alvor, ved blant annet å leie inn ekstra ressurser om det skulle bli nødvendig. Dette er et viktig signal til de ansatte om at arbeid i forhold til sørgende barn og unge skal prioriteres. Det viktigste i arbeidet og et bærende prinsipp i denne sammenheng, er å komme problemer i forkjøpet ved å forebygge (Raundalen & Schultz, 2006).

Kapittel 3

Metode

Vi skal i dette kapittelet se på hvordan studien er tenkt gjennomført ved å gi svar på studiens hva, hvem, hvor og hvordan. Først ser vi på studiens design, deretter på betraktninger og vurderinger vedrørende informantene. Videre følger en gjennomgang av datainnsamlingen og hvordan dataene er behandlet. Etske betraktninger og refleksjon rundt studiens troverdighet i form av validitet, reliabilitet og overførbarhet kommer avslutningsvis.

Design

Under dette punktet vil jeg presentere hva som er studiens mål, hvilken forskningsstrategi som er valgt og metoden som er brukt for å belyse problemstillingen.

Mål

Målet for studien er å beskrive så opplevelsesnært som mulig hvordan ungdommer som har mistet et søsken, opplever at de er blitt ivaretatt av sine sørgende foreldre og hvordan de mener skolen har bidratt til ivaretagelse av dem. Dette er i høy grad et personlig og sensitivt tema, og det er deres subjektive opplevelse jeg ønsker å få et bilde av. Målet er å identifisere, beskrive og kategorisere informantenes tanker, følelser og erfaringer, og slik øke forståelsen innen dette feltet. Det er ikke et mål å frambringe talldata og årsaksforhold, ei heller å bruke statistiske analyseteknikker.

Forskningsstrategi

Et viktig mål for kvalitative strategier er å oppnå ”forståelse for sosiale fenomener” (Thagaard, 2009, p. 11). I tillegg egner en kvalitativ strategi seg godt der ny kunnskap betinges av et tillitsforhold (Thagaard, 2009). Prosjektet vil ha et brukerperspektiv, der informanten betraktes som ekspert på egne opplevelser i forhold til å miste et søsken og leve med foreldre i sorg. Informanten sitter på direkte kompetanse, og ved å ta utgangspunkt i deres perspektiv, vil jeg forme en beskrivelse av situasjonen slik de selv opplever den. Fenomenologi inne kvalitativ forskning er en interesse for å forstå sosial fenomener slik det blir oppfattet av aktøren selv, der en anerkjenner at virkelighet er hva mennesker oppfatter (Kvale, Brinkmann, Anderssen, & Rygge, 2009). Med denne bakgrunn velger jeg en kvalitativ fenomenologisk forskningsstrategi. En fenomenologisk undersøkelse er i følge

Cresswell (1998, p. 51) en ”beskrivelse av flere personers mening og opplevde erfaringer av et fenomen eller begrep”. Formålet med metoden er å beskrive mening og opplevelser knyttet til et bestemt fenomen som forskeren har valgt å utforske. Thagaard (2009) framholder forskerens åpne holdning som viktig, i det det er informantenes erfaringer slik de opplever dem, som er gjenstand for undersøkelsen.

Forskningsmetode

For å få kunnskap om studiens tema og problemstilling, ønsker jeg å benytte primærdata, det vil si data som jeg selv samler inn. Ved at forskeren selv samler inn data, kan disse bedre tilpasses problemstilling og forskningsspørsmål (Ringdal, 2001). Dette kan gjøres på ulike måter (brev, e-post, telefon), men gitt studiens sensitive emne og målet om å få så opplevelsesnære beskrivelser som mulig, er det mest hensiktsmessig å gjennomføre intervju ansikt-til-ansikt. Ved bruk av intervju kan en få fram forhold som ikke er her-og-nå, samt refleksjoner, tanker og vurderinger. Intervjuer kan gjøres etter en åpen eller lukket mal (Kvale, et al., 2009), det siste ved hjelp av et fastlagt spørreskjema. Thagaard (2009) mener at samtaleintervjuer er et egnet middel til å få kunnskap om hvordan mennesker reflekterer og opplever sin situasjon, og jeg velger å gjøre dette delvis strukturert, slik at temaer for intervjuet er fastlagt på forhånd, mens rekkefølge og videre innhold styres av informanten. Dette kalles et semistrukturert intervju (Kvale, et al., 2009; Thagaard, 2009). Vi skal se nærmere på det kvalitative intervjuet senere.

Informanter

Vi skal her se på vurderinger som er tatt i forhold til utvalg, hvordan rekrutteringen har foregått og hvem informantene er.

Utvalg og inklusjonskriterier

For å oppnå forståelse for et sosialt fenomen, som er et viktig mål i kvalitativ metode, trengs det informanter som har erfaringer med det fenomenet som ønskes utforsket. Kvalitative studier baserer seg derfor på strategiske utvalg (Thagaard, 2009). I tillegg må personene som skal være med, selv ønske dette. I og med at undersøkelsene ofte tar opp nærgående temaer, kan det være vanskelig å finne personer som sier seg villige til å stille opp. Utvalget er derfor strategisk i forhold til problemstillingen, og basert på tilgjengelighet. I denne undersøkelsen vil det si at jeg måtte finne ungdommer som hadde opplevd å miste et søsken, og som ønsket å la seg intervju om deres opplevelser knyttet til dette.

Alderskriteriet som ble satt, var fra 16 til 18 år. Dette ble gjort med tanke på den eventuelle belastningen det ville være å delta i undersøkelsen, og at ungdoms evne til refleksjon øker med alderen. I tillegg skulle dødsfallet ha skjedd for minst ett år siden. Tanken bak dette kriteriet var at det skulle være mest mulig skånsomt for informanten, samtidig som en viss avstand til selve hendelsen har gitt tid og mulighet for refleksjoner omkring hendelsene i den umiddelbare fasen etter tapet. Forhold som geografisk avstand, tid og økonomi var praktiske forhold som var styrende i utvalgsprosessen.

Det ideelle i forhold til antall informanter, er å bruke et metningskriterium (Strauss & Corbin, 1998). Kriteriet sier at antall informanter styres av mengden ny informasjon som kommer fram ved hvert intervju. Etter et visst antall intervju, får en ikke lenger vesentlig ny kunnskap, og inntak av nye informanter stoppes. Metningskriteriet i denne type studier oppnås vanligvis et sted mellom 10 og 20 intervjuer. Denne studien er begrenset i tid og omfang og setter derfor grenser for hvor mange informanter som kan tas med.

Mitt mål for antall lå mellom fire og seks, som er vanlig i vårt masterstudie. Det viste seg imidlertid mer krevende enn antatt å finne informanter innenfor de nevnte kriteriene, slik at jeg innen mine frister i framdriftsplanen, ikke hadde fått flere enn tre.

Rekruttering

Rekruttering til studien ble som nevnt en utfordrende og tidkrevende prosess, og jeg måtte gå flere veier enn først antatt. Min biveileder Atle Dyregrov ved Senter for Krisepsykologi, stilte seg behjelpelig med rekruttering via deres sorggrupper for ungdom. Det var imidlertid ingen av ungdommene innenfor kriteriene som ønsket å la seg intervju. I neste omgang formidlet Dyregrov kontakt med sykehusprestene ved SUS, og via dem fikk jeg en informant. Mitt neste steg var å kontakte ulike statskirkelige menigheter, og jeg var så heldig å treffe en diakon som hadde stort engasjement for sorgarbeid, og som så viktigheten av denne studien. Via henne fikk jeg også en informant. Videre tok jeg kontakt med flere videregående skoler. Mange av de jeg snakket med der var skeptiske til min forespørsel fordi de fryktet belastning det kunne føre til for deres elev. Dette respekterte jeg fullt ut. Jeg lyktes likevel til slutt å få ytterligere en informant via en videregående skole.

På grunn av vanskelighetene med å finne personer som passet til kriteriene, så jeg meg nødt til å lempe noe på disse for å fullføre studien. En av ungdommene som ønsket å la seg intervju, var rett i underkant av 15 år. Både min kontaktperson (diakonen) og jeg selv snakket med hans mor på forhånd og fikk bekreftelse på at hun var utelukkende positiv til deltakelsen på hennes sønns vegne. Jeg valgte også å vike fra kriteriet om at det skulle ha gått

minst ett år siden dødsfallet, ved ett tilfelle. Dette intervjuet ble gjennomført sju måneder etter dødsfallet. Etter selv å ha snakket med ungdommen og fått bekreftet at dette var noe han trodde han kunne klare, valgte jeg å gjennomføre intervjuet. Hovedårsaken til det var tidspress i forhold til å måtte lete etter flere informanter som passet til inklusjonskriteriene.

Deltakerne

De tre personene som ville la seg intervjuet var alle fra Vestlandet.

<u>Kjønn</u>	<u>Alder</u>	<u>Hvem døde</u>	<u>Alder ved dødsfall</u>
jente	18 år	storesøster	11 eller 12 år
gutt	14 år	storebror	13 år
gutt	17 år	storesøster	16 år

Datainnsamlingen

Som nevnt over, vil jeg samle inn primærdata for å kaste lys over problemstillingen. Nedenfor vil jeg gå gjennom vurderinger og betraktninger som er gjort rundt de ulike delene i datainnsamlingen. Jeg vil fokusere på ulike aspekter ved det semistrukturerte samtaleintervjuet som metode, vise hvordan intervjuguiden ble utformet, argumentere for behovet for et prøveintervju samt redegjøre for mine refleksjoner rundt gjennomføringen av intervjuene.

Det kvalitative forskningsintervjuet

Ved å bruke semistrukturert intervju som metode i datainnsamlingen, kan forskeren få tilgang til informantenes egne beskrivelser og oppfatninger av deres erfaring som knytter seg til problemstillingen. Kvale, et al., (2009) kaller dette et livsverdenintervju. Det kan også kalles samtaleintervju eller empatisk intervju. Uavhengig av hva man kaller intervjuet, hviler det på den relasjon en som forsker klarer å skape i kontakten med informanten, og kunnskapen man får av slik forskning, avhenger av at forskeren klarer å skape mulighet for informanten til å snakke fritt og trygt, mener forfatterne. Dette tankegodset representerer det konstruktivistiske perspektivet, og står som en motpol til den tradisjonelle positivistiske tilnærmingen, som hevder at kunnskapen er objektiv og uavhengig av sosiale prosesser (Thagaard, 2009). Et rendyrket konstruktivistisk perspektiv betrakter den informasjon informanter gir, som konstruert i intervjusituasjonen, fullstendig prisgitt relasjonens utvikling. Kvale, et al., (2009) mener at kunnskapen som skapes er interaksjonell, fordi den formes i samspillet mellom mennesker som påvirker hverandre gjensidig.

I følge Thagaard (2009) kan ikke betydningen av å etablere en tillitsfull og god atmosfære i intervjusituasjonen overvurderes. Dersom en som forsker ikke lykkes i dette, vil kvaliteten på intervjuet bli dårlig. Særlig viktig i dette henseende, er det å unngå og skape avstand til informanten, noe som kan føre til en skepsis til forskeren. Som voksen i møte med ungdommer, er dette en faktor som ikke må oversees, da ungdom som gruppe er i naturlig opposisjon til voksenverdenen. Det er her viktig å vise forståelse for ungdoms situasjon slik den er i dag, og vise en åpenhet i forhold til at ungdom har andre utfordringer som en selv ikke erfarte i egen ungdom. En må prøve å treffe spikeren på hodet ved å stille ”de rette spørsmålene” (Thagaard, 2009, p. 104).

Et annen faktor som påvirker intervjusituasjonen, er det asymmetriske maktforhold som finnes mellom intervjuer og informant (Kvale, et al., 2009). Det er forskeren som har regien, som bestemmer tema for samtalen og som skal analysere informantens utsagn. I tillegg er intervjuet en enveisdialog med et instrumentelt preg. Det er viktig å være klar over den rolle makt kan spille i produksjon av intervjukunnskap (Kvale, et al., 2009). Et eksempel på påvirkning er at informanten føler seg forpliktet til å si det han eller hun tror forskeren vil høre. En måte å motvirke denne tendensen på, er å understreke informantens ekspertrolle, både før og under intervjuet. Det er også viktig å få frem at det ikke finnes uriktige svar, men at det nettopp er det unike ved denne informantens fortelling, intervjueren er ute etter. I andre tilfeller kan det asymmetriske maktforholdet føre til en protest, der informanten ikke vil svare eller snakke utenom tema (Thagaard, 2009). Det kan i denne studien tenkes at ungdommen vil oppleve en lojalitetskonflikt med tanke på å ”utlevere” sine foreldre, og at jeg av den grunn ikke får så utdypende svar som ønskelig. Dette forholdet kan svekke studiens validitet, da sentral informasjon kan holdes tilbake.

Forkunnskaper og god innsikt i det tema som skal tas opp, er viktig for å kunne fange og følge opp nyanser i det som kommer fram under intervjuet. Men det er også viktig å gå inn med en åpen holdning (Thagaard, 2009), så og si nullstilt, for å kunne ta imot og etterfølge utsagn og refleksjoner som går utover eller i en annen retning enn forskerens forkunnskaper og eventuelle hypoteser. Det er denne åpenheten for nye og uventede fenomener Kvale, et al., (2009) kaller bevisst naivitet.

Et kvalitativt livsverdenintervju søker høyest mulig kvalitet i forhold til opplevelsesnærhet. Teknikker som kan brukes er for eksempel regulering av fysisk avstand, blikkontakt, stemmeleie, setningslengde og grad av abstraksjon i språket (Holte, 2000). Tegn på opplevelsesnærhet kan være detaljering og nyansering av historien, personlig ordbruk og

emosjonell aktivering hos informanten, både verbalt og non-verbalt. Eksempler på det siste kan være latter, smil, sukking, sinne, tårevåte øyne, gråt og lignende.

I forhold til kvalitet på intervjuet, er det også viktig å tenke på hvordan informantens utsagn skal bevares i mest mulig korrekt form. Jo høyere kvalitet på det originale intervjuet, desto høyere vil kvaliteten være på analyseringen og rapporteringen fra intervjuet (Kvale, et al., 2009). Slik er bruk av lydopptaker å foretrekke framfor å skrive notater, fordi en da sikrer en nøyaktig gjengivelse av det som er blitt sagt og hvordan det ble formidlet (Thagaard, 2009). Jeg valgte derfor å be om tillatelse til å ta opp intervjuet med en digital diktafon. I tillegg tok jeg notater innimellom for å huske relevante oppfølgings spørsmål osv. Bruk av lydopptaker representerer en styrking av studiens reliabilitet.

Intervjuguide

I samarbeid med veileder dr. psychol Thormod Idsøe, ble det utarbeidet en semistrukturert intervjuguide som tok utgangspunkt i teorigrunnet for denne studien (vedlegg 1). Denne skulle brukes fritt som et verktøy for å sikre at alle relevante temaer i forhold til studiens problemstilling ble berørt. Intervjuguiden ble også gjennomlest og funnet formålstjenlig av min biveileder dr. philos Atle Dyregrov. Intervjuguiden ble bygget opp slik at de mest sensitive spørsmålene skulle besvares i den midtre delen, slik at vi fikk en myk start og en naturlig avrundning uten stor følelsesmessig aktivering (Thagaard, 2009). Intervjuguiden bestod av ti hovedtemaer med presist formulerte spørsmål som ble benyttet dersom informantene ikke besvarte spørsmålet spontant. Min rolle som intervjuer var å fremme den spontane beretning ved å være opptatt av informanten og undersøkelsens fenomenologi. Spørsmålene ble forsøkt formulert slik at de gav rom for refleksjon og fylldige svar (Thagaard, 2009).

Temaene i intervjuguiden sprang som nevnt ut av problemstillingen og den teori som danner grunnlaget for forståelsen av informantenes situasjon. Flertallet av spørsmålene hadde en åpen formulering. Jeg så det imidlertid som nødvendig å også ha med noen detaljerte og ledende spørsmål, for å sikre at informantene gav den informasjon jeg søkte. Dette kan i følge Kvale, et al., (2009) gjøres for å sjekke informantens reliabilitet og for å bekrefte egne tolkninger. De detaljfokuserte spørsmålene ble brukt der jeg ønsket å få fram informasjon om foreldrenes og lærernes kapasitet i forhold til Barbers (1997) sosialiseringdimensjoner støtte, tilsyn og autonomi. Inspirasjon til spørsmålene er hentet fra undersøkelsen ”Skolemiljø - 98”. I forhold til foreldretilsyn, ble spørsmålene hentet fra en skala som er utviklet av Alsaker, Dundas, & Olweus (1991). Spørsmål vedrørende støtte og autonomi fra foreldre ble inspirert

av "A Parental Bonding Instrument" (Parker, Tupling, & Brown, 1979). Støtte og tilsyn fra lærerne ble forsøkt belyst ut i fra spørsmål dannet av Bru, Stephens, & Torsheim (2002), og Thuen & Bru (2000) står bak en skala som vedrører autonomi fra lærerne.

Meg selv som instrument

Bruk av intervju som metode setter krav til en selv som forsker. All forskning streber etter høyest mulig reliabilitet og validitet, og valg av instrument er en viktig del i dette. Instrumentet skal være best mulig i henhold til det undersøkelsen vil måle. Å teste ut instrumentet på forhånd og gjøre ulike justeringer, vil være påkrevd (Ringdal, 2001). Ved bruk av intervju er en selv det instrumentet som skal brukes i datainnsamlingsfasen. Individuelle forskjeller mellom forskere vil uunngåelig føre til forskjeller i data som blir samlet inn.

Å bruke seg selv som instrument vil innebære å ta med seg egen personlighet, erfaringer og kunnskap inn i situasjonen. Det krever mye trening og erfaring for å bli en fullgod intervjuer, og kvaliteten på data avhenger av kvaliteten på intervjuers ferdigheter og kunnskaper om temaet (Kvale, et al., 2009).

Min erfaring som intervjuer, begrenser seg til å ha deltatt i en undersøkelse som ble utført mens jeg studerte ved sosialhøgskolen. Jeg gjennomførte da noen få intervjuer med voksne menn. Senere har jeg deltatt på ulike kurs i aktiv lytting, og tilegnet meg kunnskap om kommunikasjon. Jeg har også vært i samtale med mennesker i ulike livssituasjoner, deriblant sorgrammede, for å vinne kunnskap om deres opplevelser.

Mitt mål under intervjuene var å vise genuin interesse og skape en trygg ramme slik at informantene fikk mulighet til å dele det de ønsket. Jeg ville videre styre intervjuet med en mild hånd og stille oppfølgingsspørsmål ved behov. Det er imidlertid en fin balansegang mellom å spørre og grave, noe som utgjør en spenning mellom vitenskapelig og etisk ansvar (Kvale, et al., 2009). Det vitenskapelige ansvaret legger føringer på forskeren om å søke så dyptgående og utforskende informasjon som mulig, mens det etiske ansvaret på den andre siden går ut på å ikke krenke informantens integritet (Fog, 2004). I dette dilemmaet, og gitt temaets sensitivitet, valgte jeg å lytte til magefølelsen slik at jeg hele tiden forsøkte å ikke trække over informantens grenser for hva de ønsket å dele.

Pilotintervju

Kvale, et al., (2009) understreker at kunnskapens kvalitet øker ved økt forberedelse. For å øke min selvtilit og trygghet som intervjuer, bestemte jeg meg for å gjennomføre et

prøveintervju. Dette er blant annet viktig for å holde fokuset der det skal være; på informanten (Kvale, et al., 2009). En intervjuer som utstråler usikkerhet, vil ikke inngi den trygghet og tillit som trengs i møte med informantene. Andre grunner for å gjennomføre et prøveintervju, var å få testet intervjuguiden og det tekniske utstyret som skulle brukes for å ta opp lyden. Videre så jeg for meg at et prøveintervju kunne si noe om hvor lang tid hvert intervju ville ta, og om jeg evt. skulle legge inn pauser osv.

Informanten til prøveintervjuet er en person som jeg kjenner personlig, som i ungdomsalder opplevde å miste et nært familiemedlem. Denne personen har også utdanning og erfaring som tilsier at jeg kunne motta konstruktiv kritikk i etterkant av intervjuet. Prøveintervjuet ble foretatt hjemme hos meg. Jeg fikk trening i å innlede intervjuet og gjennomføre det, samt sjekket lyd kvaliteten fra diktafonen.

Jeg opplevde intervjurollen som krevende. Det var vanskelig å holde et konsentrert fokus på informanten samtidig som jeg skulle holde orden på hva som var blitt sagt og hva jeg måtte spørre mer om. Flere ganger måtte jeg ”samle meg litt”, lese intervjuguiden og tenke meg om for å vite hvor jeg skulle gå videre. Jeg syntes ikke det var en god og naturlig flyt i intervjuet, og jeg kom sjelden med oppsummerende kommentarer.

Min informant opplevde intervjuet på en annen måte, og kom med verdifulle råd til meg som intervjuer. Hun opplevde seg veldig godt ivaretatt før intervjuet startet, og hun kjente at hun trivdes i selve intervjusituasjonen. Hun hadde ikke den samme opplevelsen av uro som jeg kjente på, og syntes at jeg holdt et godt fokus på henne. I forhold til innledningen pekte hun på at jeg også burde ha med noen ord om bruk av opptakeren og hvordan informasjonen lagres og håndteres i etterkant.

I løpet av intervjuet stoppet jeg av og til opp og reflekterte litt rundt teorien på feltet. Det var ikke planlagt, men kom spontant, som et forsøk på å føre samtalen videre eller sjekke om informanten opplevde det på samme måte som teorien sier. Prøveinformanten kommenterte dette uoppfordret og sa det føltes godt å få høre litt om andres erfaringer/teori. Videre gav hun praktiske råd som å bruke en liten huskelapp der jeg kan huke av hvilke emner vi er ”ferdige” med, og forslag til formuleringer dersom jeg opplever at informanten streber etter å gi de ”rette” svarene. I tillegg rådet hun til å sjekke ut informantens forståelse av begreper, dersom de blir brukt av informanten selv, som er velkjente innen sorglitteraturen.

Gjennomføring

De tre intervjuene ble gjennomført med flere måneders mellomrom på grunn av den tiden det tok å finne informanter. Jeg var på forhånd usikker på hvor intervjuene skulle

gjennomføres, men dette løste seg naturlig da jeg hadde kontakt med dem i forkant av intervjuet. To av intervjuene ble gjennomført i ungdommens hjem, og ett på ungdommens skole. Alle tre stedene var kjente omgivelser for ungdommene, noe som bidrog til en trygg ramme. Dette gjelder spesielt der hvor jeg var hjemme hos ungdommen. I begge disse tilfellene snakket jeg også med foreldrene både før og etter intervjuet, noe jeg opplevde som gode møter der det kom fram at foreldrene så viktigheten av denne studien. Det at jeg hadde samtaler med foreldrene, mens ungdommen var til stede, antar jeg vil kunne minske den eventuelle lojalitetskonflikten som nevnt over. Her fikk to av ungdommene bekreftet at foreldrene ønsket fokus på studiens problemstilling, og de fikk slik ”klarsignal” til å fortelle åpent. En kan likevel ikke se bort i fra at informasjon ble holdt tilbake på grunn av ubehaget i å skulle ”utlevere” sine foreldre. Dette gjelder kanskje i enda større grad i det tilfellet jeg ikke hadde kontakt med foreldrene.

Ved alle tre anledninger kjente jeg en spenning og nervøsitet i forkant, men denne forsvant raskt da vi kom i gang. Det falt seg naturlig å småprate litt i en tildels spøkefull tone med alle tre før vi startet intervjuet. Dette bidrog til en avslappet stemning og gjorde situasjonen mindre alvorstynget. Det var også et uttrykk for at jeg var genuint interessert i informantene utover at de var mine informanter, og jeg opplevde at det ble etablert en relasjon mellom meg som intervjuer og dem.

Jeg hadde forberedt meg nøye på hva som var viktig å si før intervjuet startet, og hadde fått god tilbakemelding på dette under prøveintervjuet. Jeg takket for at de ønsket å stille opp og fortalte dem om hensikten med studien. Jeg understreket at de var mine eksperter i denne sammenhengen, og at det ikke finnes uriktige svar. Videre tok jeg opp at vi kunne stoppe og ta pauser om nødvendig, og at de også hadde anledning til å trekke seg hvis det ble for vanskelig. Det var ingen av informantene som hadde behov for pauser underveis, eller som ønsket å trekke seg. Jeg viste dem diktafonen og forklarte hvorfor jeg ville bruke den og hva som kommer til å skje med materialet. Ingen av dem hadde innvendinger mot bruk av diktafon, og ungdommene så ikke ut til å bli påvirket av det på noen måte.

Under selve intervjuene opplevde jeg en større ro og trygghet enn under prøveintervjuet. Vissheten om at alt som ble sagt ble tatt opp på diktafonen, bidrog til denne roen. Jeg var også godt forberedt i forhold til temaene i intervjuguiden, og klarte lettere å holde tråden i deres fortellinger. Kanskje var det også slik at ungdommene svarte mer direkte på hva jeg spurte om, enn tilfellet var med prøveinformanten, slik at jeg til enhver tid visste hva som manglet. I de tilfellene jeg var usikker på om noe var besvart, spurte jeg om igjen.

Ved flere anledninger gjentok jeg det informantene hadde sagt tidligere, og fikk slik bekreftet min forståelse av deres fortelling, og styrket studiens validitet.

Jeg opplevde det som en utfordring at ungdommene ved flere anledninger svarte kort og lite utdypende og presist, som ”forskjellige måter” og bare ”ja” eller ”nei”. Jeg forsøkte da å innby til en mer utfyllende beskrivelse ved å si ”kan du fortelle mer om det”, og lignende utsagn. Noen ganger fikk jeg da et fyldigere svar, men ikke alltid. Det kan tenkes at noen av spørsmålene var vanskelige å svare på og at de gav ungdommene noe å tenke på. Ved noen tilfeller stoppet jeg opp og forklarte kort hvordan det kan være vanlig for noen å reagere i forhold til det å miste noen og ha foreldre i sorg. Denne forklaringen avsluttet jeg gjerne med å spørre om det har vært slik for informanten, noe som innbød til et kort ”ja” eller ”nei”. Jeg ser i ettertid at jeg kunne formulert meg annerledes for å fått deres egne ord på fortellingen, og dette fremstår som en svakhet i studiens reliabilitet. Blant annet kunne jeg bedt dem eksemplifisere sine opplevelser i større grad.

Behandling av data

Studiens datamateriale består av lydopptakene som ble gjort under intervjuene, samt noen få kommentarer jeg skrev under gjennomføringen. Vi skal her se på hvordan materialet er blitt behandlet for å komme fram til resultatene av studien.

Analysering og tolkning

Det ideelle ved et forskningsintervju er å gjøre analysen og tolkningen mens intervjuet pågår (Kvale, et al., 2009). Ved å stille oppklarende spørsmål som ”hva tenker du på når du sier...” eller ”kan du si mer om...”, kan en i noen grad sikre at en har forstått informanten riktig. Det er også et ledd i å sikre validiteten at en som intervjuer foretar noen oppsummeringer underveis, for å sjekke at en er på samme spor, slik jeg har forklart over. Dette kan gjøres for eksempel før en begynner på et nytt tema i intervjuet. Videre vil det styrke studiens gyldighet at sentrale begrep som blir brukt av informanten, også blir definert av denne. Slik kan en luke ut rom for misforståelser og feiltolkninger. Jeg opplevde ikke at dette var nødvendig i møte med mine informanter.

Selv om en streber etter å gjøre analysen underveis i intervjuet, vil det likevel alltid eksistere flere ulike tolkningsmuligheter, mye avhengig av intervjuerens forkunnskaper og erfaring fra intervjusituasjoner. Gilje & Grimen sier at det *karaktéristiske for meningsfulle fenomener er at de må fortolkes for å kunne forstås* (1993, p. 142). *Hermeneutikk* er vitenskapsfilosofiens forsøk på å sette forståelse og fortolkning inn i et system. Et sentralt

begrep her er *forforståelse*, som er en forutsetning for forståelse av nye fenomener. Ideen om hva vi skal se etter i en tekst, er dannet på bakgrunn av forforståelsen, og uten denne mangler vi retning i det vi gjør. Et fenomen må også sees i lys av den *kontekst* det oppstår i, ellers vil forsøk på fortolkning bli meningsløse (Gilje & Grimen, 1993). Begrepet *den hermeneutiske sirkel* viser til forbindelsen mellom fenomenet, forforståelsen og konteksten, og sier noe om hvordan fortolkninger kan og må begrunnes. Sammenhengen mellom deler og helhet står her sentralt, og begrepet synliggjør hvordan en fortolkning av et fenomen går i sirkel fordi fortolkningene av deler og helhet er gjensidig avhengig av hverandre. Som Gilje & Grimen formulerer det: *når vi skal begrunne en fortolkning av en del av en tekst,(...) må vi vise til en fortolkning av hele teksten. Når vi skal begrunne en fortolkning av hele teksten, må vi vise til en fortolkning av tekstens deler* (1993, p. 153). Dette ligner en evig spiral som det ikke er mulig å tre ut av eller komme bakom.

Jeg har gjort rede for min forforståelse ved å gå gjennom teorien på feltet i kapittel to. Dette vil danne bakgrunn for de tolkninger jeg gjør, og for hva jeg ser etter i datamaterialet. Sett med andre briller, ville materialet gitt andre svar.

I etterkant av intervjuene satt jeg igjen med en følelse av at jeg hadde ”kommet til bunns” i deres fortelling, at misforståelser var ryddet av veien og at jeg hadde forstått dem riktig. Det var likevel temaer som jeg oppfattet som så ømtålige at jeg unnlot å gå videre, jamfør diskusjonen om etisk kontra vitenskapelig ansvar. Erkjennelsen av at jeg kunne fått fylldigere svar, kan sies både å svekke og styrke studiens validitet. Styrken ligger i selve erkjennelsen, og svakheten i de ikke-fyldige svarene.

Transkribering

For å sikre en mest mulig korrekt gjengivelse av informantenes fortellinger, ble intervjuene transkribert ordrett og i sin helhet av meg, så kort tid som mulig etter at intervjuet hadde funnet sted. Widerberg framholder at: *I den ordrette utskriften har man en mulighet til tolkning av språk, uttrykk, måte å snakke på, avbrekk, taushet osv. som et sammendrag aldri kan gi* (2001, p. 101). Jeg opplevde lyd kvaliteten fra diktafonen som tilfredsstillende, og var bare ved et par anledninger usikker på hva som ble sagt. Dette gjaldt utsagn som ikke påvirket forståelsen av informantens budskap. Pauser og non-verbale uttrykk av affektiv karakter som sukking og trykk på enkelte ord, ble også inkludert i transkriberingen. Dette for å hindre feiltolkninger under kodingen. For å sikre reliabiliteten og validiteten av intervjuene, ble alle utskriftene sammenlignet med lydbåndopptakene. Det er likevel slik at transkribering gir rom for unøyaktigheter, da all omgjørelse fra tale til tekst vil være et resultat av tolkning (Kvale, et

al., 2009). Selve transkriberingen ble gjort ordrett, på dialekt. Der jeg har benyttet meg av sitater i resultatdelen, er disse omgjort til skriftlig bokmål med vekt på meningsinnhold, men likevel så tett opp til originalversjonen som mulig.

Min opprinnelige plan var å benytte meg av dataprogrammet N-Vivo både til transkribering og koding. På grunn av tekniske utfordringer, bestemte jeg meg likevel for å gjøre dette manuelt. Det bød på langt færre problemer enn jeg hadde sett for meg, og jeg opplevde det som fullt mulig å ha oversikt over materialet. Utskriftene utgjorde 40 sider tekst, med enkel linjeavstand.

Meningsfortetting, kategorisering og fortolkning

Det videre arbeidet med analyseringen, ble gjort tett opp til slik Kvale, et al., (2009) beskriver prosessen meningsfortetting. Først ble utskriftene av intervjuene gjennomlest grundig flere ganger for å få dannet et helhetsbilde av materialet. Den helhetlige forståelsen lå slik til grunn for tolkningen av enkelte deler av materialet, samtidig som delene utgjorde begrunnelsen for helhetsforståelsen, jamfør den hermeneutiske sirkel (Gilje & Grimen, 1993). Derneft delte jeg teksten inn i naturlige meningsenheter ved hjelp av fargekoder. Intervjuguidens hovedtemaer var utgangspunktet i søket etter meningsenhetene, og i det videre arbeidet med analyseringen, fant jeg forgreininger som kunne knyttes til dypere lag av den teoretiske referanserammen fra feltet. Materialet ble slik kategorisert i hoved- og undertemaer. For eksempel fant jeg undertemaene ”aktivitetsfellesskap” og ”samtalesfellesskap” under hovedtemaet ”omsorgsevne”. Alle meningsenhetene ble så satt i sammenheng med studiens problemstilling og resultatene utgjør slik et svar på denne.

I tillegg til struktureringen av meningsinnholdet i intervjuene, foretok jeg også en fortolkning av teksten der jeg gikk utover det som ble direkte sagt. Dette omfatter en dypere og mer kritisk fortolkning hvor en forsøker å finne frem til *meningsstrukturer og betydningsrelasjoner som ikke fremtrer umiddelbart i en tekst* (Kvale, et al., 2009, p. 214). Et eksempel på dette er fortolkningen jeg gjorde av utsagnet: *Men jeg gidder ikke tenke så veldig mye over det (...) altså det har jeg jo merket men, hallo! Hun er der jo ikke lenger*. Svaret kom på spørsmål om hvorvidt informanten hadde følt på at den døde fikk mer oppmerksomhet enn ham. Jeg har tolket det slik at svaret inneholder en irettesettelse av informantens selv og egne tanker. Han gir seg selv ikke lov til å tenke tanken og kjenne på følelsen, og at han mener at oppmerksomheten må rettes mot den som er borte, at det er det riktige å gjøre. Videre tolker jeg det som et forsvar for foreldrenes måte å håndtere sorgen på, men er samtidig åpen for at

det kan bety at A har forståelse for at det har vært vanskelig for foreldrene. Måten det blir sagt på, selve ordlyden og helhetsforståelsen har innvirkning på fortolkningene.

Etiske betraktninger

Ved ethvert studie er det viktig å ta stilling til og vurdere hvordan de etiske retningslinjene blir fulgt. I hovedsak dreier dette seg om ivaretagelse av informantene, hvilke konsekvenser det har å delta, hvordan konfidensialitetsprinsippet blir overholdt og viktigheten av å innhente informert samtykke (Kvale, et al., 2009; Thagaard, 2009).

Det kan reises noen viktige etiske spørsmål knyttet til dette prosjektet, og det mest påtrengende handler om konsekvensene ved deltakelse. Vil det oppleves som en belastning å bli intervjuet, gitt det sensitive temaet? Forskning gjort ved Senter for Krisepsykologi har vist at mange unge og voksne som har deltatt i undersøkelser om sorg og kriser, har opplevd det som positivt. De har fremhevet at betydningen av å kunne bidra til å hjelpe andre, er en positiv effekt av deltakelsen, og de aller fleste har satt pris på å kunne delta. Resultatene har også vist at de unge ønsket og taklet å reflektere over sin vanskelige situasjon. Thagaard (2009) fremhever at det også kan være meningsfulle for informantene å dele sin historie.

Jeg ville som intervjuer legge vekt på å ta opp temaet på en så skånsom og hensynsfull måte som mulig. Hovedfokus i intervjuet ville ikke være på selve tapet, men på de unges opplevelse av hvordan foreldrene og skolen var i stand til å ta vare på dem i tiden etter. En må likevel regne med at dette kunne vekke følelsesmessige reaksjoner hos informantene, og gi dem et forbigående ubehag. Det kan som før nevnt også tenkes at den unge vil kunne oppleve en lojalitetskonflikt med hensyn til å "utlevere" sine foreldre. På den andre siden kan det kjennes godt å bli lyttet til og få sette ord på tanker som hittil kanskje er blitt holdt tilbake, samt å få dele erfaringer som kan komme til nytte for andre mennesker som har det vanskelig.

Forhåpentligvis vil den positive opplevelsen knyttet til deltakelse veie opp for den belastningen det er å snakke om et sensitivt tema.

Prosjektet ble innrapportert til Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste (NSD) og fikk godkjenning i begynnelsen av 2011 (vedlegg 2). Det empiriske materialet og personopplysningene blir anonymisert og behandlet i tråd med NSD sine etiske retningslinjer. Slik blir konfidensialiteten til informantene ivarett i tråd med lov om personvern.

Informantene som fikk forespørsel om å delta, fikk både skriftlig og muntlig informasjon om studien (vedlegg 3), samt tilsendt en samtykkeerklæring (vedlegg 4). Viktigheten av å vurdere hvorvidt en kunne klare det ble vektlagt, og ungdommen ble oppfordret til å drøfte deltakelsen med noen voksne. Kontakt mellom meg og informant ble

ikke opprettet før muntlig samtykke var gitt, slik at det ikke skulle oppleves som et press til å delta. Formålet med intervjuet ble nøye gjennomgått og informantene fikk muntlig og skriftlig informasjon om muligheten til å trekke seg når som helst i prosessen og uten å måtte oppgi en forklaring på dette. Det ble også informert om hvem som skulle ha tilgang til dataene, hvordan de skulle lagres og dato for sletting. I forkant av intervjuene ble samtykkeerklæringen signert, og for den informanten som var under 16 år, fikk jeg også mors samtykke.

Et tidligere nevnt etisk dilemma som oppstod under intervjuene, var balansen mellom å søke utfyllende svar og ikke legge et utilbørlig press på informanten om å si mer. Jeg ønsket å vise respekt for deres valg i intervjusituasjonen, og i etterkant er min vurdering at jeg var forsiktig og unngikk for stort press. Dette kan ha ført til at sentral informasjon ikke ble gitt, og representerer en svekket validitet i studien. Jeg sitter likevel igjen med et inntrykk av å ha fått essensen i deres historie.

Studiens troverdighet

Vurdering og refleksjon omkring studiens troverdighet, handler om hvorvidt arbeidet er gjennomført på en tillitvekkende måte. Innenfor den tradisjonelle positivistiske vitenskapsretningen søkes objektiv sannhet, og begreper som reliabilitet, validitet og generalisering står sentralt (Thagaard, 2009). Reliabilitet betegner i den sammenheng repliserbarhet. Forskningen skal være mulig å gjenta, slik at en annen forsker kommer fram til de samme resultatene ved hjelp av den samme metoden. Valg av måleinstrument og at målingene blir utført på nøyaktig samme måte, er viktige faktorer i vurderingen av reliabilitet (Thagaard, 2009).

I et konstruktivistisk perspektiv, der forskningsresultatene hviler på den relasjon som oppstår mellom forsker og informant, spør Thagaard (2009) om repliserbarhet er et relevant kriterium, idet det ikke vil være mulig å gjenskape den samme konteksten flere ganger. Silverman (2006) mener likevel at reliabilitet og validitet er viktige begreper i troverdighetsvurderinger i kvalitativ forskning. Han mener at reliabiliteten kan styrkes ved at forskeren gir en grundig beskrivelse av hele forskningsprosessen, fra innsamling av data til analyse. Slik blir prosessen gjennomsiktig, og andre forskere har mulighet til å vurdere arbeidet som er gjort. Dette har jeg bestrebet i min gjennomgang av forskningsprosessen i dette kapittelet. Jeg har også gitt en grundig innføring i det teoretiske ståsted som undersøkelsen hviler på, slik at studien får det Silverman (2006) kaller teoretisk gjennomsiktighet.

Reliabilitet er en forutsetning for validitet. Validitet henspeiler i tradisjonell forstand om resultatene gir svar på det undersøkelsen hadde til hensikt å undersøke. I kvalitativ

forskning handler det om hvorvidt vi kan feste lit til at tolkningene av resultatene er gyldige (Thagaard, 2009). Kvale, et al., (2009) argumenterer for en pågående valideringsprosess gjennom hele arbeidet; en kontinuerlig prosessvalidering, og mener at validitetsbegrepet kan fortolkes som håndverksmessig kvalitet. Her hviler mye på forskerens egne skuldre, blant annet hans eller hennes tidligere forskning, personlighet og moralske integritet, samt det forfatterne kaller praktisk klokskap. Dette er forhold som jeg har forsøkt å gjøre rede for i dette kapitlet. Jeg har gjennom hele prosessen vært min egen verste fiende ved kontinuerlig å lete etter feilkilder og årsaker til at resultatene ikke kan vurderes som troverdige.

Når det gjelder generalisering, er dette også et begrep som har gjennomgått en utvikling fra positivistiske krav om å finne ”sann kunnskap” som kan generaliseres til universelle lover, til et postmodernistisk tankesett hvor kunnskap sees som konstruert i en gitt sammenheng og dermed kontekstavhengig (Kvale, et al., 2009). I kvalitativ forskning vil hovedinnvendingen mot generalisering basere seg på et for lavt antall informanter. Det vil her være mer fruktbart å snakke om studiens overførbarhet, i betydning av at resultatene kan være relevante i en større sammenheng (Thagaard, 2009). Det er forskerens oppgave å argumentere for relevansen av hans eller hennes tolkning (Thagaard, 2009). Overførbarhet kan også henge sammen med gjenkjennelse, slik at personer med erfaring fra, eller kjennskap til de fenomenene som beskrives, kan kjenne seg igjen i forskerens tolkninger (Thagaard, 2009). I denne studien vil det både være mulig at resultatene kan være relevante i en større sammenheng og at mennesker kan kjenne seg igjen i funnene. I tillegg kan studien generere videre forskning på feltet.

Kapittel 4

Resultater og diskusjon

Vi har nå kommet fram til kapitlet hvor studiens resultater skal beskrives og tolkes i henhold til den teori og forskning som tidligere er presentert. Resultatene søker å besvare studiens problemstilling: *Hvilke reaksjoner opplever ungdom som har mistet et søsken, og hva er deres opplevelse av foreldrenes og skolens ivaretagelse av dem i tiden etter?* Det er lydopptakene fra intervjuene og intervjuutskriftene som tilsammen utgjør datamaterialet som resultatene er hentet fra.

For at leseren på best mulig måte skal kunne følge tråden og se sammenhengen mellom resultater og tolkningen, velger jeg å foreta tolkning og diskusjon fortløpende i dette kapitlet. Resultatene er strukturert og samlet under ulike hovedtemaer, og vil bli presentert og belyst ved hjelp av sitater, i prosaform. Sitatene er omgjort fra muntlig til skriftlig språk, med vekt på meningsinnhold. Dette er gjort med hensyn til leservennlighet og anonymitet. Sitatene vil bli presentert i *kursiv*, og vil være innlemmet i teksten. Ord som er **uthevet** er blitt vektlagt av informanten i den muntlige framstillingen. Paranteser med skriftlig innhold i sitatene brukes for å vise leseren tydeligere hva informanten snakker om, der dette ikke kommer direkte fram i sitatet. Paranteser med tre punktum (...) viser at noe av det informanten har sagt er utelatt fra sitatet, uten at dette endrer meningsinnholdet. Jeg vil også komme med utfyllende kommentarer og beskrivelser der dette er nødvendig for å få fram meningsinnholdet i det enkelte utsagnet. Informantene vil bli referert til som A, B og C og jeg vil av anonymitetshensyn benevne alle som hankjønn.

Resultatene og tolkningen blir presentert under seks hovedtemaer. Det første temaet belyser kort det jeg kaller faktaene rundt dødsfallet. Det andre temaet tar opp informantenes og foreldrenes sorgreaksjoner, og dernest ser vi på foreldrenes omsorgsevne før og etter dødsfallet. Tema fire handler om hva skolen har gjort i møte med ungdommene, og tema fem tar opp hvilken betydning venner har hatt for dem. Til slutt ser vi på hvordan informantene vurderer sitt eget funksjonsnivå i etterkant av dødsfallet.

Faktaopplysninger

Hensikten her er å gi leseren innblikk i enkelte fakta rundt dødsfallet, som hvilken relasjon informanten hadde til den døde, antall andre søsken, posisjon i søskenflokket og hvordan dødsfallet skjedde. Dette er informasjon som kan være med å kaste lys over de andre temaene i den videre framstillingen, og leseren kan slik følge den enkelte informants historie. Informantene presenteres her hver for seg for oversiktens skyld.

Informant A

Informant A sin familie består av mor, far og tre barn (den døde medregnet), der A er den yngste av barna og betegner seg selv som en ”etterpåklatt”. Det mellomste barnet ble drept som 16-åring, og A mistet et søsken da han var 11 eller 12 år (ifølge eget utsagn). På intervjutidspunktet var A 18 år.

Informant B

Informant B sin familie består av mor og tre barn, der B også er den yngste av barna og betydelig yngre enn de andre. Det mellomste barnet døde av overdose som 18-åring, og B mistet et søsken da han var 13 år. På intervjutidspunktet var B rett i underkant av 15 år.

Informant C

Informant C sin familie består av mor, far og to barn, der C er den yngste av barna. Det eldste barnet ble drept som 19-åring, og C mistet et søsken da han var 16 år. På intervjutidspunktet var C 17 år. Jeg vil her også nevne at informant C er minoritetsspråklig, med opphav fra et ikke-vestlig område, preget av kollektivistisk tankesett. Vi skal drøfte hvilken betydning dette kan ha for hans svar, der det er relevant.

Foreldrenes sorgreaksjoner

Under dette punktet skal vi ta for oss hvilke reaksjoner informantenes foreldre har hatt etter å ha mistet et barn. Det er viktig å poengtere at det er informantenes opplevelse av foreldrenes sorgreaksjoner som her framstilles. Foreldrenes egen versjon ville antakelig blitt mer utdypende i forhold til tanker og følelser, og med et sterkere følelsesuttrykk. Målet var å få en pekepinn på hvilke reaksjoner som preget foreldrene og atmosfæren i hjemmet i tiden etter dødsfallet. Jeg ba informantene fortelle litt om mor og/eller fars sorgreaksjoner, og var også interessert i å vite om de oppfattet noen forskjeller mellom deres reaksjoner. Spørsmålsformuleringen var åpen.

Informantenes fortellinger i forhold til dette er ulike. De nevner alle tristhet og gråt som sentrale reaksjoner, men ordvalget deres gjenspeiler ulik grad av følelsesaktivering og ulike måter følelsene har kommet til uttrykk på hos foreldrene. Informant C uttrykker seg på en forsiktig måte, som likevel forteller mye, da han sier: *Jeg vet ikke egentlig hva de følte, men jeg kunne merke at de var lei seg. Det er ikke lett å miste et barn.* Den siste setningen bekrefter min helhetsoppfatning av det C forteller; at foreldrene har vist sterke reaksjoner. Informant B forteller om mye gråt de første dagene, men at mor senere ikke gråt mens han var hjemme.

Sterkest uttrykker A seg om mors reaksjon, da han sier: *Jeg vet ikke helt hva de gjorde for å få utløp men jeg vet at mor plutselig kunne begynne å hylgråte, helt tilfeldig. Da var det sånn; oi, mor gråter!* Far gråt også, men ikke så ofte som mor. Informant A forteller i tillegg at mor i lengre tid etter dødsfallet begynte å gråte ved tilstelninger familien deltok på, og at

hun ikke klarte å være tilstede på fritidsaktiviteter i årene etter. A hadde også merket seg at far hadde sterkere utbrudd av sinne etter dødsfallet, og tolket dette som en sorgreaksjon.

Slik gav A også svar på spørsmålet om kjønnsforskjeller i reaksjonene mellom mor og far. Mor gråt oftere og mer intenst enn far, og far viste mer sinne. I tillegg ble far den som fulgte opp fritidsaktiviteter. Informant C bekrefter også kjønnsforskjeller mellom foreldrene, hvorpå han mener mor har grått mer enn far. (For B var ikke dette relevant da han bodde med mor.)

Disse ulike beskrivelsene forteller noe om hvordan og i hvilken grad hjemmet til informantene var preget av sorg etter dødsfallet, men vi må her ta høyde for at andre forhold enn intensitet i gråt også vil sette sitt preg på hjemmet. Likefullt er dette forholdet fokus i informantenes beretninger, hvilket tilsier at det har hatt en vesentlig betydning for deres opplevelse av foreldrenes sorgreaksjoner og atmosfæren i hjemmet. En kan gå utifra at jo sterkere intensitet foreldrenes sorguttrykk har, desto vanskeligere vil det være for gjenlevende søsken å forholde seg til dette (Webb, 2002). Graden av intensitet vil trolig også ha betydning for hvor påvirket foreldrekapasiteten blir.

Informantenes beskrivelser viser at foreldrenes sorg har artet seg på ulike måter og fått individuelle uttrykk med ulik intensitet. Dette sammenfaller med den teoretiske forståelsen av sorg som vi så på i kapittel to (Gjestvang, et al., 2008). Der så vi også at kjønnsforskjeller kunne gjøre seg gjeldende. I henhold til Stroebe og Schuts (1999) modell The Dual Process Model of Coping with Bereavement (DPM), er det oftest slik at menn reagerer med sterkest fokus på gjenoppbyggingsmestring og kvinner på tapsorientert mestring, slik informant A er inne på. Med henvisning til Rubinsteins (2004) forskning, bekrefte også denne tendensen av Buckle & Flemming (2011), hvor det framkom at mødre hadde signifikant større tap av ytre kontroll og følelse av håpløshet, enn fedre. Informant B beskriver mors sorguttrykk som mindre intenst enn det A gjør. Vi kan stille spørsmål ved om dette kan henge sammen med at B sin mor er alene om omsorgen, og at hun derfor må ha et sterkere fokus på å gjenoppbyggingsmestring fordi hun ikke har en partner å dele oppgavene med.

Som vi så under gjennomgangen av modellen Bereaved Parenting (Buckle & Fleming, 2011), reagerte flere foreldre med å forandre rutiner i familielivet, fordi det som før var tradisjon, ble for smertefullt å gjennomføre uten den døde. Informant A sin beskrivelse viser det noe av det samme, der mor ikke lenger kan delta på daglige aktiviteter. Her er vi ved kjernen i denne sorgmodellen, nemlig hvor vanskelig det er å imøtekomme sorgens krav og samtidig være foreldre. Dette kommer vi også tilbake til under temaet foreldrekapasitet etter dødsfallet.

Informantenes sorgreaksjoner

Det kan naturlig nok synes som om det var lettere å gi en fyldigere beskrivelse av egne reaksjoner, enn foreldrenes. Vi skal først se på svarene på de direkte spørsmålene vedrørende sorgreaksjoner, deretter går vi over på reaksjoner i forhold til det å ha foreldre i sorg.

Følelsesmessige reaksjoner

På bakgrunn av svarene informantene her gir, kan reaksjonene deles inn i hva som gjelder umiddelbart etter dødsfallet, og hva som gjelder en tid etter. De har alle tre beskrevet sjokk og vantro i det beskjedne om dødsfallet blir gitt dem. Informant C sier: *Jeg følte det var bare tull, at det ikke var sant og at hun kommer tilbake igjen.* Han sier videre at denne følelsen varte i omkring en måned, og at han ved familiens planlegging av begravelsen, tenkte: *Er den personen vi skal ha begravelse for, søsteren min? Jeg kan ikke tro det.* A sitt utsagn er tilsvarende. Han beskriver følelsen av uvirkelighet da han fikk beskjedne en tidlig morgen, med tanken: *Hva snakker du om nå?* At denne følelsen også var tilstede i begravelsen, bekrefter sitatet: *Det var rart, fordi det var sånn at du følte du bare skulle åpne lokket (på kisten) og si "hei".* B bruker ordene *veldig overrasket*, noe som jeg også tolker som et uttrykk for sjokk, og han forklarer videre at: *Vi trodde jo aldri at det skulle skje på den måten.*

Det å reagere med vantro og benekting på et dødsbudskap, er kanskje tydeligst beskrevet i de ulike faseteoriene om sorg, som vi så på i teorikapittelet. Buckle & Fleming (2011) viser til Kübler-Ross (1969), som mente at den første fasen i sorgarbeidet er nettopp "benekting av den smertefulle realiteten", mens Bowlby i følge Bugge et al., (2003) kaller den første fasen for "sjokk". Selv om nyere teorier som DPM i stor grad har beveget seg bort fra tenkningen om stadier og faser, taler informantenes utsagn for at den første tiden etter å ha mottatt et dødsbudskap i større grad er preget av sjokk og benekting. Fordi dette kan sees som en reaksjon på primærtapet, kan vi kalle denne reaksjonen tapsorientert mestring, i følge DPM. På den andre siden, vil en benekting av tapet medføre at tapsreaksjonene blir skøvet bort fordi virkeligheten om tapet ikke fullt ut er erkjent. Som Dyregrov framholder, bidrar følelsen av uvirkelighet til at den rammede beskyttes mot smerten, og at realiteten gradvis kan synke inn (Gjestvang, et al., 2008).

Informant A forteller videre at etter å ha mottatt den tunge beskjedne, tar han dyna med seg ned i stua og setter seg for å se på TV som han vanligvis gjorde i helgene. A var 11 eller 12 år på dette tidspunktet, og denne reaksjonen kan sees i sammenheng med alderen. Et

barn har større evne og behov for å gå inn og ut av sorgen (Dyregrov, 2006), og regulerer slik det overveldende følelsestrykket fra det vonde som har skjedd.

På spørsmål om A kan beskrive sin sorgreaksjon, svarer han: *Jeg tror jeg ble litt innesluttet, snakket ikke med så mange.* Han forteller også at han gråt lite, og husker at han selv stilte seg spørsmål om hvorfor, da han så andre rundt seg gråte mye mer. Videre bekrefter han den vonde følelsen han hadde inni seg, og mener igjen det hadde sammenheng med at han ikke hadde noen å snakke med. A sier videre at han fant en ny interesse som hjalp ham i hverdagen, og forklarer at: *Det var som en liten flukt vekk i fra virkelighet liksom, så jeg brukte det.* I tillegg sier han: *Jeg merket at jeg begynte å tegne mye mer på skolen,* og han mener at dette gav ham noe utløp for følelser.

Vi kan sette informant A sine reaksjoner i sammenheng både med alder, type dødsfall (søster ble drept) og foreldrenes intensitet i sorguttrykket. Andre forhold som venners reaksjoner og hva som ble gjort på skolen spiller også inn, noe vi kommer tilbake til. Webbs (2002) beskrivelser av barn og ungdoms responser på tap av søsken, er her dekkende. Responsen ”det gjør vondt inni meg”, omhandler emosjonene knyttet til det å sørge, og disse kan også få atferdsmessige uttrykk (som å bli oppslukt av en ny interesse eller gi følelsene utløp gjennom kreative handlinger). Responsen ”jeg hører ikke til”, viser til at mye nytt og fremmed skjer i forbindelse med et dødsfall i familien. Nye rutiner kan oppstå, mennesker kommer på besøk, mor og far endrer seg og viser sterke reaksjoner, og venner kan forsvinne. Alt dette kan virke fremmed og gi en følelse av utrygghet. Det er heller ikke uvanlig at barn og ungdom kan stille spørsmål ved egne reaksjoner, som A gjorde, når de ser at andre reagerer annerledes. Denne forskjellen kan igjen føre til skyldfølelse fordi en tror en ikke sørger ”nok” (Bugge, et al., 2003; Gjestvang, et al., 2008).

Informant C beskriver at han reagerte med å gråte mye og være fortvilet. Han sier videre: *Og så fikk jeg ikke sove om natten og sånn (...) og jeg ble sint mange ganger, uten grunn.* I tillegg hadde han tanker om selv å dø: *Jeg ville dø også, drepe meg selv liksom.* Dette sier han i forbindelse med det første sjokket og den umiddelbare tiden etter hendelsene som førte til søsterens død, og jeg tolker det som et uttrykk for den uutholdelige smerten han og familien ble påført. C uttrykker senere i intervjuet også tanker knyttet til spørsmålet om hvorvidt det hadde vært lettere for foreldrene om det var han som døde. Dette kommer vi tilbake til.

I teorikapittelet så vi at sinne er en følelse som kan dukke opp oftere enn før hos alle som sørger. Det er fordi at sorg krever energi og den sørgende kan bli mer irritabel mot omgivelsene (Gjestvang, et al., 2008). Også dårlig søvn og forstyrret søvnmønster er vanlige

reaksjoner. Tanker og følelser kommer lettere om kvelden når en ikke er opptatt med andre ting.

Informant B er den som beskriver sorgen på enklest måte og med færrest ord da han sier: *Jeg ble jo veldig lei meg.* Følelsen av tristhet og savn er hans hovedreaksjon, og han fikk utløp for dette gjennom å gråte. Han forteller også at han den første tiden tenkte mye på at han aldri skulle få se broren igjen. På ledende spørsmål i forhold til andre reaksjoner og følelser det kan være vanlig å få, avkrefter han disse. Mitt helhetsinntrykk av informant B sin situasjon sammenfaller med denne beskrivelsen.

Reaksjoner i forhold til å ha foreldre som sørger

En del av det informantene fortalte om egne reaksjoner, framstod som reaksjoner på det å ha sørgende foreldre. Jeg stilte også spørsmål ved hvordan det har vært å ha foreldre i sorg. Som ventet svarer alle informantene at det ikke har vært lett, og A er tydeligst i sitt utsagn da han formulerer seg slik: *Ingen har lyst å ha foreldre i sorg, selvfølgelig. Det har ikke vært greit!* Informant C svarer ikke direkte på dette spørsmålet, men kommer slik jeg tolker det, med et forsvar for foreldrenes rett til, eller behov for å sørge ved å si: *Kanskje det hjelper dem litt (å få sørge). Jeg er enig med dem (de må få lov å få ut sorgen).* Da jeg spør videre om det har vært vanskelig, blir dette solid bekreftet både med ord og non-verbalt (sukk).

Å ha foreldre i sorg vil innebære å oppleve deres sorgreaksjoner og bevitne deres smerte. Alle tre informantene kommer inn på dette temaet, men bruker ulike beskrivelser. Igjen er det B som uttrykker seg mildest i forhold til å se sin mor ha det vondt, idet han sier: *Det er jo ikke så veldig kjekt.* Han legger til: *Det er jo ikke ofte du ser henne slik.* Den siste setningen støttes av et tidligere utsagn om at han ikke ofte har sett henne gråte, utenom de første dagene etter dødsfallet. Den kan også tolkes dithen at det gjør inntrykk å se henne ha det vondt nettopp fordi det ikke er vanlig, men noe ekstraordinært som oppleves sterkt. Han er likevel moderat i sin vurdering av om det har vært vanskelig, og svarer: *litt kanskje.*

Vi har vært inne på informant A sin opplevelse av spesielt mors sterke følelsesutbrudd, som kom ofte og tilfeldig. A forteller at han da ikke søkte hennes nærvær, men holdt en fysisk avstand, ved å oppholde seg i et annet rom eller en annen etasje. Kanskje var det et forsøk på å holde smerten unna, eller å kontrollere det ukontrollerbare.

Informant C bekrefter at det har vært veldig vanskelig å se sine foreldre sørge. Det at han på sett og vis forsvaret deres rett til dette, som vi så over, virker som en ytterligere

understreking av at det har kostet. Vi skal under se på flere utsagn som bekrefter denne tolkningen.

I teorikapittelet så vi at det å være vitne til foreldrenes dyptgripende sorg, føles forvirrende fordi foreldrenes tilgjengelighet vil være mindre. Foreldres sårbarhet og maktesløshet er også angstframkallende for et barn å bevitne (Buckle & Fleming, 2011). Med dette som bakgrunn, blir det å holde avstand til foreldrenes følelsesutbrudd, som A gjorde, en måte å holde angsten unna på.

Det kom også fram flere reaksjoner som kan knyttes til det å ha sørgende foreldre, som behovet for å skåne dem, og det jeg kaller følelsen av å komme i andre rekke. Disse blir tatt opp under temaet som omhandler foreldrenes omsorgsevne etter dødsfallet, fordi de også klart kan relateres til foreldrestøtte.

Foreldrenes omsorgsevne før dødsfallet

Dette temaet handler om hvordan informantene vurderer forholdet de hadde til foreldrene sine før de mistet et søsken. Jeg har i denne delen av intervjuet benyttet flere konkrete spørsmål for å få fram forhold vedrørende de tre sosialiseringssprosessene støtte (connection), tilsyn (regulation) og autonomi (psychological autonomy) (Barber, 1997), slik det ble forklart i metodekapittelet.

Foreldrestøtte

Vi skal her se på hva informantene sier om foreldrestøtte, altså hvorvidt forholdet var preget av varme og trygg tilknytning. Jeg stilte først et åpent spørsmål om hvordan forholdet til foreldrene var før dødsfallet skjedde. Alle tre svarte kort og lite utfyllende som: *det var bra og vanlig, ikke noe spesielt*, slik at jeg så det som hensiktsmessig å stille ledende spørsmål for å få et tydeligere bilde av dette.

På spørsmål om de hadde et nært forhold til sine foreldre, svarte alle tre bekræftende, og samtlige mente at forholdet til mor var nærest. Informant A uttrykker likevel noe tvil her, da han sier: *Jeg tror det er mamma, men jeg har et ganske nært forhold til begge egentlig*. Selv om han svarer i nå-tids form, tolker jeg dette som et uttrykk for hvordan forholdet er og har vært før. A sier videre at han ikke kan huske hva den nære relasjonen innebar i forhold til fortrolighet og om de kunne snakke sammen om vanskelige emner. I stedet fremhever han at de som familie gjorde mer sammen før: *Jeg føler at vi gjorde litt mer ting (...) jeg føler at det har blitt litt mer sånn at vi ikke gjør det og det lenger*. Det bekræftes at dette ”aktivitetsfellesskapet” representerte noe godt, en nærhet i deres forhold. Både informant B

og C mener at det nære forholdet innebar å kunne snakke fortrolig sammen og få støtte, noe jeg kaller ”samtalefellesskap”. Alle avkrefter at krangel og uenighet har vært et kjennetegn ved deres relasjon til foreldrene.

Videre stilte jeg to konkrete spørsmål som lød; opplevde du at de viste interesse for deg? Og; hvordan viste foreldrene dine at de var glad i deg? Begge spørsmålene viser til prosessen foreldrestøtte og svarene flyter litt over i hverandre. Alle tre informantene gir et kort og bekreftende svar på spørsmålet om foreldrenes interesse for dem. Styrken i bekræftelsen er noe ulik, og sterkeste uttrykt av B med svaret: *Jaja!* Informant C svarer: *Ja, men ikke alltid, men ja.* På spørsmål om dette betyr ”sånn passe”, svarer han bekreftende. Svarene C gir utover i intervjuet og ikke måten det sies på, tolkes dithen at han ønsker å uttrykke at foreldrene er nær nok, men samtidig ikke for nær.

Hvordan foreldrene viste sin kjærlighet, besvares til dels ulikt, og informantene vektlegger forskjellige sider av det foreldrene gjør. A uttrykker seg slik: *hovedsakelig ved å klemme meg og si at de var glad i meg.* Dette er en direkte måten å uttrykke kjærlighet på, men kjærlighet kan også vises på indirekte måter, gjennom handling, som informant B sier: *det gis på en måte god tid til meg da, spesielt har (mor) snakket mye med meg, og vi har gjort ting som skulle være kjekt.* Som informant A nevnte i forhold til nærhet, viser også B her til et ”aktivitetsfellesskap”, og oppfatter dette som et tydelig uttrykk for kjærlighet.

Informant C har en annen innfallsvinkel, der han først leter etter ordene og svarer at han ikke vet, to ganger. Han bekrefter at fysisk kontakt som å få en klem, og at foreldrene uttrykker sin kjærlighet med ord, er noe som har forekommet, men i spesielle anledninger, altså sjelden. Videre sier han: *når jeg spør om noe, sier de ja med en gang,* og han tolker dette som et uttrykk for foreldrenes kjærlighet. (Selv om jeg i denne sekvensen av intervjet snakker i fortidsform, svarer infomanten i nåtidsform, noe jeg antar henger sammen med hans minoritetsbakgrunn og språklige evner.) At informant C er mer nølende i forhold til hvordan foreldrene har uttrykket sin kjærlighet for ham, kan henge sammen med hans kulturelle bakgrunn og derav forskjeller i oppdragerstil. Dette kommer vi mer inn på under.

De ulike svarene tyder på at det råder ulike kulturer i informantenes familier for hvordan kjærlighet uttrykkes. En kan ikke si at den ene eller andre formen representerer dypere eller mer kjærlighet, sett med foreldrenes øyne, men en kan likevel tenke seg at informantene har ulike opplevelser av hvor høyt de er elsket, da det ikke er uvanlig at barn lurere på dette og sammenligner seg med andre. Informant B er den som tydeligst anerkjenner morens interesse for ham, og han bekrefter at hennes handlinger oppleves som uttrykk for kjærlighet.

Foreldretilsyn

Foreldretilsyn innebærer å veilede, følge opp og sette grenser for barnet (Barber, 1997), og også her ble det stilt konkrete og ledende spørsmål for å fange opp denne foreldreprosessen. Spørsmålene gikk ut på hvordan foreldrene satte grenser, og om informantene oppfattet det som viktig for foreldrene å vite hvor de var, hvem de var med og hva de gjorde på.

Alle tre informantene sier at foreldrene har hatt fokus på tilsyn før dødsfallet skjedde. B svarer: *Hun liker å vite. At jeg sier i fra når jeg går noen plass.* A bekrefter også dette, og legger til en generell slutning om at det er sånn de fleste foreldre er. Informant C skiller seg ut her ved å beskrive hvordan han helt fra tidlig barndom har visst hvor grensene har gått, og at han ikke på noe tidspunkt har ønsket eller prøvd å trå over dem. Han sier: *Da jeg var liten, lærte de meg alt om det (hvor grensene gikk). Nå når jeg er stor, vet jeg alt. Jeg spør ikke om noe som jeg vet de uansett vil si nei til, eller at jeg ikke får lov.* Dette gjentas. Han bekrefter tydelige grenser, og sier samtidig at foreldrene ikke hele tiden kontrollerte hvor han var og hvem han var med, bare dersom han ble spesielt sen hjem o.l. Dette kan være uttrykk for tillit mellom barn og foreldre, hvor grensene er formidlet på en slik måte at barnet til enhver tid vet hva som riktig og galt. En kunne likevel spurt seg om dette er et resultat av streng kontroll, men informanten avkrefter dette ved flere anledninger i intervjuet. Hans beskrivelse av deres forhold som nært og godt, taler også for at kontrollaspektet ikke har påvirket forholdet til foreldrene i negativ retning.

Det at informant C sin beskrivelse skiller seg fra de andres på dette punktet, kan relateres til hans bakgrunn som minoritet fra et ikke-vestlig land. Forskjellene han viser til kan henge sammen med kulturmessige forskjeller i oppdragerstil, hvor kontrollaspektet synes å ha vært mer vektlagt. Dette inntrykket forsterkes om vi sammenholder det med hva vi så over; at C finner det vanskelig å beskrive hvordan foreldrene uttrykker kjærlighet til ham. Til sammen kan dette tyde på en oppdragerstil som legger mer vekt på tilsyn og mindre på støtte, enn hva som er vanlig i vestlig kultur.

Alle tre gir uttrykk for at foreldrene har vært opptatt av å sette grenser for dem, og ingen har hatt ønske om å opponere mot grensene.

Foreldres autonomistøtte

Foreldrenes støtte til barnets utvikling av autonomi er den siste av de tre foreldreprosessene som Barber (1997) har søkelyset på. De konkrete spørsmålene i forhold til dette,

handlet om i hvilken grad informantene hadde fått bestemme selv, og hvorvidt foreldrene hadde behandlet dem som yngre enn de var, på noe tidspunkt.

Informantenes svar på de nevnte spørsmålene, er noe ulike i ordlyden, men med samme meningsinnhold slik jeg oppfatter det. Alle mener at de har fått bestemme en del, men ikke alt, og at de med økende alder har fått bestemme mer selv. Informant A uttrykker denne dobbelheten slik på spørsmål om han fikk bestemme selv: *Ja og nei, litt fikk jeg ikke bestemme selv, det kom an på hva det var. Jeg hadde jo tider jeg måtte komme hjem og det var ikke alltid jeg fikk dra på overnattingsbesøk.*

Følelsen av at de ble behandlet som yngre enn de var, er noe de alle tre toner ned, ved svar som: *av og til kanskje, og det skjer ikke så mye, veldig lite.* Svarene her viser at de alle har opplevd en god støtte fra foreldrene når det gjelder utviklingen av deres autonomi, og ingen av dem har hatt opplevelsen av å bli overbeskyttet.

Foreldrenes omsorgsevne etter dødsfallet

Vi har flere ganger vært inne på at foreldres kapasitet kan være nedsatt på grunn av sorgen etter å ha mistet et barn. I henhold til DPM ble dette ovenfor benevnt som de gjenlevende barnas sekundærtap. Under dette temaet skal vi se nærmere på hva informantene har å si om endringer i familien og foreldrenes omsorgsevne etter dødsfallet, og også her blir innholdet strukturert etter Barbers (1997) tre sosialiseringdimensjoner. Innledningsvis ble informantene spurt om dødsfallet har ført til endringer i forhold til hvordan de er blitt ivaretatt, noe alle svarer bekræftende til.

Foreldrestøtte

Som vi så i teorikapittelet, kan sorg føre til et tettere fellesskap mellom familie-medlemmene, mens noen opplever større avstand. Jeg ønsket i første omgang å få en forståelse av hvorvidt informantene opplevde at sorgen førte dem sammen som familie. Mine spørsmålsformuleringer rundt dette temaet varierte, og jeg valgte i noen grad å stille ledende spørsmål for å få svar i henhold til min intensjon. Informant A forteller en historie som indikerer avstand mellom ham og foreldrene, mens både informant B og C går langt i å bekrefte at sorgen førte til et fellesskap. Fellesskap i sorgen kan sees som et uttrykk for at foreldreprosessen støtte er godt ivaretatt, men også andre forhold virker inn her, noe vi kommer tilbake til.

B mener at han og mor har samme sorgreaksjon, og har hele tiden etter dødsfallet følt et samhold med henne i sorgen. Dette uttrykker han ganske enkelt ved å si: *Vi har sørget mer*

sammen (i motsetning til hver for seg). Han bekrefter også at de har funnet støtte i hverandre og at han alltid har følt seg velkommen til å snakke om det som var vanskelig.

Informant C sin beskrivelse gir også inntrykk av at sorgen har skapt et fellesskap i familien, da han sier: *Vi snakker alltid sammen og vi støtter hverandre*. Han avkrefter samtidig at han har følt behov for å være borte fra foreldrene ved å gå ut og være mer med venner foreksempel. En kan her stille spørsmål ved om det er kulturmessige forskjeller som gjør seg gjeldende. Ut i fra en kollektivistisk tankegang vil det å ha fellesskap med familie ansees som viktig, spesielt i krisetider (Triandis, McCusker, & Hui, 1990). Dette tankesettet kan ha påvirket svarene som C har gitt, og behøver dermed ikke være hans personlige opplevelse av situasjonen. Under skal vi se på uttalelser som står i kontrast til det han her fortalte om fellesskap med foreldrene. Vi kommer også tilbake til de kulturmessige forskjellene når vi ser på betydningen av venner.

Beretning vi får av informant A, er mer tydelig, og indikerer manglende fellesskap. Vi har allerede sett at A mener han reagerte med å bli innesluttet, noe som i seg selv vitner om lite fellesskap. Han sier videre at de innad i familien hadde forskjellige måter å sørge på, og dette vet vi kan skape grobunn for avstand og lite forståelse mellom de sørgende i en familie (Bugge, et al., 2003). A påpeker at det likevel ikke var slik at foreldrene aldri forsøkte å snakke med ham, og bekrefter at han var den som trakk seg unna. Utsagnet: *Jeg følte meg litt for meg selv*, befester inntrykket. Også hans flukt inn i ny interesse, som vi så på over, stadfester denne følelsen av ensomhet.

Årsakene til at informantene har opplevd dette på ulike måter, er sammensatte. Som vi var inne på, kan noe knyttes til hvorvidt familiemedlemmene opplever å sørge på samme måte. Informant A og B gir her kontrasterende svar. A viser til familiens måter å sørge på, og bekrefter avstand, mens B bekrefter felles sørgemåter og et fellesskap. Hvordan forholdet mellom barn og foreldre var før dødsfallet, kan også ha betydning, med tanke på familiens kultur for å snakke sammen om vanskelige emner. I denne studien har vi sett at alle beskriver deres forhold til foreldrene som nært og uten store uenigheter, men der B og C bekrefter et "samtalefellesskap", er dette noe A ikke har minner om.

Intensiteten i foreldrenes sorguttrykk kan også spille inn her, slik vi så under forrige punkt. Sterke reaksjoner fra foreldrene kan skape utrygghet for et barn som slik må forholde seg til store endringer på mange plan, jamfør følelsen "jeg hører ikke til" (Webb, 2002). Vi så at A opplevde mors gråteutbrudd som helt tilfeldige. Jeg tolker det slik at han ikke kunne se noe mønster eller forutse dette, og slik ha muligheten til å skjerme seg fra inntrykkene. Denne

uforutsigbarheten kan ha bidratt til utrygghet og behov for å trekke seg unna, som Buckle & Fleming (2011) påpeker.

Jeg spurte videre om foreldrene har hatt ønske om å snakke med informantene om deres situasjon etter dødsfallet, og om de har vist forståelse. Her fikk jeg sprikende svar. Informant B er igjen den som tydeligst bekrefter at moren snakket mye med ham og ønsket å vite hvordan han hadde det. Han sier at *hun spurte ganske mye*, men avkrefter at det var **for** mye. Det gav en god følelse å bli spurt og han kunne svare ærlig og ekte. B bekrefter også tydelig og uten å nøle at moren viste forståelse for hvordan han hadde det.

Informant C har tidligere bekreftet at han og foreldrene snakker mye sammen, men på direkte spørsmål om dette, blir svaret moderert: *Av og til, ikke alltid, når noe skjer så begynner de å snakke*. Han har også inntrykk av at foreldrene vet hvordan han har det og at de viser ham forståelse.

A er den som nøler mest i forhold til dette spørsmålet: *De har spurt meg, et par ganger*. Utfra det han har fortalt om å føle seg alene og innesluttet, stemmer dette med helhetsinntrykket han gir. Han bekrefter videre at det til en viss grad var hans valg ikke å fortelle til foreldrene hvordan han hadde det, og bare svare *greit nok*, men sier samtidig at det var noe som skjedde av seg selv, altså ubevisst. I forhold til forståelse, er han også noe nølende. I den grad han valgte å åpne seg, følte han seg godt ivaretatt og forstått, men noen temaer har foreldrene ikke vist forståelse for. Disse kommer vi tilbake til.

Informant A tar også opp det forholdet at det skjedde endringer i familiens aktivitetsnivå, som vi var så vidt inne på over. Han forteller at det er mye de ikke lenger gjør, og at særlig mor ikke har klart å være tilstede på hans fritidsaktiviteter: *Bare for å gi et eksempel; på ungdomsskolen så begynte jeg på håndball, og da var det bare faren min som stilte opp, aldri mamma. Hun var aldri med på kamper og sånn*. Sett i lys av at det å bli vist interesse er medvirkende for en god relasjon (Pianta, 1999), kan dette forholdet betegnes som nedsatt foreldrestøtte, og ha bidratt til avstand mellom A og foreldrene. I modellen Bereaved Parenting (Buckle & Fleming, 2011) så vi også at nettopp endringer i rutiner og gjøremål er vanlig for familier som har mistet et barn, fordi ”gamle” aktiviteter medfører en konfrontasjon med tapet, som igjen påfører smerte.

Jeg gikk videre over til å stille konkrete spørsmål om hvorvidt informantene hadde følt behov for å vise mer hensyn til sine foreldre etter dødsfallet. Svarene på dette viser om det har skjedd en endring i relasjonen, og kan slik knyttes til foreldrestøtte. Alle tre bekrefter behovet for å skåne sine foreldre, og at det medførte en endring i deres atferd overfor dem. Informant A antyder at det var ubevisst, og at det handlet om å ikke vise hvordan han egentlig

hadde det: *Det kom på en måte uten at jeg tenkte helt over det. Jeg sa liksom ikke helt hvordan jeg hadde det. Jeg sa bare "greit nok"*. Dette samsvarer med hans vurdering av egen sorgreaksjon hvor han beskriver seg som innesluttet. På spørsmål om han tror dette var for å skåne foreldrene, nikker han bekreftende.

Både informant B og C har en annen vinkling som handler om å være "snillere" mot foreldrene. De har begge kjent på behovet for å ta hensyn og "være grei", men C er den som uttrykker dette sterkest. Han forteller at han er *snillere nå, veldig mye snillere*, og utdyper at dette betyr at han hjelper mer til hjemme. Han sier at han etter søsterens dødsfall nå gjør både sine og hennes tidligere oppgaver hjemme, og han beskriver følelsen av usikkerhet i forhold til om han gjør nok for foreldrene: *Det er litt vanskelig når jeg føler at jeg ikke gjør nok eller at jeg må gjøre mer*. Det kan synes som om han har et noe uavklart forhold til egen rolle i hjemmet, hvorpå han forsøker å overta søsterens rolle overfor foreldrene, slik Buckle & Fleming (2011) sier er vanlig ved tap av søsken. Det er heller ikke uvanlig at gjenlevende søsken vil forsøke å fylle rollen som den døde hadde, for slik å fylle tomrommet og "bli" det foreldrene savner (Hindmarch, 1995). Dette kan også ha sammenheng med at den døde blir favorisert, og at gjenlevende søsken søker etter å nå en like høy status hos foreldrene, som den døde har fått (Hindmarch, 1995; Webb, 2002).

Ønsket og forsøket på å gjøre tilværelsen enklere for sine sørgende foreldre kan knyttes til teorien på flere måter. Responsen "jeg er ikke nok" (Webb, 2002) viser til at samme hva barnet gjør, så blir ikke situasjonen enklere for foreldrene. Behovet for å skåne foreldrene, kan også knyttes til det Buckle & Fleming (2011) kaller "rolereversal", hvor barnet inntar en omsorgsrolle for foreldrene. Slik ønsker de å bidra til følelsesmessig stabilitet hos de voksne, ved å skjule egne behov (Bugge & Røkholt, 2009). Denne rolleendringen viser at barnet ikke lenger har samme forventinger til hva foreldrene kan håndtere. Sett med foreldrenes øyne, kan kanskje denne reaksjonen fra barna bli tolket som et tegn på at deres forhold er blitt nærere og at familien tar bedre vare på hverandre etter dødsfallet, slik mange av foreldrene i Buckle og Flemings (2011) forskning hevder. Men fra et barns ståsted, som da skjuler sine egne behov, kan dette oppleves som en dårligere ivaretagelse og en svikt i dimensjonen foreldrestøtte, fordi det er barnet som yter og den voksne som mottar.

I fortsettelsen skal vi komme mer inn på hvordan informantene har opplevd å komme i annen rekke, etter den døde. Dette er også forhold som sterkt vedrører foreldreprosessen støtte, da opplevelsen av å være elsket, er sentral her. Vi er i denne delen av intervjuet kanskje inne på noe av det såreste og vanskeligste for informantene å snakke om, og svarene tyder

også på en viss ambivalens i forhold til å sette ord på dette. Jeg ønsket som før nevnt ikke å trække over informantenes grenser og presse dem til å si mer enn de selv ønsket.

For å komme inn på temaet, startet jeg med å forklare at noen som har mistet et søsken, har kjent på at den som er død har fått all oppmerksomhet. Jeg spurte så om informanten noen gang hadde tenkt at foreldrene var så opptatt av sorgen at de hadde glemt vedkommende litt. Alle gir ulike svar.

Informant B svarer tydelig og uten å nøle at dette er noe han ikke har følt på. Denne avkrefnelsen samsvarer med helhetsinntrykket jeg har dannet meg utifra det han har formidlet, hvor han hele tiden bekrefter et samhold og fellesskap mellom han og moren. B har som vi så heller ikke opplevd morens intense sorguttrykk, enten fordi hun har skjult det for ham eller at hennes sorg har hatt et mildere uttrykk.

Informant A tilkjennegir at han kjenner seg igjen i min forklaring og at han har følt på dette. At det har vært vanskelig, viser sitatet: *Men jeg gidder ikke tenke så veldig mye over det (...) altså det har jeg jo merket men, hallo! Hun er der jo ikke lenger.* Han kan forstå dithen at han irettesetter seg selv og ikke åpner for å tenke tanken og kjenne på følelsen. Det synes som han mener at det riktige er at oppmerksomheten rettes mot den som er borte. Dette kan tolkes som et forsvar for foreldrenes måte å håndtere sorgen på, og samtidig kan det bety at A har forståelse for at det har vært vanskelig for foreldrene. Likefullt kunne jeg som intervjuer ikke unngå å merke den sårheten som lå bak dette utsagnet.

Da temaet tas opp på samme måte for informant C, avviser han kontant flere ganger at han har følt seg glemt i tiden etter dødsfallet. Og han har hele tiden uttrykket at han og foreldrene har stått sammen, selv om det har vært vanskelig. Temaet blir imidlertid brakt på bane igjen av informanten selv, helt mot slutten av intervjuet, der jeg spør om det er noe han vil legge til som vi ikke har snakket om. Han sier da: *Jeg føler noen ganger at det kunne vært bedre hvis det var jeg som døde og hun som lever (...) hva ønsker foreldrene mine,, kunne det vært bedre om jeg døde og hun lever, eller er det greit sånn?* På spørsmål om hva som gjør at han tenker slik, svarer han: *at jeg kanskje er dårligere,* og bekrefter videre at det har med foreldrenes massive sorg å gjøre. Han svarer også bekræftende på at han noen ganger lurte på om foreldrene var mer glad i søsteren enn de er i ham.

Det at temaet først blir avvist for så å bli bragt på bane igjen, viser ambivalens, enten i forhold til å kjenne på følelsene eller fortelle om det, eller begge deler. En kan også tenke seg at informanten ikke selv ser sammenheng mellom det han her sier og spørsmålet om hvorvidt han har følt seg glemt. Utsagnet bekrefter i sterk grad responsen ”jeg er ikke nok” (Webb, 2002) og følelsen av at den døde blir favorisert. Sammen med C sitt uttalte behov for å være

snillere og ta over søsterens rolle, indikerer det at prosessen foreldrestøtte kan være svekket. Kan hende ser han det ikke selv.

Forldretilsyn og foreldres autonomistøtte

Jeg velger her å behandle disse foreldreprosessene under ett, fordi det informantene forteller ikke viser et klart skille. Også her er det tydelige forskjeller mellom beretningene, men svarene viser likevel den samme tendens; at alle foreldrene har økt sin innsats med hensyn til tilsyn og til en viss grad hindret utviklingen av autonomi ved overbeskyttelse.

Informant C har minst å si angående dette, men trekker fram at foreldrene nå passer ekstra godt på ham. Han tror det er fordi han nå er deres eneste barn. C har ikke satt ord på hvordan foreldrene passer mer på ham, og spørsmålet om det betyr at han har strengere grenser enn før, avkrefte kontant. Han sier videre at han forstår deres reaksjon og at han ikke synes det er problematisk. For å få tak i endringer i muliggjøring av autonomi, ble informantene spurt om i hvilken grad de får ta egne avgjørelser. Her svarer C at det er nokså likt som før, men kanskje noe mindre mulighet.

Informant B mener også at mor er tettere på ham i forhold til hvor han er og hva han gjør, og han kaller hennes ivaretagelse for *bedre*, noe jeg tolker som i større grad. Han medgir at det noen ganger kan være *irriterende*, men at mor modererer kontrollen dersom han sier ifra. B mener også at han fremdeles får bestemme selv i passe grad i forhold til egen alder.

Vi har tidligere sett at informant A tydelig har gitt uttrykk for at det ikke har vært greit å ha foreldre i sorg. Da han bes utdype dette nærmere sier han: *Altså, de har blitt mye mer overbeskyttende. Noen kan si det er greit fordi de bryr seg om deg, men å ha for overbeskyttende foreldre er ikke kjekt.* Han forklarer videre at foreldrene går langt i å ville vite alt om vennene, og beskriver dette som slitsomt. Videre sier han at grensene foreldrene setter for ham, er strengere enn andre venners, og strengere enn egne søskens. Dette synes han er urettferdig selv om han kan forstå deres behov for kontroll. I forhold til dette mener han at foreldrene ikke viser ham forståelse.

Alle foreldrene viser altså økt behov for kontroll og tilsyn, om enn i noe ulik grad. For B og C er den økte kontrollen ikke et problem, og foreldrene gir fremdeles støtte til autonomi ved å gi barna anledning til å bestemme selv i passende grad, dvs slik at barna synes det er passe. A gir derimot sterkt uttrykk for at kontrollen er blitt for massiv og at muligheten til å gjøre egne valg er blitt begrenset. I teorikapittelet så vi at utvikling av psykologisk autonomi er viktig for utvikling av en stabil selvfølelse og identitet (Barber, 1997). Motstykket til

muliggjøring av autonomi er overbeskyttelse eller psykologisk kontroll (Barber, 2002), noe A mener å ha opplevd i høy grad.

Med DPM som forståelsesramme

Informantenes fortellinger kan forklares med DPM som forståelsesramme. Modellen beskriver som sagt mestring av tap som en pendling mellom tapsorientert mestring og gjenoppbyggingsmestring. Tapsorientering er følelser knyttet til primærtapet, som sjokk, savn, lengsel, gråt, sinne osv, mens reorientering er knyttet til sekundærtap. Foreldres nedsatte kapasitet kan føre til flere sekundærtap for gjenlevende barn, som mindre trygghet og forutsigbarhet, manglende støtte, økt tilsyn og overbeskyttelse (Buckle & Fleming, 2011; Hindmarch, 1995). Vi kan derfor si at mange av informantenes reaksjoner, er et forsøk på å tilpasse seg deres sekundærtap; den nye situasjonen med foreldre i sorg. Dette vil i følge DPM være å ha fokus på gjenoppbyggingsmestring.

Behovet for å skåne foreldrene, som alle gir uttrykk for, kan sees som en tilpasning til det at foreldrene synes å ikke tåle like mye som før, grunnet at deres kapasitet er bundet til sorgen. A unngår å fortelle hvordan han har det, og B og C er snillere ved å hjelpe foreldrene mer. Opplevelsen av å komme i andre rekke, kan også kalles et sekundærtap, kanskje i form av tapt oppmerksomhet. Vi har sett at både A og C har strevd med denne følelsen, der C tydeligst lar det komme til uttrykk. Hans tilpasning til dette er i noen grad å overta søsterens rolle og funksjon i hjemmet, men spørsmålet om han gjør - eller er - nok, vender stadig tilbake. For A sin del, kan flukten inn i nye interesser tolkes som gjenoppbyggingsmestring; altså en måte å mestre dette sekundærtapet.

Tilsammen synes det som at A har opplevd større sekundærtap som følge av å miste et søsken, enn de andre. Sekundærtapet er i A sitt tilfelle en mer uforutsigbar og utrygg tilværelse med foreldre (særlig mor) som viser sin maktesløshet og sårbarhet. A sin innsluttethet, kan også betegnes som en reaksjon på foreldrenes nedsatte kapasitet i forhold til foreldrestøtte. Også B og C har reaksjoner som viser til et sekundærtap i form av nedsatt foreldrestøtte, der B er den som viser dette i minst grad.

Skolens ivaretagelse

Som vi så i teorikapittlet, har det stor betydning for elever i sorg og krise, hvordan de blir møtt og ivaretatt i skolen. I en tid der hjemmet er preget av sterke sorgreaksjoner, ustabilitet og endringer på mange plan, kan skolen bidra til å gjøre tilværelsen noe lettere for den rammede eleven. Informantene i denne studien fikk flere spørsmål knyttet til hva skolen

har gjort for dem. Noen ble formulert åpent, mens andre var spesifikke for å få konkret informasjon om de tre foreldreprosessene vi før har vært inne på, og som i skolen kan kalles læringsmiljøfaktorer. Det viste seg at informantene la mest vekt på lærerstøtte, og at studien i liten grad har fått fram data vedrørende lærertilsyn og elevinnflytelse. Av den grunn blir ikke disse prosessene behandlet videre her. Det informantene sier om skolen, har jeg kategorisert i undertemaene tilbakeføring til skolen, skolens tiltak, lærerstøtte og informantenes råd for framtiden.

Tilbakeføring til skolen

Vi skal her se kort på hva informantene har sagt om det å komme tilbake til skolen etter at krisen rammet deres familie. For informant C var situasjonen slik at dødsfallet skjedde i sommerferien. Dermed var det naturlig gått en tid før han startet opp igjen på skolen. C har ikke gitt videre informasjon om hvordan skolen tok kontakt eller hva som ble gjort de første dagene.

Både A og B forteller at de var tilbake på skolen svært kort tid etter dødsfallet, som en eller to dager etter. Informant B forteller videre at familien fikk besøk av to av hans lærere samme kvelden som beskjeden om dødsfallet kom, og de snakket da sammen om hvordan skoledagen skulle legges opp. Han sier at lærerne kom med ulike forslag til hvordan det skulle foregå, og at han kunne velge hva som passet ham best. Skoledagen startet med at han pratet med læreren først og la en plan for hva han skulle fortelle til klassen. Blant annet var læreren opptatt av om det var greit for B at de andre stilte ham spørsmål omkring det som hadde skjedd. Han hadde også mulighet til å gå hjem når som helst om det skulle bli vanskelig for ham å være der, men dette hadde han ikke behov for.

Informant A påpeker flere ganger at han ikke husker alt helt nøyaktig, siden det er flere år siden dødsfallet skjedde. Han kan ikke huske hvordan skolen tok kontakt med hjemmet etter dødsfallet, men han mener at det også i hans tilfelle ble lagt en plan for noe av det som skulle gjøres på skolen.

Begge skolene har altså opprettet kontakt med familiene for å planlegge deres elevs tilbakeføring etter dødsfallet. En kan gå ut fra at dette har vært kortsiktige planer for den aller første tiden. Både A og B bekrefter at de følte seg godt ivaretatt av læreren på det tidspunktet. Vi skal senere se mer på informantenes forhold til læreren.

Skolens tiltak

Jeg åpnet dette temaet med å stille spørsmål om hva skolen har gjort for den enkelte informant. Svarene her står i noen grad i motsetning til det de forteller senere at skolen faktisk har gjort. Informant A sier: *Altså selve skolen gjorde egentlig ingenting for meg.* Videre nevner han en lærer som han mener hadde stor betydning, og skiller slik mellom skolen og læreren: *Det var ikke selve skolen. Jeg hadde en veldig grei lærer, det var mer hun (som stilte opp).* Sett i fra en skoles perspektiv, er det nettopp læreren som på vegne av skolen, er den nærmeste til å følge opp elever som har det vanskelig. Jeg fikk likevel inntrykk av at informant A opplevde at skolen ikke hadde fylt sin rolle på en tilfredsstillende måte. Dette kan tolkes slik at A opplevde det som skjedde fra skolens side som tilfeldig og lite planmessig, og at han bare var ”heldig” som hadde en lærer som brydde seg. Dette sammenfaller i så fall med mange andres erfaringer fra skolen, slik vi har sett tidligere. Et møte med skolens ledelse kunne ha bøtet på dette, og gitt informanten et inntrykk av at ”hele skolen” brydde seg, framfor en lærer.

Også informant C svarer at skolen ikke har gjort *noe spesielt* for ham. C svarer her i en lett tone, og gir ikke inntrykk av at dette er et savn. Snarere tolker jeg det som at han ikke har hatt behov for noe ekstra fra skolen, og kan hende hadde han heller ikke forventninger til at skolen skulle bidra, gitt hans minoritetsbakgrunn.

Når det gjelder skolens tiltak, vil jeg påpeke at informantenes minner fra og informasjon om dette, kan være mangelfulle, slik at om de samme spørsmålene ble stilt til foreldrene eller skolen selv, kunne svarene blitt annerledes. Det var heller ikke et mål å få mest mulig faktainformasjon vedrørende dette, men snarere et bilde av hvilken rolle skolen spilte i tiden etter dødsfallet. Det kan likevel være hensiktsmessig å vite hovedtrekkene om skolens tiltak.

Samtlige informanter forteller at de ble tilbudt noen å snakke med, eller rettere at det fantes noen på skolen som de kunne snakke med. For A og C var dette formalisert i form av faste avtaler, mens B hadde et stående tilbud som han ikke benyttet seg av. A forteller at han hadde lite utbytte av dette: *Så vet jeg at jeg begynte å ha samtaler med helsesøster. Jeg vet egentlig ikke (om det var til hjelp), det var litt sånn ”åh, kjedelig” (...) jeg så ikke på det som noe jeg ville.*

Videre har vi sett at skolen tok kontakt med familiene for samtale og planlegging av den første tiden. Hvorvidt det også ble lagt mer langsiktige planer, kom ikke fram av intervjuene.

Både informant A og B forteller at deres klasse deltok i begravelsen. Begge syntes dette var fint.

Informantene nevner også tilrettelegging av undervisning som et av tiltakene skolen tilbødte. Det er kun informant A som sier at dødsfallet kan ha hatt en innvirkning på konsentrasjonen, men for hans del var konsentrasjonsproblemer også noe han slet med før dødsfallet. A har dermed fått tilrettelagt undervisning i noen grad, men tror selv det var uavhengig av at han mistet et søsken. Informant B sier tydelig at han ikke fikk problemer med konsentrasjonen og det faglige arbeidet på skolen, slik at tilrettelagt undervisning ikke var nødvendig, men tilbudet var der: *De tilbudte det, men jeg trengte det ikke*. C sier først at hans faglige innsats har vært som før, men svarer så at han *kanskje noen ganger* har slitt med konsentrasjonen. Tilrettelegging av undervisningen har ikke vært et behov.

Ut i fra teorien om reaksjoner på dødsfall i nær familie, er både konsentrasjons- og motivasjonsproblemer vanlig å oppleve. Det kan skyldes flere forhold, blant annet påtrengende minner og følelsen av meningsløshet (Gjestvang, et al., 2008). Men behovet for ikke å være annerledes kan også være sterkt, særlig i tidlig ungdomsfase (Bugge & Røkholt, 2009). Dette kan bidra til at skolen blir en arena hvor alt er ”som vanlig”, og at skolen slik blir et ”fristed” fra vonde tanker og følelser, noe både A, B og tildels C bekrefter på ulike måter. Med tanke på informantenes alder ved dødsfallet, stemmer disse funnene godt med teorien.

Lærer støtte

Til tross for noe ulike beretninger om hva skolen har gjort for dem, forteller alle informantene at de har opplevd lærere som har brydd seg om dem. Vi skal her se nærmere på dette, og knytte det opp mot læringsmiljøfaktoren lærer støtte.

Informant C sier han har følt seg om en *spesialelev*, og bekrefter at dette handler om at lærerne behandler ham litt spesielt, på en god måte. Han har imidlertid ikke fått en spesiell tilknytning til en lærer, noe han mener beror på hans skolesituasjon.

Både informant A og B forteller om en lærer som har betydd mye for dem i tiden etter dødsfallet, og som tydelig viste omsorg og at hun brydde seg. B framhever og bekrefter følelsen av at skolen var et godt sted å være ved utsagnet: *De brydde seg jo*. På spørsmål om hvordan han merket det, svarer han: *De sa jeg kunne gå hjem og sånn hvis jeg følte for det, men det trengte jeg ikke (...) da jeg skulle gå hjem, så spurte de liksom hvordan det gikk dagene etter (dødsfallet)*. Særlig den ene læreren gjorde dette i lang tid etter.

Informant A sin historie beskriver hvordan velmente gjerninger likevel kan slå feil ut. Han forteller at læreren ofte tok ham ut av undervisningen og tilrettela for aktiviteter som han

og læreren gjorde sammen. Dette følte bra for ham, men som han sier: *Jeg vet egentlig ikke hvor lurt det var. For meg var det greit, men det hadde konsekvenser som egentlig ikke burde vært der. Altså folk i min klasse ble tydeligvis misunnelige på grunn av at jeg fikk gjøre slike ting.* Det gode forholdet A fikk til sin lærer, gikk slik på bekostning av hans forhold til medelevene, og bidrog til avstand og ensomhet.

Vi ser at særlig A og B har hatt gode relasjoner til en lærer, og også C har følt seg ivaretatt. Det kan dermed se ut som om lærerne dette gjelder, har fylt læringsmiljøfaktoren lærerstøtte overfor informantene. Dette kan ha medvirket positivt til infomantenes mestring av sorgen og det å ha sørgende foreldre. For A var det derimot ikke utelukkende positivt, noe som viser at en må tenke nøye igjennom hvordan en som lærer skal forholde seg til for eksempel det å gjøre noe ekstra for en som har det vanskelig. Åpenhet og dialog omkring det som blir gjort er sentralt, slik at det ikke dannes grobunn for misunnelse osv.

I teorikapittelet så vi også at det kan være behov for tiltak for å lette kontakten mellom den rammede eleven og de andre. Det ser ikke ut til at A sin lærer har tatt høyde for dette.

Informantenes råd for framtiden

Avslutningsvis fikk informantene formulere seg fritt i forhold til hva de anså som det viktigste skolen kunne gjøre for elever i deres situasjon. De svarte alle med samme meningsinnhold; at det viktigste er å bry seg. To av informantene la til at ingen *må late som ingenting*, og sier med dette at det utgjør en forskjell om de voksne i skolen erkjenner deres smerte, og viser dette i ord og handling. Infomantene er ikke her ute etter omfattende tiltak, men viser til enkle grep som kan gjøres i hverdagen, som å spørre hvordan det går eller gir et klapp på skulderen. Informant A tilføyer at læreren også må bidra til åpenhet i klassen om det som har skjedd, slik at medelevene kan få en bedre forståelse av deres situasjon. Dette vil igjen kunne lette kontakten mellom den rammede og de andre elevene.

Vi ser at informantene her understreker betydningen av læringsmiljøfaktoren støtte. Det er mulig at de to andre faktorene; lærertilsyn og elevinnflytelse ikke i samme grad forbindes med omsorg og støtte. Det er heller ikke å forvente at ungdom skal kjenne til og være seg bevisst disse faktorene, noe som kan forklare hvorfor de ikke ble nevnt. I tillegg kan det tenkes at særlig lærertilsyn blir tatt som en selvfølge i skolen.

Forholdet til venner

Som vi så i teorikapittelet, kan forholdet til venner komme til å få en stor betydning for unge i sorg, både på godt og vondt. Historiene til informantene viser at de alle har ulike

erfaringer hva angår dette temaet, og vi skal her ta et kort blikk på dette. Fordi deres historier er forskjellige, velger jeg å presentere dem hver for seg.

Informant A forteller at hans venner trakk seg vekk fra ham etter dødsfallet og at han ble alene. Slik var det i noen år før han fikk kontakt med nye venner via felles interesser. Han forklarer hva han selv tror er årsaken slik: *Antakelig var de redde for å si feil og sånn. De visste ikke hva de skulle si eller gjøre, hvordan de skulle oppføre seg (...) så de trakk seg litt vekk. Spurte ikke om jeg ville være med ut på ting.* Videre sier A at han ennå kan merke at folk er redde for å snakke om det: *De vet ikke om jeg har lyst å snakke om det, for de tror at det er et veldig ømt tema (...)det er jo sikkert det men jeg føler ikke at det er for ømt til å snakke om. Det har aldri vært det for meg.*

Sammenholdt med hva A har sagt om den misunnelsen som oppstod på skolen på bakgrunn av lærerens mange initiativ, ser vi at forholdet til venner var komplisert og vanskelig. I stedet for støtte, ble han møtt med avvisning. A sitt råd til lærere om å bidra til åpenhet i klassen for å skape mer forståelse, hviler antakelig på denne bakgrunnen, og jeg oppfatter det slik at A sitt hovedankepunkt i forhold til venner, var at ingen torde å stikke hull på byllen ved å ta kontakt og snakke om det som hadde skjedd.

Omtrent motsatt historie får vi av informant B. På spørsmål om hvilken betydning vennene har hatt, svarer han: *Det er mange av dem som har hatt stor betydning, for (...) de har vært mye med meg etterpå. De ringte (...) og var med meg og støttet meg hele tiden.* Under forrige tema om skolen, så vi at læreren til B tok opp spørsmålet om medelevene kunne få spørre om det de lurte på, noe som var greit for B. Slik medvirket denne læreren til åpenhet og til å ufarliggjøre temaet. B sier videre at det var kun i starten at han snakket med sine venner om det som skjedde, og at de senere har gjort *vanlige ting*. Det er mulig at nettopp denne åpningen for å kunne snakke om det, har medvirket til at informant B og hans venner fort fant en god måte å være sammen på.

Slik jeg oppfatter informant C, toner han ned betydningen av venner, og han har ikke så mye å fortelle om dette. I stedet vektlegger han familiens betydning, noe som kan sees i lys av hans minoritetsbakgrunn. Det han sier, er at når han er med venner, så snakker de ikke om det som har skjedd. De gjør de samme tingene som før, og C poengterer at dette er bedre for ham. Som B også er inne på, kan behovet for å gjøre de "vanlige tingene" være et forsøk på å normalisere sin situasjon, og komme tilbake til en normal hverdag. For mange unge i sorg, kan redselen for å skille seg ut og være annerledes, bidra til at en forsøker å være mest mulig vanlig (Bugge & Røkholt, 2009; Gjestvang, et al., 2008).

Tre ulike fortellinger bekrefter at sorgens landskap er individuelt og at vi ikke kan dra slutninger på vegne av alle. Der A og B framholder betydningen av åpenhet, understreker C at for ham er det bedre å ikke snakke med venner om det. Vi har i teorikapittelet sett at begge deler er like riktig, og at enhver sørgende må få anledning til å styre dette selv (Gjestvang, et al., 2008). I tillegg kan behovene variere i sorgforløpet, slik at det må være lov å forandre mening underveis. Slik får vi også en bekreftelse på viktigheten av å være lydhøre overfor den unge selv, noe som i følge Barber (1997) vil være å gi støtte til utviklingen av psykologisk autonomi. Dette har også betydning for hvordan skolen møter sørgende barn, hvor nettopp en fleksibel holdning blir framholdt som særdeles viktig (Bugge & Røkholt, 2009; Raundalen & Schultz, 2006). Skolen må utvise fleksibilitet både med hensyn til at sørgende barn er ulike og reagerer forskjellig, og til at det enkelte barns behov vil variere med tiden. Dette vil også gjelde i forhold til hvorvidt det sørgende barnet og medelvene vil ha behov for hjelp til kontakt.

Funksjonsnivå etter dødsfallet

Et av spørsmålene jeg stilte innledningsvis i denne studien, er på hvilken måte mor og fars sorg påvirker deres omsorgsevne for de gjenlevende barna, og om dette igjen kan påvirke ungdommenes funksjonsnivå. Med dette i tankene stilte jeg derfor informantene spørsmål om hvordan de har fungert etter dødsfallet, sett med egne øyne. Noe av dette har vi allerede vært inne på, som forholdet til skolearbeid og konsentrasjon og forholdet til venner. Jeg var også interessert i å vite hvorvidt informantene hadde opplevd endring hos dem selv.

Alle informantene medgir at dødsfallet har skapt en endring i familien og hos dem personlig. Det framkommer at noe av denne endringen går på holdninger, til egen familie, til andres problemer og til hva som er viktig i livet. Informant B bekrefter at han kjenner seg mer moden og at erfaringen har gitt ham kunnskap og forståelse som hans venner ikke har. Han er den som klarest uttrykker at han ikke sitter igjen med noen vanskeligheter i etterkant av det som skjedde, da han sier at han fungerer like bra som før på alle plan. Mitt helhetsinntrykk er at han er kommet styrket ut av situasjonen, noe han også bekrefter.

Informant C bekrefter at hans innstilling til livet og hva som er viktig, har endret seg, da han er mer opptatt av å ta vare på familien. I forhold til funksjonsnivå, sier han at noe av det han sliter mest med i dag, er å *tenke på framtiden*. Han er ennå følelsesmessig preget av det som skjedde, og synes det er vanskelig og smertefullt. Sett i lys av den tidsmessige avstanden til dette dødsfallet (7 mnd), er det også å forvente at C rapporterer høyere nivå av følelsesmessig smerte enn de to andre.

Informant A har fortalt om vanskeligheter på flere områder. I forhold til holdningsendringer mener han at toleransen for andres problemer er blitt lavere: *Jeg ser litt kaldere på andre folks problemer*. Dette gjelder både mindre problemer som venners søskenkrangling og *teite foreldre*, men også tilfeller der venner har mistet besteforeldre. Sammenlignet med det han og hans familie har opplevd, synes han at disse problemene blir små og vanskelig å ha medfølelse for. Dette kan vitne om en noe nedsatt evne til å vise empati, som er en viktig del av sosial kompetanse (Ogden, 2001).

På spørsmål om hvordan han fungerer i dag, trekker han fram det sosiale aspektet, og sier: *Jeg har større problemer med å bli kjent med folk (...) jeg synes det er enormt vanskelig*. Han mener det har sammenheng med at søsteren ble drept og tror at dette har skapt en redsel i ham da han opplever noen folk som *litt skumle*. Det er en vanlig reaksjon å bli mer redd og engstelig etter et tap, og om det skjedde på en brutal måte (som drap), vil redselen naturlig forsterkes (Bugge & Røkholt, 2009; Gjestvang, et al., 2008). Denne engstelsen kan gjøre seg gjeldende i forhold til egen sikkerhet og tanker om døden, men kan også påvirke ens framtidstro i negativ retning, slik det synes å oppleves for C. Vi så i teorikapitlet at overbeskyttelse kan bidra til engstelse (Barber, 2002), slik A forteller om. Det kan tenkes at hans naturlige redsel etter det som skjedde, har fått ytterligere feste i ham på grunn av foreldrenes overbeskyttelse. Vi så også at manglende connection kan bidra til vansker med sosiale ferdigheter (Barber, 1997), og for A sin del ble det hele forsterket av at venner trakk seg bort.

De ulike holdningsendringene som vi ser hos informantene, er beskrevet i teoridelen. Bugge & Røkholt (2009) framholder den modningsprosessen som unge i sorg gjerne gjennomgår, slik B har beskrevet. Dette kan også arte seg slik at det venner synes å være opptatt av, blir uinteressant for den unge i sorg, noe A forteller om. Også endrede verdier er vanlig å se etter tap (Gjestvang, et al., 2008), der en gjerne setter større fokus på familie-relasjoner, som informant C.

I forhold til Bugge & Røkholt's (2009) begreper *indre-* og *ytre tilpasning*, kan det se ut som at informant B har hatt god tilpasning både til det å kunne fungere i hverdagen (ytre tilpasning) og til de følelsesmessige reaksjonene (indre tilpasning). C synes også å ha hatt en god ytre tilpasning, mens hans følelsesmessige vansker taler om problemer med den indre tilpasningen. Informant A er trolig den som i størst grad har hatt vansker med den indre tilpasningen, men forholdet til venner og vanskene med å bli kjent med nye mennesker, vitner også om en noe problemfylt ytre tilpasning.

Metodiske forbehold

Målet for studien var å beskrive så opplevelsesnært som mulig hvordan ungdom som har mistet et søsken, opplever foreldrenes og skolens ivaretagelse av dem. Så langt jeg har sett, er det ikke gjort mange andre tilsvarende undersøkelser, og et kvalitativt forskningsdesign ble derfor valgt. Her er det ikke et mål å generalisere resultater til forekomst i populasjonen, men å samle inn fyldige beskrivelser. Kvaliteten på arbeidet henger sammen med om gjennomføringen er gjort etter gjeldende anbefalinger, og hvorvidt prosessen er beskrevet slik at den kan følges eksternt. Framgangsmåte og gjennomføring av denne studien er utførlig beskrevet i metodekapittelet.

Det må i forbindelse med tolkning av resultater og danning av konklusjoner, tas noen metodiske forbehold. Disse gjelder i hovedsak utvalget, og hvorvidt informantene kan sies å ha gitt svar i henhold til studiens problemstilling. For det første gjelder forbeholdet størrelsen på utvalget. Da studien er en del av en masterutdanning, gav dette pragmatiske rammer som begrenset antall informanter. Dette representerer en begrensning ved studien. Mangfoldet i svarene tyder på at dette feltet ikke er entydig, men snarere bredt med mange ulike opplevelser. Det vil derfor ikke være riktig å hevde at jeg med denne studien har funnet resultater som representerer flere enn informantene selv. Trolig vil studien likevel kunne danne grunnlag for overførbarhet ved gjenkjennelse for dem som har kjennskap til feltet, via egne erfaringer eller den forskningsteori som finnes.

For det andre er som nevnt informant C minoritetsspråklig. Dette kan ha medført språklige misforståelser og vanskeligheter i forhold til kommunikasjon. Hans evne til å formulere seg på norsk kan ha vært noe begrenset, slik at svarene ble lite utfyllende. Til studiens fordel taler at han hadde bestått norsktesten i skolen, og at han hadde erfaring fra å snakke om temaet hos norske hjelpeinstanser. Jeg opplevde ved to anledninger at denne informantens svar ikke gav mening i forhold til mitt spørsmål. Min opplevelse er likevel at vi fikk rettet opp i misforståelsene, og at vi kom fram til felles enighet.

Et annet aspekt vedrørende bruk av en minoritetsspråklig informant, gjelder de kulturmessige forskjellene, som ble diskutert fortløpende i resultatene. Dette kan omfatte både oppdragerstil, sorgreaksjoner, forventninger til gjenlevende søsken osv, noe jeg ikke har den fulle oversikt over. Jeg vet som før nevnt at han har etnisk tilhørighet til et område som er preget av et kollektivistisk tankesett, med sterk vekt på familiefelleskap, og mindre på individuelle valgmuligheter. Dette må vi regne med har farget informantens opplevelser og fortelling, og muligens også hans vilje til å snakke om foreldrene og eventuelt sette dem i et

dårlig lys. Dette kan kanskje forklare noe av ambivalensen i forhold til spørsmål om foreldrenes ivaretakelse.

For det tredje må det tas forbehold om at avstanden i tid til dødsfallet kan ha påvirket hukommelse og hvorvidt informanten har reflektert over sin situasjon. For informant A var avstanden til dødsfallet seks år på intervju tidspunktet. Dette kan ha medført at han har feilaktige minner fra det som skjedde, slik at historien i noen grad ble resultat av gjetning. Ved flere anledninger svarte informanten at han ikke kunne huske de aktuelle faktaene, og han framstod dermed som ærlig og tydelig på hva han faktisk husket. Derfor går jeg utifra at det han har fortalt er så tett opp til hans opplevelse av virkeligheten som mulig. Informant C ble intervjuet 7 mnd etter dødsfallet. Den korte avstanden kan ha ført til at tanker og følelser ikke var tilstrekkelig sortert, og at virkningen av å ha foreldre i sorg, ikke fullt ut kunne sees enda.

Når det gjelder informantenes rapportering vedrørende foreldrenes omsorgsevne før og etter dødsfallet, opplevde jeg i noen grad at skillet mellom før og etter ikke var tydelig. Det er derfor mulig at svarene her kan ha vært unyanserte og gitt et feilaktig bilde av situasjonen. Inntrykket mitt er likevel at dette ikke har vært tilfelle i tilstrekkelig grad til å påvirke konklusjonene.

I forhold til hva skolen har gjort og tilbudt den enkelte, er det også mulig at informantene ikke har den fulle oversikt eller husker helt korrekt. Vi kan likevel lytte til hvilken opplevelse de sitter igjen med av skolens innsats for å ta vare på dem og skape et optimalt læringsmiljø.

Det fjerde forbeholdet vedrørende utvalget, handler om alder ved dødsfallet. Målet var å framskaffe data i forhold til det å være ungdom og miste et søsken. En av informantene var ikke mer enn 11 eller 12 år (etter eget utsagn) på det tidspunktet dødsfallet skjedde, noe som ikke svarer til studiens målsetningen. Trolig har alderen preget hans opplevelse og svarene han har gitt, noe jeg også har påpekt fortløpende. Jeg mener likevel at denne informanten har gitt et verdifullt bidrag til forståelsen av det å miste et søsken og ha foreldre i sorg.

Konklusjoner

Vi skal her sammenfatte og trekke konklusjoner fra resultatene, i henhold til studiens problemstilling. Jeg følger de samme hovedtemaene som over, da jeg mener at funnene henger sammen og kan sees i lys av hverandre. Temaene er sorgreaksjoner (foreldrenes og egne), omsorgsevne før og etter dødsfallet, skolens ivaretakelse, forholdet til venner og informantenes funksjonsnivå etter dødsfallet.

Foreldrenes sorgreaksjoner

I den grad informantene kunne fortelle om foreldrenes reaksjoner, var det naturlig nok de synlige reaksjonene som ble vist til. Alle informantene forteller at foreldrene har grått, vært lei seg og fortvilet. Intensiteten i foreldrenes sorg og hvorvidt informantene ble eksponert for den, er likevel ulikt beskrevet. A forteller om tilfeldige og kraftige gråteutbrudd hos mor, mens B sjelden så sin mor gråte, bortsett fra den første tiden. C forteller ikke så mye direkte om foreldrenes reaksjoner, men av helheten forstår vi likevel at sorgen har vist seg kraftig. Kjønnforskjeller i reaksjonene blir bekreftet av A og C. De mener begge at mor er den som har grått mest. A sier at far viste mer sinne enn før, og at han var den som tok over oppfølging av fritidsaktiviteter fordi mor ikke klarte det lenger.

Informantenes sorgreaksjoner

Beskrivelsene av informantenes egne reaksjoner viser et sammensatt bilde. Alle tre forteller om en følelse av sjokk og vantro innledningsvis, der både A og C beskriver følelsen av uvirkelighet i begravelsen. Videre blir historiene mer ulike. B sier han gråt en del de første dagene og grublet over dødens endelighet. C har også grått mye, hatt problemer med å sove og reagert med sinne. Dette kan sies å være tapsorientert mestring. I tillegg sier både B og C at de har blitt snillere mot foreldrene, og C har i stor grad overtatt den dødes rolle i hjemmet. Disse reaksjonene svarer til gjenoppbyggingsmestring. Informant A gråt lite og gjorde vanlige ting som før. Han forteller at han ble innesluttet og at han etter hvert fant en ny interesse som hjalp ham til å mestre hverdagen. Dette tyder på at A i større grad enn de to andre, har reagert med gjenoppbyggingsmestring, hvilket kanskje igjen indikerer større sekundætap. Alle tre informantene bekrefter at det har vært vanskelig å ha foreldre i sorg, der A og C uttrykker dette sterkest, mens B er mer moderat i uttrykket.

Foreldrenes omsorgsevne før dødsfallet

Omsorgsevnen til foreldrene ble vurdert utifra dimensjonene støtte, tilsyn og autonomi. Alle informantene går langt i å bekrefte at de hadde et nært forhold til foreldrene før dødsfallet. Både A og B beskriver et aktivitetsfellesskap med foreldrene, og at kjærlighet blir uttrykket både gjennom ord og fysisk kontakt. B legger også vekt på at det har blitt gitt tid til ham, og at de har kunnet snakke sammen om vanskelige forhold, mens dette er noe A ikke husker. Informant C er usikker på hvordan støtten og kjærligheten fra foreldrene er kommet til uttrykk, men bekrefter samtalefellesskap og at forholdet har vært nært og godt.

I forhold til tilsyn sier alle at dette er noe foreldrene har hatt fokus på. C beskriver dette mer utførlig enn de andre, og viser at grensene har vært svært tydelig kommunisert. Vi har drøftet den mulige sammenhengen mellom oppdragerstil og hans etniske opprinnelse.

Alle mener også at de har fått støtte til autonomi, ved muligheten til å ta egne avgjørelser.

Foreldrenes omsorgsevne etter dødsfallet

Vi kan se en endring i omsorgsevne hos alle foreldrene etter dødsfallet, der alle viser samme tendens, men i ulik grad. Tendensen går i retning av at alle foreldreprosessene er berørt, slik at det legges mindre vekt på foreldrestøtte (denne prosessen blir forstyrret), og støtte til autonomi (dvs. større fokus på overbeskyttelse), og mer vekt på foreldretilsyn.

Det er bare A som uttrykker direkte at han følte seg alene og at foreldrene bare i liten grad forsøkte å snakke med ham om det som var vanskelig. Familiemedlemmene hadde ulike sorgestiler og opplevde ikke et fellesskap i sorgen. Aktivitetsfellesskapet familien hadde før dødsfallet forsvant, og de hadde heller ikke et samtalefellesskap. A reagerte med å trekke seg vekk og ikke fortelle hvordan han hadde det, og flyktet inn i nye interesser. Hans behov for å skåne foreldrene og skjule egne behov, kommer i tillegg, hvorpå han påtar seg ansvar for den følelsesmessige stabiliteten i hjemmet. Følelsen av å komme i andre rekke, blir også bekreftet. Til sammen tyder dette på at foreldrenes kapasitet med hensyn til dimensjonen støtte er nedsatt.

Informant B og C sier begge at sorgen førte til et økt fellesskap i familien. B viser til likheter i sorgestil, og at han ble vist forståelse i tiden etter dødsfallet. Han hadde videre et godt samtalefellesskap med mor. Men også B hadde behov for å gjøre tilværelsen enklere for moren, ved å gjøre mer for henne og være snillere enn før. Dette peker igjen mot en forstyrrelse i dimensjonen støtte, fordi det medfører en forskyvning av ansvar for relasjonen, over på barnet. Mitt inntrykk er at for B var dette likevel mye mindre uttalt enn for A og C.

Informant C er enda mer tvetydig i det han forteller, noe vi har diskutert og knyttet til hans minoritetsbakgrunn der familieverdier står sentralt. På alle direkte spørsmål bekreftes fellesskap og god ivaretagelse fra foreldrene. Han tilkjenngir likevel, uoppfordret, at følelsen av å komme i andre rekke er svært sterk og at han gjør mye for å innta rollen som søsteren hadde, med en nagende uvisshet om det er nok. Han er så utrygg på foreldrenes følelser for ham, at han stiller spørsmål ved, hvorvidt det hadde vært bedre for dem om han selv var død i stedet for søsteren. Dette indikerer en brist i foreldrefunksjonen støtte.

Når det gjelder tilsyn og autonomi, viser alle tre historiene også her den samme tendensen; at foreldrene øker innsatsen i forhold til kontroll og grensesetting, og at barnas muligheter til å ta selvstendige valg avtar, slik at barna opplever overbeskyttelse. Igjen er det A som sterkest uttrykker opplevelsen av å bli overbeskyttet og som sier med rene ord at det ikke har vært greit. B og C beskriver det som at foreldrene passer bedre på, og gir ikke uttrykk for at det har vært til særlig ubehag for dem. Alle tre informantene har forståelse for at foreldrene har større behov for kontroll, noe som kan sees på som en tilpasning til foreldrenes endrede holdninger og fokus etter tapet.

Skolens ivaretagelse

Hva skolen har gjort for å ivareta den enkelte informant, har vi ikke fått fullstendige svar på. Vi har derimot fått et bilde av hvordan de har opplevd skolens innsats i tiden etter dødsfallet. Felles for dem alle synes å være fokuset på læringsmiljøfaktoren lærerstøtte, mens studien ikke har gitt vesentlig informasjon om betydningen av tilsyn og psykologisk autonomi i skolen, etter tap av søsken. I hovedsak uttrykker B og C at de er fornøyd og har følt seg godt ivaretatt, mens A sin historie er delt.

Informant C er den som sier minst om skolen. Dødsfallet skjedde i sommerferien, slik at det gikk en tid før han skulle tilbake til skolen. Likefullt er det omsorgsaspektet han viser til når han beskriver seg selv som en spesialelev ved skolen. Det gjør ham godt at folk viser at de bryr seg.

Informant B har bare lovord å si om skolens innsats. Han opplevde at lærerne tok kontakt, at planer ble laget for tilbakeføringen, at de tilbudte tilrettelagt undervisning og at han hadde mulighet for samtale ved behov. Skolen la også til rette for en åpen kommunikasjon mellom ham og klassekameratene. Det B derimot legger mest vekt på, er opplevelsen av at lærerne brydde seg om ham og viste ham ekstra omsorg i tiden etter.

Informant A sin opplevelse er at selve skolen ikke gjorde noe for ham, til tross for at han fikk tilbud om samtale med helsesøster og tilrettelegging av undervisning. Han hadde derimot en lærer som betydde mye, og som viste stor omsorg for ham, og som dermed hadde stort fokus på faktoren lærerstøtte. Dette dannet imidlertid grobunn for misunnelse blant de andre elevene, slik at hans allerede skjøre forhold til venner ble vanskeligere og ensomheten forsterket. Det er ikke uten betydning på hvilken måte denne læringsmiljøfaktoren blir ivaretatt, noe vi kommer tilbake til når vi ser på implikasjoner for praksis. En tolkning av A sin situasjon er at faktoren lærertilsyn var lite ivaretatt med tanke på forholdet til venner.

Forholdet til venner

For alle tre informantene har forholdet til venner hatt stor betydning for deres mestring av hverdagen, på godt og vondt. Det synes å være to forhold som informantene har lagt vekt på; mulighet for å gjøre ”vanlige ting” og slik normalisere hverdagen, og hvorvidt en ønsker åpenhet blant venner omkring det som skjedde. B og C har hatt god kontakt med venner og opplevde at dette fellesskapet bidrog til en normalisering av hverdagen og en mulighet for å være ”vanlig”. Men der B ønsket åpenhet og mulighet for å snakke med venner om det som hadde skjedd, syntes C det var best å ikke snakke om dette med venner.

For A sin del, bidrog mangelen på kontakt med venner til at hverdagen ble vanskeligere. Som vi så over, ble dette forsterket av misunnelsen som oppstod blant elevene på skolen. A hadde inntrykk av at det var redselen for å si noe galt o.l. som holdt vennene borte, og mener at større åpenhet i klassen, i regi av læreren, kunne ha fungert som en døråpner og gjort det enklere å ta kontakt.

Funksjonsnivå etter dødsfallet

Studien har gitt tre ulike resultat hva gjelder informantenes funksjonsnivå etter dødsfallet. Informant B har ikke opplevd noen vanskeligheter i egen fungering, og mener han snarere har kommet styrket ut av hendelsen. Informant A forteller om vansker på mange plan, der sosial fungering synes å være det mest problematiske, med mulig nedsatt evne til empati. Redsel overfor en gruppe mennesker er også en del av bildet. Tatt i betraktning at det er seks år siden dødsfallet skjedde, kan det se ut som problemene for A har fått utvikle seg over lang tid, i og med at han stadig er preget av disse vanskene. Informant C har følelsesmessige vansker, et uavklart forhold til egen rolle i hjemmet, noe konsentrasjonsproblemer og nedsatt tro på framtiden. Til tross for dette, mener han å fungere bra i hverdagen. I hans tilfelle må det tas forbehold i forhold til den relativt korte tidsavstanden til dødsfallet (7 mnd.). En må regne med at hans funksjonsnivå vil endres med tiden, og en kan ikke forutsi om vanskene vil øke eller avta.

Oppsummering

Jeg vil her forsøke å gi en kortfattet oppsummering av konklusjonene, slik at sammenhengen tydeliggjøres. Den enkelte informants opplevelser blir presentert hver for seg.

Informant B bor med mor og mistet sin eldre bror da han var 13 år. Han forteller på mange måter en solskinnshistorie, og mener at sorgen har bragt ham og mor om mulig, enda tettere sammen. De hadde samme sørgestil og mor unngikk å eksponere ham for sine

reaksjoner da hverdagen kom. Skolen tok imot ham på en slik måte at han følte seg godt ivaretatt, og venner stilte opp og var til støtte. Morens foreldrefunksjoner ble påvirket, men i så liten grad til at dette ikke førte til vansker for B. Sagt på en annen måte, så ser det ikke ut til at tapet av et søsken medførte store sekundærtap i form av nedsatt foreldrekapasitet hos moren, ei heller en uforutisgbar og utrygg atmosfære i hjemmet. B rapporterer ingen nedsatt funksjonsevne.

Informant C bor med mor og far, mistet sin søster da han var 16 år og er nå enebarn. C sin historie er noe tvetydig, og som vi har vært inne på, nok preget av hans kulturelle og verdimeslige bakgrunn, og den korte tidsmessige avstanden til dødsfallet. Han forteller på sett og vis to historier parallelt som gjensidig utelukker hverandre. På den ene siden er han opptatt av at familien holder sammen i sorgen og gir hverandre støtte, og at foreldrene yter like god omsorg som før. Han er ikke en som behøver mye ekstra fra skolen, men setter pris på at folk bryr seg. På den andre siden viser han en ung gutt som i sin usikkerhet går langt for å tilpasse seg til foreldrenes nedsatte fokus på støtte, ved at han både går inn i rollen som omsorgsgiver overfor foreldrene, og delvis overtar søsterens rolle i hjemmet. Hvordan hans framtidige funksjonsnivå vil være, vet vi ikke, men han forteller nå om følelsesmessige vansker, noe konsentrasjonsproblemer, en uavklart rolle i hjemmet og nedsatt tro på framtiden.

Informant B var bare 11 eller 12 år da han mistet den ene av to søstre. Han bor nå med mor og far. Historien hans er tydelig og han har ikke lagt skjul på hvilke negative konsekvenser det har medført å ha foreldre i sorg. I korte trekk blir hans historie slik: Familiemedlemmene reagerte ulikt, mor med intense følelsesutbrudd og far med økt sinne. A reagerte på foreldrenes endrede fokus og sårbarhet med å trekke seg unna. Foreldrene gjorde forsøk på å nå inn, men A reagerte ubevisst med å holde sine problemer for seg selv. I tillegg ble det slutt på å gjøre ting sammen som før hadde skapt samhold, og mor var fraværende på fritidsaktiviteter. Forholdet til venner ble også vanskelig, da disse sluttet å ta kontakt og ikke torde snakke om det som var skjedd. Problemet med venner ble forsterket av en velmenende lærer som gjorde mye for å vise omsorg for A, og slik hadde fokus på lærerstøtte. De andre elevene oppfattet det derimot som forskjellsbehandling, og avstanden til venner økte. A opplevde med andre ord en rekke sekundærtap, både hjemme og blant venner. Foreldrenes sorg førte til nedsatt fokus på støtte, en opptrapping i forhold til tilsyn, og nedsatt fokus på støtte til autonomi. A beskriver det selv som overbeskyttelse. Ut i fra dette bildet, kan en forvente en sterkere grad av nedsatt funksjonsevne hos A, enn de andre, noe som også er tilfelle. Som vi har sett, sliter A med sin sosiale fungering, både i forhold til å bli kjent med

nye mennesker og det å vise empati når andre har det vondt. Han kjenner også på redsel i møte med mennesker.

Etter min vurdering har studiens resultater gitt svar i henhold til problemstillingen og den teoretiske forankringen som ble redegjort for i kapittel to. Resultatene viser at ungdom som mister et søsken og lever med foreldre i sorg, kan få nedsatt funksjonsnivå fordi foreldrenes kapasitet i forhold til sosialiseringdimensjonene støtte, tilsyn og autonomi, er nedsatt - eller kanskje retttere sagt; fokuset er endret - som følge av sorgen. Resultatene viser også at skolen har betydning, og at det ikke er likegyldig hvordan skolen opptrer overfor eleven som har mistet et søsken. Vi skal til slutt se på hvilke implikasjoner for praksis og videre forskning studien har medført.

Implikasjoner for praksis og videre forskning

På bakgrunn av studiens resultater, vil jeg avslutningsvis belyse hvilke temaer som kan og bør følges opp i skoleverket og framtidig forskning.

Forskning

Resultatene fra studien er ikke entydige, selv om de viser en viss tendens. En mer omfattende studie med samme tema ville derfor kunne framskaffe et fyldigere og tydeligere resultat. Det kan også være interessant å sette fokus på aleneforeldre som mister et barn, og undersøke hvorvidt deres sorgreaksjoner samsvarer med kjente kjønnsforskjeller. Er det for eksempel slik at en alenemor har mer fokus på gjenoppbyggingsmestring enn en mor som har en partner å støtte seg til? Et annet fokus kan være på kulturmessige forskjeller, og i hvilken grad disse har konsekvenser for foreldrekapasiteten etter tap av et barn. Et tredje spørsmål jeg har stilt meg, er om omfanget på det vi kaller sekundærtapet er styrende for hvilken mestringsstrategi som kommer i fokus. Er det slik at jo større sekundærtap, desto mer fokus på gjenoppbyggingsmestring?

Studien gav lite resultater vedrørende lærertilsyn og elevinnflytelse. Dette kan det være nyttig å se nærmere på, særlig med tanke på at disse faktorene også ble påvirket av foreldrenes sorg. Et spørsmål er hva skolen kan gjøre for å fremme støtte til autonomi i en tid der den unge opplever begrenset støtte til dette hjemme.

Skolen

Jeg har valgt å dele implikasjonene for skolen inn i kategoriene *handling* og *holdning*, med det overbyggende temaet *omsorg*. Resultatene viser at det som betydde aller mest for

informantene, var at de ble vist omsorg gjennom hele prosessen. Omsorg er den holdning som ligger bak omsorgsfulle handlinger, og ligger tett opp til sosialiseringdimensjonen støtte. Andre holdninger som resultatene perker på, er å *tørre* å komme den sørgende i møte, vise *fleksibilitet* med hensyn til planer og tiltak, ha *forståelse* for hvordan eleven har det, og *ikke forvente for mye* av hverken de sørgende foreldrene eller eleven som har mistet et søsken.

For at holdningene skal grunnfestes, er det viktig at skolens ansatte søker *kunnskap* om dette temaet, noe som fører oss videre til implikasjonene for handling i skolen. I tillegg til å søke kunnskap, er viktige konsekvenser for handling at den sørgende eleven og hans familie *blir møtt av skolen tidlig* etter dødsfallet. Dette bør også innebære et *møte med ledelsen*, slik at det blir synlig for eleven at ”hele skolen” bryr seg og vil bidra i fortsettelsen. Videre er det godt å *legge planer for kort og lang sikt*, og tilby ulike *tiltak* dersom det trengs. Særlig viktig er det å ha *fokus på kontakten med medelever/venner*, og være lydhøre overfor den sørgendes behov for åpenhet kontra ”pause fra sorgen”. Det kommer fram av resultatene at mange kan være redde for å si eller gjøre noe galt i møte med den sørgende, og at de av den grunn trekker seg unna. Her må skolen bidra til å *stikke hull på byllen* slik at kontakten kan opprettholdes. En må ha for øyet at *omsorgsfulle handlinger* som et ledd i lærerstøtten til den rammede, kan medføre uønskede konsekvenser som misunnelse og sjalusi blant medelevene. Åpenhet og samtale kan være et middel for å *unngå at støtten som gis fører til misunnelse* blant de andre elevene.

Litteratur

- Ainsworth, M. S., & Bowlby, J. (1991). An ethological approach to personality development. *American Psychologist, 46*(4), 333.
- Alsaker, F. D., Dundas, I., & Olweus, D. (1991). *A growth curve approach to the study of parental relations and depression in adolescence*. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Antonovsky, A. (1987). *Unraveling the mystery of health: how people manage stress and stay well*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Barber (1997). Introduction: Adolescent socialization in context—the role of connection, regulation, and autonomy in the family. *Journal of Adolescent Research; Journal of Adolescent Research*.
- Barber (2002). *Intrusive parenting: how psychological control affects children and adolescents*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Barber, & Olsen (1997). Socialization in context. *Journal of Adolescent Research, 12*(2), 287-315.
- Befring, E. (2004). *Skolen for barnas beste: oppvekst og læring i eit pedagogisk perspektiv*. Oslo: Samlaget.
- Bru, E., Stephens, P., & Torsheim, T. (2002). Students' perceptions of class management and reports of their own misbehavior. *Journal of School Psychology, 40*(4), 287-307.
- Buckle, J. L., & Fleming, S. J. (2011). *Parenting after the Death of a Child: A Practitioner's Guide*: Taylor & Francis.
- Bugge, K. E., Eriksen, H., & Sandvik, O. (2003). *Sorg*. Bergen: Fagbokforl.
- Bugge, K. E., & Røkholt, E. G. (2009). *Barn og ungdom som sørger: faglig støtte til barn og ungdom som opplever alvorlig sykdom eller død i nær familie*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Bø, I., & Helle, L. (2008). *Pedagogisk ordbok: praktisk oppslagsverk i pedagogikk, psykologi og sosiologi*. Oslo: Universitetsforl.
- Cresswell, J. (1998). *Qualitative research: Choosing from the five traditions*: Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Davidsen-Nielsen, M., & Leick, N. (1987). *Den nødvendige smerte: om sorg, sorgterapi og kriseintervention*. København: Munksgaard.
- Dyregrov, A. (2006). *Sorg hos barn: en håndbok for voksne*. Bergen: Fagbokforl.
- Dyregrov, A., & Dyregrov, K. (2008). *Krisepsykologi i praksis*. Bergen: Fagbokforl.

- Evenshaug, O., & Hallen, D. (1991). *Barne- og ungdomspsykologi*. Oslo: Gyldendal.
- Fog, J. (2004). *Med samtalen som utgangspunkt: Det kvalitative forskningsinterview*: Akademisk forlag KÅ,benhavn.
- Ford, D. H., & Lerner, R. M. (1992). *Developmental systems theory: an integrative approach*. Newbury Park, Cal.: Sage Publications.
- Gilje, N., & Grimen, H. (1993). *Samfunnsvitenskapenes forutsetninger: innføring i samfunnsvitenskapenes vitenskapsfilosofi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gjestvang, B., Slagsvold, M., & Dyregrov, A. (2008). *Ung sorg: 14 unge om døden og livet videre*. Oslo: Aschehoug.
- Hindmarch, C. (1995). Secondary losses for siblings. *Child: Care, Health and Development*, 21(6), 425-431.
- Hindmarch, C. (2009). *On the Death of a Child*: Radcliffe Pub.
- Holliday, J. (2002). A review of sibling bereavement-impact and interventions. *Barnardo's*.
- Hughes, D. A. (2009). *Attachment-focused parenting: effective strategies to care for children*. New York: Norton.
- Idsoe, T., Solli, E., & Cosmovici, E. M. (2008). Social psychological processes in family and school: More evidence on their relative etiological significance for bullying behavior. *Aggressive behavior*, 34(5), 460-474.
- Kvale, S., Brinkmann, S., Anderssen, T. M., & Rygge, J. (2009). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Lazarus, R. S. (2006). *Stress og følelser: en ny syntese*. København: Akademisk Forlag.
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer.
- Ogden, T. (2001). Sosial kompetanse og problematferd i skolen. *Kompetanseutviklende og problemløsende arbeid i skolen*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Packman, W., Horsley, H., Davies, B., & Kramer, R. (2006). Sibling bereavement and continuing bonds. *Death studies*, 30(9), 817-841.
- Parker, G., Tupling, H., & Brown, L. (1979). A parental bonding instrument. *British Journal of Medical Psychology*, 52(1), 1-10.
- Pianta, R. C. (1999). *Enhancing relationships between children and teachers*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Ranheim, U., & Michelsen, L. (2002). *Vær der for meg: om ungdom, død og sorg*. Vollen: Tell.
- Raundalen, M., & Schultz, J.-H. (2006). *Krisepedagogikk: hjelp til barn og ungdom i krise*. Oslo: Universitetsforl.

- Ringdal, K. (2001). *Enhet og mangfold: samfunnsvitenskapelig forskning og kvantitativ metode*. Bergen: Fagbokforl.
- Roland, E. (2007). *Mobbingens psykologi*. Oslo: Universitetsforl.
- Roland, E., Vaaland, G. S., & Størksen, S. (2007). *Respekt: grunnbok i skoleutviklingsprogrammet Respekt*. Stavanger: Universitetet i Stavanger, Senter for atferdsforskning.
- Silverman, D. (2006). *Interpreting qualitative data: methods for analyzing talk, text and interaction*. Los Angeles: SAGE.
- Strauss, A. L., & Corbin, J. M. (1998). *Basics of qualitative research: techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks, Calif.: Sage.
- Stroebe, M., & Schut, H. (1999). The dual process model of coping with bereavement: Rationale and description. *Death studies*, 23(3), 197-224.
- Stroebe, M., Schut, H., & Stroebe, W. (2007). Health outcomes of bereavement. *The Lancet*, 370(9603), 1960-1973.
- Stroebe, M. S. (2001). *Handbook of bereavement research: consequences, coping, and care*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Stroebe, M. S., & Schut, H. (2008). The dual process model of coping with bereavement: Overview and update. *Grief Matters: The Australian Journal of Grief and Bereavement*, 11(1), 4.
- Thagaard, T. (2009). *Systematikk og innlevelse: en innføring i kvalitativ metode*. Bergen: Fagbokforl.
- Triandis, H. C., McCusker, C., & Hui, C. H. (1990). Multimethod probes of individualism and collectivism. *Journal of personality and social psychology*, 59(5), 1006.
- Webb, N. B. (2002). *Helping bereaved children: a handbook for practitioners* (pp. xxiv, 408 s.). New York: Guilford Press.
- Widerberg, K. (2001). *Historien om et kvalitativt forskningsprosjekt: en alternativ lærebok*. Oslo: Universitetsforl.

Intervjuguide

Innledende ord:

Takk for at du møter opp til dette intervjuet!

Håpet er at det du forteller kan komme til nytte for andre som kommer til å oppleve det samme - på den måten at vi forstår mer av hvordan det er å miste et søsken og være barn av foreldre som sørger.

Jeg ser på deg som en ekspert i forhold til dette, og ønsker å vite mest mulig om hvordan **du** har opplevd det. Her er bare riktige svar!

Intervjuet vil vare fra en time og oppover. Jeg har god tid. Vi kan ta pauser om du føler for det. Du har også full rett til å avslutte samtalen om du vil, uten å måtte forklare hvorfor. Dersom det er spørsmål du føler blir for vanskelig å svare på, respekterer jeg det. Noe spørsmål er åpne, mens andre er mer detaljerte.

Diktafonen tar opp alt som blir sagt slik at jeg slipper å notere underveis. Den vil bli oppbevart nedlåst, og alt blir slettet når arbeidet med oppgaven er ferdig i juni 2012.

Jeg har noen punkter her som jeg ønsker at du snakker om. I tillegg ønsker jeg at du forteller det viss det er noe du synes er viktig som jeg ikke har spurt om.

1. Kan du fortelle litt om det som skjedde da du mistet et søsken
 - hvem døde, kjønn, alder, nr. i søskenflokk
 - hva døde han/hun av, sykdom, ulykke, andre ting
 - hvordan skjedde det, brått og uventa, fredfullt og rolig,
 - hvordan fikk dere vite det

2. Kan du fortelle litt om den første tiden etter
 - hvordan reagerte du
 - hvordan reagerte dine foreldre og evt. andre søsken
 - hvordan var begravelsen
 - hva ble gjort på skolen du går på de første dagene etter

3. Nå vil jeg gå litt tilbake til tiden før dødsfallet. Kan du si noe om hvordan forholdet mellom deg og dine foreldre var før nn døde
 - nært, vanskelig, litt avstand, fortrolighet, uenighet og krangel, harmoni
 - hvem hadde du best/nærest forhold til
 - opplevde du at de viste interesse for deg
 - hvordan viste de deg at de var glad i deg
 - hvordan opplevde du at de satte grenser for deg
 - var det viktig for dem å vite hvor du var, hvem du var med og hva du gjorde
 - lot de deg bestemme mye selv
 - opplevde du at de behandlet deg som yngre enn du var

4. Kan du fortelle litt mer om hvordan dine foreldre reagerte på dødsfallet og hvordan de har taklet det i ettertid
 - hvilke måter har de brukt for å få ut sorgen
 - har mor og far reagert forskjellig
 - har de deltatt i sorggrupper/terapi

5. Hvordan har det vært for deg å se dine foreldre i sorg
 - har du følt behov for å ta ekstra hensyn til dem
 - har du følt det vanskelig å forholde seg til
 - er dere sammen i sorgen eller sørger dere på hver deres måte
 - opplever du at mor og far ønsker mer fellesskap enn du vil ha, hva gjør du da
 - har du følt på at dine foreldre er så opptatt av sorgen at de glemmer å være gode foreldre for deg og andre søsken

6. Har dødsfallet endret familien på noen måte, hvordan
 - endringer i relasjoner, hvem holder sammen
 - har dere fått nye roller i forhold til hverandre

7. Har dødsfallet ført til at dine foreldre tar vare på deg på en annen måte enn før/hvordan opplever du at foreldrene dine har tatt vare på deg i tiden etter
 - er det viktig for dem å vite hvem du er med, hvor du er og hva du gjør
 - på hvilken måte følger de med på dette
 - har dine foreldre endret grensene for hva du kan gjøre på noen måte
 - opplever du at de har villet overbeskytte deg
 - har de latt deg bestemme ting selv
 - har dine foreldre ønsket å snakke med deg om dine reaksjoner og følelser
 - har du opplevd forståelse for dine følelser og reaksjoner
 - har du opplevd forståelse for dine behov og ønsker
 - har du opplevd at de har vært kjærlige mot deg

8. Hvilken betydning har venner hatt for deg i denne perioden

9. Tilbake til skolen din. Kan du fortelle mer om hva skolen har gjort for deg i tiden etter

- har du hatt behov for tilrettelegging av undervisningen, for eksempel færre oppgaver eller andre ting
- føler du at lærerne har brydd seg om deg
- har du god kontakt med en lærer som vet hvordan du har det, skulle du ønske du hadde det
- føler du at lærerne har fulgt med på ditt faglige arbeid
- føler du at lærerne har fulgt med på din oppførsel
- føler du at lærerne tar hensyn til dine meninger og ønsker
- føler du at du har hatt innflytelse på din arbeidssituasjon på skolen
- hva mener du en lærer kan gjøre for elever i samme situasjon som deg
- hva mener du er det viktigste en lærer må tenke på/ gjøre i en slik situasjon

10. Kan du til slutt si noe om hvordan du har fungert etter tapet, hjemme, på skolen og ellers?

- har ting blitt vanskeligere enn før
- konsentrasjon
- daglige rutiner
- skolearbeid

11. Er det nå noe du ikke synes vi har pratet om som du vil legge til?

Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS
NORWEGIAN SOCIAL SCIENCE DATA SERVICES

Harald Hårfagres gate 29
N-5007 Bergen
Norway
Tel: +47-55 58 21 17
Fax: +47-55 58 96 50
nsd@nsd.uib.no
www.nsd.uib.no
Org.nr. 985 321 884

Thormod Idsøe
Senter for atferdsforskning
Universitetet i Stavanger
Rektor N. Pedersensgt. 39
4036 STAVANGER

Vår dato: 15.03.2011

Vår ref: 26345 / 3 / TNS

Deres dato:

Deres ref:

KVITTERING PÅ MELDING OM BEHANDLING AV PERSONOPPLYSNINGER

Vi viser til melding om behandling av personopplysninger, mottatt 09.02.2011. Meldingen gjelder prosjektet:

26345	<i>Opplevd foreldrestøtte etter tap av søsken</i>
Behandlingsansvarlig	<i>Universitetet i Stavanger, ved institusjonens øverste leder</i>
Daglig ansvarlig	<i>Thormod Idsøe</i>
Student	<i>Snefrid Tjørn</i>

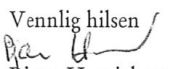
Personvernombudet har vurdert prosjektet og finner at behandlingen av personopplysninger er meldepliktig i henhold til personopplysningsloven § 31. Behandlingen tilfredsstiller kravene i personopplysningsloven.

Personvernombudets vurdering forutsetter at prosjektet gjennomføres i tråd med opplysningene gitt i meldeskjemaet, korrespondanse med ombudet, eventuelle kommentarer samt personopplysningsloven/-helseregisterloven med forskrifter. Behandlingen av personopplysninger kan settes i gang.

Det gjøres oppmerksom på at det skal gis ny melding dersom behandlingen endres i forhold til de opplysninger som ligger til grunn for personvernombudets vurdering. Endringsmeldinger gis via et eget skjema, http://www.nsd.uib.no/personvern/forsk_stud/skjema.html. Det skal også gis melding etter tre år dersom prosjektet fortsatt pågår. Meldinger skal skje skriftlig til ombudet.

Personvernombudet har lagt ut opplysninger om prosjektet i en offentlig database, <http://www.nsd.uib.no/personvern/prosjektoversikt.jsp>.

Personvernombudet vil ved prosjektets avslutning, 30.11.2011, rette en henvendelse angående status for behandlingen av personopplysninger.

Vennlig hilsen

Bjørn Henrichsen

Tone Njølstad Slotsvik

Kontaktperson: Tone Njølstad Slotsvik tlf: 55 58 24 10
Vedlegg: Prosjektvurdering
✓ Kopi: Snefrid Tjørn, Asperholen 107, 4329 SANDNES

Avdelingskontorer / District Offices:

OSLO: NSD, Universitetet i Oslo, Postboks 1055 Blindern, 0316 Oslo. Tel: +47-22 85 52 11. nsd@uio.no
TRONDHEIM: NSD, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 7491 Trondheim. Tel: +47-73 59 19 07. kyrre.svarva@svt.ntnu.no
TROMSØ: NSD, HSL, Universitetet i Tromsø, 9037 Tromsø. Tel: +47-77 64 43 36. martin-arne.andersen@uit.no

Forespørsel om å delta på intervju

Litt informasjon

Først vil jeg takke for at du gir deg tid til å lese dette. Jeg vet at du har mistet et søsken og har medfølelse for hvor vanskelig det kan være for deg.

Jeg er en student ved Universitetet i Stavanger som studerer spesialpedagogikk. Som en del av utdannelsen skal jeg gjøre en undersøkelse og skrive en oppgave om et tema som er viktig for blant annet skolen og lærerne å vite noe om. Jeg har valgt sorg som tema, og ønsker å få vite mer om hvordan det oppleves å miste et søsken, og hvordan det er å ha foreldre som sørger samtidig med en selv. Jeg ønsker også å vite noe om hvordan du har opplevd støtten fra skolen.

Den beste måte å lære mer om dette, er å snakke med noen som har opplevd det. Derfor ønsker jeg å intervju noen ungdommer som har slik erfaring og som selv ønsker å snakke om det. Opplysningene som du gir, vil bli brukt i min oppgave, og på den måten kan det som kommer fram, være til hjelp for andre som kommer i samme situasjon.

Hvordan

I intervjuet vil jeg be deg fortelle om dine opplevelser knyttet til det å miste et søsken. Hvordan du selv har reagert, hvordan dine foreldre har opplevd det, om det er noe som har endret seg i familien etter dødsfallet og om du har følt deg godt ivaretatt. Spørsmålene vil også handle litt om hva venner har betydd og hva dine lærere på skolen har gjort for deg. Intervjuet vil gjerne oppleves mer som en samtale enn et intervju, og jeg ønsker å få fram dine opplevelser rundt dette tema.

Intervjuet vil vare fra 1 time og oppover, alt etter hvor mye vi har å snakke om. Under intervjuet vil jeg bruke båndopptaker, slik at alt som blir sagt kommer med. I tillegg vil jeg ta litt notater. Opptaket og notatene vil bli oppbevart nedlåst, og slettes når oppgaven er levert i mai 2012. Det vil ikke lagres sammen med navn eller andre direkte gjenkjennende opplysninger. Intervjuene tenkes holdt i mars, og vi kan sammen bli enige om tid og sted.

Taushetsplikt

Alt som blir fortalt under intervjuet, vil bli behandlet konfidensielt, da jeg har taushetsplikt. Det vil heller ikke være mulig for noen å kjenne igjen enkeltpersoner i oppgaven jeg skal skrive, fordi opplysningene vil bli anonymisert.

Frivillig

Det er selvfølgelig helt frivillig å delta på intervjuet. Fordi det kan være et vanskelig tema å snakke om, er det ekstra viktig at det er noe du selv ønsker og tror du kan klare. Skulle du ombestemme deg underveis, er det også fullt mulig å trekke seg, når som helst og uten å måtte oppgi noen grunn til dette. Da vil eventuelle opplysninger fra deg bli slettet med en gang.

Veiledning

Under arbeidet med denne oppgaven, vil jeg motta veiledning fra Thormod Idsøe som er førsteamanuensis i psykologi ved Senter for Atferdsforskning. Han vil bidra med gode råd og se til at alt foregår på en forsvarlig måte.

Samtykkeerklæring

Som du ser ligger det en samtykkeerklæring sammen med dette brevet. Erklæringen må underskrives av deg før intervjuet, og dette kan du enten gjøre på forhånd eller når vi treffes. Det kan være bra å snakke med noen voksne du har tillit til om dette. Men du som er over 16 år har selv anledning til å bestemme hvorvidt du vil delta, og skrive under på erklæringen.

Dersom du har spørsmål, kan disse rettes til meg:

Snefrid Tjørn, på tlf. 901 69 953 eller e-post snefrid.t@lyse.net

eller Thormod Idsøe ved Senter for Atferdssforskning, tlf. 51 83 29 16

På forhånd takk!

Med vennlig hilsen
Snefrid Tjørn

Samtykkeerklæring

Jeg har mottatt informasjon om intervjuundersøkelsen og ønsker å delta på intervju.

Sted:.....Dato:.....

Signatur:.....

Telefon:.....

E-post:.....